

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

KRİPKE SEMANTİĞİNİN KANTÇI METAFİZİK
BAKIMINDAN SONUÇLARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ÜMİT TAŞTAN

Danışman:

Prof. Dr. Ahmet Ayhan ÇİTİL

İstanbul

2018

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

**KRİPKE SEMANTİĞİNİN KANTÇI METAFİZİK
BAKIMINDAN SONUÇLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Ümit TAŞTAN

Danışman:
Prof. Dr. Ahmet Ayhan ÇİTİL

İSTANBUL
2018

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe Anabilim Dalı, 010215YL04 numaralı Ümit TAŞTAN'ın hazırladığı “*Kripke Semantiğinin Kantçı Metafizik Bakımından Sonuçları*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 20/09/ 2018 günü (11:00 – 13:00) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet Ayhan ÇİTİL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi. Esat Burak ŞAMAN
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Vedat KAMER
İstanbul Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ümit TAŞTAN

20/09/2018

ÖZ

Felsefe'nin en temel özelliklerinden birisi düşünme üzerine katlanmaktır. Bu sayede düşünen varlık olarak insan hem kendisini hem de kendisi dışındaki şeyleri düşünmenin nesnesi kılabilmektedir. Felsefe'nin yetkin bir biçimde gerçekleşmesi için düşünme faaliyetindeki bu söz konusu katlanmanın bahsettiğimiz her iki yönde de gerçekleşmesi gerekir. Bu sayede bir şeyin varlığı söz konusu olduğunda varlık felsefesi (İng. *Ontology*), bilgisi söz konusu olduğunda da bilgi felsefesi (İng. *Epistemology*) alanları ortaya çıkmaktadır.

Biz de tezin konusunu seçerken felsefenin en önemli bu iki alanını içerecek bir konu seçmeyi tercih ettik. Bütün bir tezde işlenen problem genel olarak dil (algı) ve gerçeklik arasındaki ilişki üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bir varlık felsefesi sorunu olarak varlığın zorunlu ilkelerini ele alması bakımından Kantçı metafizik ile klasik metafizik mukayeseli olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Kant'ın bilmenin sınırlarını nasıl çizdiği ve neyin bilinebilir olduğu yönündeki görüşleri de tezde ifade edilmiştir. Aynı zamanda klasik metafiziğin nesne anlayışını büyük oranda yıkıma uğratan Kantçı metafizik ile dil felsefesinin önemli filozofları olan Frege, Russell ve Kripke'nin nesne anlayışları mukayese edilmiştir. Bu doğrultuda analitik felsefenin, özellikle de Frege ve Russell'in nesne anlayışlarının Kantçı metafizik çizgiyi nasıl devam ettirdikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Kantçı metafiziğin felsefe tarihinde ne kadar etkili olduğu ve günümüze kadar da etkisini sürdürdüğü dile getirilmiştir.

Günümüzün yaşayan filozoflarından birisi olan Saul A. Kripke mümkün dünyalar semantiği fikri üzerinden modal mantığın tamlığı gibi önemli bir çalışmayı felsefi düşünmeye dahil etmiştir. Bu doğrultuda Kripke hem Kantçı metafiziği hem de Frege ve Russell'in devam ettirdikleri nesnenin mekanının yargı olması görüşünü karşı olgusal önermeler üzerinden çürütmüştür. Böylece Kripke yargı üzerinden gönderimde bulunan dolaylı gönderim kuramı yerine doğrudan gönderimi mümkün kılan nedensel gönderim kuramını geliştirmiştir. Bu semantik kuram, Kantçı metafiziğin dolaylı gönderim fikrine karşı doğrudan gönderimi savunduğu gibi bir çeşit özcülüğün de felsefi anlamda savunulabilir olduğunu göstermiştir. Tezin nihayetinde ise Kripke'nin semantik görüşlerinin

Kantçı metafiziğin altını oyacak büyük bir potansiyele sahip olduğu tespit edilmiştir. Fakat aynı zamanda da Kripke semantiğinin mümkün kıldığı özcülük biçiminin Kantçı metafizikten ne anlamda esintiler taşıdığına da dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Metafizik, Semantik, Yargı, Nesne, Dil, anlam, Dolaylı Gönderim Kuramı, Nedensel Gönderim Kuramı, Özcülük.

ABSTRACT

One of the most basic features of philosophy is to be reflexive. In this sense, as a thinking entity, one can think of itself and things outside of itself. In order for philosophy to take place in a competent form, this folding of thought over itself in the activity of thinking must take place in both way we speak (for itself and others). In this way, two branches of philosophy emerge: when we talk about the existence of something *Ontology*, and when it comes to knowledge of something *Epistemology*,

When choosing the topic of the present thesis we tried to choose a topic that will include these two most important branches of philosophy. In this thesis, the problem that is handled is the relation between language and reality. Kantian metaphysics has dealt with the essential principles of existence as a matter of ontology. In this sense Kantian Metaphysics and classical Metaphysics compared. Also Kant's views on how to draw the boundaries of knowledge and define what is knowable are considered in the thesis.

At the same time, Kantian Metaphysics -which largely demolished the classical understanding of object- compared with those of Frege, Russell, and Kripke, eminent philosophers of philosophy of language. In this direction, we tried to show how analytical philosophy -especially Frege's and Russell's theories of object- followed the line of Kantian Metaphysics. It is stated that the Kantian metaphysics is influential in the history of philosophy and continues to be influential to present day.

Saul A. Kripke, one of the living philosophers, has pursued philosophical consequences of an important result, the completeness of modal logic, through the idea of possible world semantics. Thus Kripke developed a direct reference theory instead of an indirect one. This semantic theory has shown that some sort of essentialism can be defended in a philosophical sense. At the end of the thesis it has been determined that the semantics of Kripke has a great potential to undermine Kantian metaphysics. At the same time, however, attention has also been drawn to the fact that Kripke's semantics carries similarities with Kantian Metaphysics as well.

Keywords: Metaphysics, Semantics, Judgment, Object, Language, Meaning, Indirect Reference Theory, Causal Reference Theory, Essentialism

ÖNSÖZ

Felsefe okumanın öneminin ve sorumluluğunun farkında olan bir öğrenci olarak binlerce yıldır süregelen felsefi düşünme faaliyetinin doğru anlaşılması için birtakım usul ve esaslara dikkat etmek gerektiğini düşünüyorum. Bu yüzden felsefe tarihi ve felsefi sorunlar üzerine yapılan okuma serüveninin birtakım hazırlıkları gerektirdiği şüphesizdir. Felsefe tarihinde yüzyıllardır tartışılan sorunların hiçbir zaman birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu yüzden felsefeyi yetkin bir biçimde öğrenmek için felsefi sorunların hepsine birden bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmak gerekmektedir. Felsefi düşünmenin başladığı kadim dönemlerden bu yana büyük bir birikim olarak gelen düşünme faaliyetinin başlangıcı ile bugünü arasındaki sürekliliği ve anlam ilişkisini doğru kurabilenler felsefenin de hakkını vermiş olacaklardır.

Aristoteles’le birlikte başlayan ve klasik metafizik olarak anılan düşünce geleneği İmmanuel Kant’ın ortaya koyduğu kritik düşünce ile birlikte yerini yeni bir metafizik anlayışa bırakmıştır. Descartes’ın da bu süreçteki etkisi düşünüldüğünde Kant’la birlikte insanın bilme faaliyetinin varlığı kuşattığını ve varlığın var olma koşullarını insanın takdirine bıraktığını söylemek mümkündür. Böylece bu düşünme biçimi insan yaşamının hemen hemen her noktasında kendisine uygun kurumlar ve sistemler üretmiştir. Kantçı metafizik olarak tezimde ifade etmeye çalıştığım bu düşünce, bilginin meşruiyetini ve insanın yapıp etmelerini kendi lehine sınırlandırarak olgusal bir alana hapsetmiştir. Bunun sonucunda klasik metafiziğin temel konuları arasında yer alan tanrının varlığı, ruhun ölümsüzlüğü ve nesnelere değişmez cevherlere sahip olduğu gibi görüşler terk edilmiştir. Bu durum nesnel bir epistemoloji inşa etme uğruna insanı mekanik bir düşünme biçiminin içine sıkıştırmıştır. Ben tezimde bu sorunları felsefi birer sorun olarak; kendinde varlığın reddi, gönderimi olmayan terimlerin semantiği ve nesnenin mekanının yargı olup olmasa, özcülüğün savunulup savunulamayacağı gibi başlıklar üzerinden ifade etmeye çalıştım.

Günümüzde Kantçı metafiziğin düşünme biçimi bu şekilde etkisini sürdürürken Kripke’nin ortaya koyduğu mümkün dünyalar semantiği bu düşünme biçiminin aleyhine felsefi düşünceye yön vermiştir. Böylece klasik metafiziğe tekrar dönüldüğü söylenemese

de (dönülmesi de gerekmebilir) insanın gündelik yaşamını daha fazla kuşatıcı bir semantiğin gelişme imkanlarının tekrar ortaya çıkabileceği söylenebilmektedir. Kripke'nin ortaya koyduğu bu semantik anlayışın dünya üzerindeki felsefi söylemleri tekrardan dönüştürme ihtimalinin olduğunu ve böylece hâkim pozitivist düşünme biçimine bir alternatif oluşturacağını umuyorum. En azından Kantçı metafizikten farklı bir metafiziği teklif ederek felsefi düşünmenin canlılığına katkı sunacağını ümit ediyorum.

Böylesine önemli bir tez konusunu çalışmaya karar vermemde şüphesiz en büyük katkıyı sağlayan, tezin yazım aşamasının sonuna kadar çok kıymetli vaktini ve felsefi birikimini benden esirgemeyen, kendisiyle çalışmanın büyük bir zevk, imkân ve kazanım olduğuna inandığım kıymetli hocam Ahmet Ayhan ÇİTİL'e; Felsefe'ye başlamak gibi zor bir kararı almamda en büyük desteği veren Numan KONAKLI hocama; tez hakkında yapıcı ve yıkıcı eleştirilerde bulunan Ebubekir M. DENİZ'e; akademik eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi anlamda beni sürekli destekleyen kıymetli aileme ve tez sürecinde desteğini her zaman yanımda hissettiğim Zehra BETÜL'e teşekkürü borç bilirim. Üzerimde emekleri olan bu güzel insanlara rağmen tezde ortaya çıkan her türlü eksiklik bana aittir.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	ixi
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
KANT'IN METAFİZİĞİ VE NESNE ANLAYIŞI	6
1.1. İmmanuel Kant'ın Transendental Felsefesine Genel Bir Giriş	8
1.2. Kant'ın Saf Görü Anlayışı	12
1.3. Nesne'nin Kuruluşunda Duyusallığın Formları Olarak Uzay Ve Zaman	17
1.4. Kavramsal Bilgiye Geçiş ve Transendental Felsefe	21
1.4.1. 1.Genel Mantık	22
1.4.2. 2.Transendental Mantık	24
1.5. Anlama Yetisinin Saf Kavramları veya Kategoriler	27
1.6. Reflektif Yargı Kuramı.....	43
1.7. Kant Sonrasında Ortaya Çıkan Semantik Tartışmalar	47
İKİNCİ BÖLÜM	
FREGE'NİN NESNE ANLAYIŞI	55
2.1. Aritmetiğin Temelleri	57
2.2. Özdeşlik Sorunu.....	59
2.3. Sayal Sayının Tanımlanması.....	61
2.4. Fonksiyon ve Kavram.....	64
2.5. Kavram ve Nesne.....	67
2.6. Anlam ve Gönderim.....	70

2.7. Frege’de Nesnenin Mekâmı olarak Yargı	72
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
RUSSELL’IN NESNE ANLAYIŞI.....	80
3.1. Belirli Betimleyiciler Kuramı	80
3.2. Önermesel Fonksiyon	83
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
KRİPKE’NİN NESNE ANLAYIŞI	87
4.1. Özdeşlik Problemi.....	89
4.2. Mümkün Dünyalar Semantiği	93
4.3. Kripke’nin Frege ve Russell Eleştirisi	99
4.4. Nedensel Gönderim Kuramı	105
SONUÇ	107
KAYNAKLAR.....	113
ÖZGEÇMİŞ.....	116

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
Alm.	Almanca
Age.	Adı geçen eser
Agy.	Adı geçen yer
İng.	İngilizce
Yun.	Antik Yunanca
bkz.	bakınız
c.	cilt
çev.	çeviren
d.	doğum tarihi
ed.	editör
ör.	örnek
vb./vs.	ve benzeri / vesaire
s.	sayfa
□ □	özdeşlik işareti

GİRİŞ

Analitik dil felsefesi her ne kadar 19. yüzyılda Russell ve Frege'nin öncülüğünde gelişmiş olsa da aslında tartışılan problemler bakımından felsefenin hem zaman bakımından çok geçmiş dönemlerine gitmekte hem de kapsam ve içerik bakımından çok geniş bir çalışma alanını kapsamaktadır. Bu anlamda dil felsefesi, kurumsal olarak adı geçmese de ele alınan problemler bakımından antik Yunan filozoflarından başlayarak Platon'un fragmanlarıyla devam eden bir felsefi geleneğe sahiptir. Platon'un dil ve gerçekliğe ilişkin ele aldığı sorunlar Aristoteles'le birlikte gelişen ve belli bir biçim kazanan klasik mantığın ortaya çıkmasıyla sembolik dilsel bir düzleme aktarılmaktadır.

Aristoteles klasik mantıkla ilgili ortaya koyduğu eserlerde dil ve doğruluk arasındaki ilişkiyi genel mantık üzerinden ele almaktadır. Diğer taraftan metafizik isimli meşhur eseri ise mantıksal olarak ifade ettiği önermelerin gerçeklikle nasıl ilişkiye geçtiğini ele almaktadır. Aristoteles terimleri on kategoriye ayırmaktadır. Bu kategorilerden birisini töz (Yun. *Eidos*) olarak adlandırıp sadece tözü belirten terimin başka yüklemeleri üzerine aldığı ama kendisinin başka bir şeyin yüklemi olmadığını ifade etmektedir. Tözün diğer kategorilerden farkı onların başka bir şeyin yüklemi olmayan adlar olmasıdır. Adın adlandırdığı bu tözler tekil bireyler oldukları için bu bireyler olmazsa diğer kategoriler, ikincil tözler ve ilineklere yüklenecek bir şey bulamamaktadır. Bu yüzden Aristoteles tekil bireylerin varlığı meydana getirdiğini düşünmektedir. Dolayısıyla varlık olmak bakımından varlığın araştırılması demek bu tözleri, bireyleri araştırmaktır. Aristoteles tözü töz yapan şeyin ise *eidos* olduğunu, belli bir organizmaya sahip bir bireyi bireyselleştiren şeyin de ruh (Yun. *Psyche*) olduğunu ifade etmektedir. Aristoteles'e göre insan ruh ve bedenden oluşmaktadır. Beden madde iken ruh ise o maddeyi biçimlendiren, ona *insan olmaklığı* kazandıran formdur. Aristoteles'e göre ruhun öyle bir ciheti vardır ki o cihet bedenden bağımsız olarak da var olabilir. Bu sebeple Aristoteles'e göre bedenden ayrı olarak da var olmayı sürdüren ruh ölümsüz bir tözdür.

Aristoteles'in varlığı töz olarak ele alması ve ruhun ölümsüzlüğünü savunması Kant tarafından birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Kant'a göre ruh ve töz gibi terimler

bizim deneyimimize konu olan ve kavrayabileceğimiz terimler olmadığı için ruh hakkında ölümsüzdür demek, kendinde varlık olarak tözlerden bahsetmek büyük bir yanlışsamadan (Alm. *Schein*) ibarettir.

Biz tezimizin ilk bölümünde Kantçı (d.1724-ö.1804) metafiziği ve Kant'ın nesne anlayışının klasik metafiziğe karşı nasıl konumlandığını ele almaya çalışacağız. Kant'ın kritikleri olarak ifade edilen üç temel eser Kant metafiziğinin temel üç sac ayağını temsil etmektedir. Bu üç eserden ilki olan saf aklın eleştirisi (Alm. *Kritik der reinen Vernunft*) isimli eserinde temel olarak şu sorulara cevap aramaktadır: Neyi bilebilirim, nasıl bilebilirim ve bilgimin sınırları nelerdir? Bu sorular doğrultusunda Kant insan aklına, bilebilme yetisine aklın kendi olanaklarını da kullanarak bir sınır çizmeyi amaçlamaktadır. Kant'ın birinci kritiği Onun nesne kuramını bütünüyle yansıttığı için diğer iki kritiğine değinmedik. Fakat Kant'ın reflektif yargı kuramını ele alırken Kant'ın üçüncü kritiği olan yargı gücünün eleştirisine (Alm. *Kritik der Urteilskraft*) bu kuram bağlamında değinmeyi planlıyoruz.

Kant, Thales ve Parmenides'den itibaren gelen ve Aristoteles'te somutluk kazanan metafizik anlayışı felsefi söylemin dışına çıkararak klasik metafiziğin elenmesi diye ifade edilen gelişmeye sebep olmuştur. Kant klasik metafizikte olduğu gibi doğanın nedeninin tanrı olduğunu ve şeylerin bir tür kendindelığe sahip cevher olarak düşünülemediğini ifade etmektedir.

Kant klasik metafiziğe yönelik bu eleştirileri yaptıktan sonra metafiziğin bir bilim olması gerektiğinden bahsederek yeni bir metafiziğin temellerini oluşturmaktadır. Tezimizde Kantçı metafizik olarak ifade edeceğimiz bu konuyu birinci bölümde Kant'ın nesne anlayışı üzerinden ele almaya çalışacağız.

Kant herhangi bir nesnenin özne tecrübesine konu olabilmesi için zihinde mevcut olan kategoriler, şemalar gibi birtakım tasavvurlar tarafından birlik verilmesi gerektiğini söylemektedir. Dolayısıyla bir nesneden anlamlı bir biçimde, *Schein*'a kapılmaksızın bahsedebilmek için bu söz konusu tasavvurlar bütünü tarafından nesnenin kurulması gerekmektedir. Böylece Kant bu tasavvurlar tarafından nesnenin ancak yargı düzeyinde kurulabildiğini ve nesnenin mekanının da yargı olduğunu ifade etmektedir.

Bolzano, Hilbert ve Frege gibi isimlerin Kantçı saf görü (İng. *Pure Intuition*) anlayışına ve sentetik *a priori* görüşüne yaptıkları eleştiriler üzerinden analitik felsefenin başladığını söylemek mümkündür. Analitik felsefe geleneğinin bir Kant eleştirisi üzerinden gelişmesi fikri Kant'ın matematiğin sentetik *a priori* olduğu yönündeki görüşlerinden ileri gelmektedir. Kant'a göre matematiksel yargılar sentetik olmaları bakımından bizim bilgimizi genişletirken *a priori* olmaları cihetiyle de zorunlu olarak doğrudurlar.

Kant'ın matematiksel yargıların *a priori* zorunluluğa sahip olduğu görüşü, 19. yy.'ın ilk yarısında öklitçi olmayan geometrilerin ortaya çıkmasıyla birlikte ciddi bir eleştiriyle karşılaşmaktadır. Bilindiği gibi Kant geometrinin aksiyomlarının evrensel zorunluluğa sahip olduğunu söylemektedir; fakat Öklitçi olmayan geometrilerin birbiriyle çelişen geometrik aksiyomlar ortaya atmaları Kant'ın görüşünün eleştirilmesiyle sonuçlanmıştır.

Klasik metafiziği ortadan kaldıracak düzeyde büyük dönüşümlere yol açan Kant böylelikle analitik felsefenin ortaya çıkmasıyla birlikte ciddi eleştirilere maruz kalmaktadır. Özellikle Russell ve Frege'nin Kant'ın analitik "a priori" fikrine yaptığı eleştiriler Kant'ın klasik metafiziği eleştirmesine benzer bir biçimde Kantçı metafiziğin yeniden düşünülmesiyle sonuçlanmaktadır. Aslında analitik geleneğin Kant'ı eleştirme gerekçeleriyle Kant'ın Aristoteles'i eleştirme gerekçesi arasında bazı paralellikler bulunmaktadır. Kant, klasik metafiziğin yeterince nesnel olmadığını ve nesneyi bir tür kendinelige sahip olan cevher merkezli varlık anlayışına tabi kıldığını ifade etmektedir. Kant'a göre bu varlık anlayışı, nesnenin doğasında cevher, töz, kendinelik gibi özsel (İng. *essence*) unsurlar bulunduğunu iddia ederek nesnenin görüsel karşılığını dikkate almadığı için nesne hakkında ciddi bir yanılsama (Alm. *Schein*) yaşamaktadır.

Kant nasıl ki klasik metafiziğin nesne anlayışının nesnelliği hakkında sorgulama yaptıysa benzer şekilde analitik felsefe de Kantçı metafiziğin nesnelliğini sorgulamaktadır. Kant'ın ortaya koyduğu transendental mantık görüşü nesnenin transendental bir zeminde ele alınması anlamına gelmektedir. "Transendental" terimini Kant; "ampirik olanın kuruluşunun zemininde yer alan ve nesneye zorunlu olarak uygulanan *a priori* unsurlar" olarak tanımlamaktadır. Bu durumda söz konusu bu *a priori* unsurlar nesnenin saf

görüde kuruluşuna zemin teşkil eden kategoriler ve şemalardır. Özellikle Frege ve Russell, Kant'ın nesnenin kuruluşunun zeminine koyduğu bu *a priori* unsurların nesneyi sübjektif ve psikolojik bir tarafa götürdüğünü düşünmektedir.

Bu anlamda Kant'a karşı en bariz eleştirinin analitik *a priori* görüşü hakkında olduğu söylenebilir. Türkiye'de analitik felsefenin Kant'la hesaplaşması genelde onun sentetik *a priori* görüşü üzerinden açıklanmaktadır. Fakat bize göre bu hesaplaşmanın ana zemininde Kant'ın analitik *a priori*'ye ilişkin düşünceleri yatmaktadır. Kanımızca Kant'ın sentetik *a priori* görüşünü, analitik *a priori* görüşlerinin bir sonucu olarak ele almak tartışmaların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Frege ve Russell'ın tüm bu Kant eleştirilerine rağmen biz tezimizde bu iki filozofun temel felsefi görüşleri ve problemlere bakış tarzları bakımından Kantçı metafiziği devam ettirdiklerini düşünüyoruz. Frege ve Russell, Kant'ın saf görü fikrini ve sentetik *a priori* fikrini her ne kadar kabul etmese de nesnenin Kantçı metafizikte olduğu gibi yargı üzerinden kurulması gerektiğini düşünmektedirler. Bu anlamda iki filozofun Kant'a rağmen; ama Kant'la birlikte felsefe yaptıkları söylenebilmektedir.

Frege'nin matematik felsefesiyle ilgili ortaya koyduğu eserler matematiksel nesne olarak sayı'nın inşası üzerinden dil felsefesiyle ilişkilendirilmektedir. Frege aritmetiği mantığa indirgeme projesiyle bir nesne olarak sayıyı mantıksal, dilsel bir düzlemde açıklamaya çalışmaktadır. Kant nasıl duyusal anlamda bireysel nesnelerin kendi başlarına nesne olarak var olmadıklarını ifade etmişse Frege de matematiksel nesnelere sayıların bireysel varlığa sahip olmadıklarını düşünmektedir. Frege'ye göre sayılar kendi başlarına bir varlığa sahip değiller; ancak bir dilin içindeki önerme bağlamında var olurlar. Bu nedenle Kant'a benzer biçimde Frege için bir nesnenin kendi başına sayı olması veya sayıların dolaysız (akli) görü üzerinden vasıtasız bilinmesi mümkün değildir.

Frege'nin nesne anlayışını açıkladıktan sonra Russell'ın nesne anlayışını ele almaya çalışacağız. Russell'ın nesne anlayışı ile ilgili bölümde özellikle Russell'ın ortaya attığı belirli betimleyiciler ile adlar arasında nasıl bir ilişki kurulduğunu göstermeye çalışacağız. Russell'da özel adların tek başlarına bir anlama sahip olmadığını ancak belirli betimleyiciler vasıtasıyla gönderimde bulunabildiğini ifade etmeye çalışacağız. Böylece Russell'da nesnenin nasıl dilsel betimler üzerinden kurulduğunu görmüş olacağız.

Analitik felsefe de Russell ve erken dönem Wittgenstein'in temsil ettiği mantıkçı pozitivist çizgi Quine tarafından eleştiriye uğramaktadır. Quine'in Russell tarzı felsefeye yaptığı eleştiriler sonucunda analitik felsefe de mantıkçı pozitivist çizginin dışında pragmatist bir çizgi oluşmaktadır. Daha sonra Quine'in da bir takipçisi sayılan Davidson, Russell'dan farklı olarak pragmatist bir semantiğin nasıl yapılacağına ilişkin görüşler ortaya koymaktadır. Bu görüşler sonucunda dil felsefesinde gerçeklik ile doğal dillerin gündelik kullanımı arasında nasıl bir semantik geliştirilebilir sorusu yaygınlık kazanmaktadır. Bu doğrultuda Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar* adlı eseriyle gündelik dilin semantiğine ilişkin pragmatist çözümler sunma girişiminde bulunmaktadır. Wittgenstein'in ortaya koyduğu bu girişimin daha sonra Kripke tarafından özgün bir okuması yapılmaktadır. Fakat biz tezimizde Quine'la başlayan, Davidson ve Wittgenstein'la devam eden bu pragmatist geleneğe değinmeyeceğiz.

Tezimizin üçüncü ve son bölümünde ise Kantçı metafizik ile Frege-Russell tarzı analitik felsefe geleneği arasındaki uyumun Kripke'yle birlikte çok ciddi bir değişime uğradığını ifade edeceğiz. Bu anlamda Russell ve Frege'nin yargı merkezli nesne anlayışlarının Kripke'yle birlikte nasıl bir dönüşüme uğradığını ele alacağız.

Modal mantığın¹ Kripke tarafından tamlığının ispat edilmesi neticesinde modal operatörlerin dil felsefesindeki tartışmaları nasıl etkilediğini ele almaya çalışacağız. Adların dolaylı gönderimde bulunması gerektiğini savunan Russell ve Frege'ye karşı adların doğrudan gönderimde bulunması gerektiğini savunan Kripke'nin nedensel gönderim kuramını ele almaya çalışacağız. Aynı zamanda Kripke'nin doğrudan gönderim fikrinin ve bunun neticesinde savunduğu bir çeşit özcülüğün Kantçı metafizik bakımından ne anlama geldiğini tartışmaya çalışacağız. Kant'ın klasik metafiziği elemesinden sonra Kripke'nin savunduğu özcülüğün hangi anlamda klasik metafiziğe yakın olduğunu hangi anlamda da Kantçı metafiziğe yakın olduğunu ele almaya çalışacağız

¹ Modal mantık hakkında bilgi için bkz. James Garson, "Modal Logic", The Stanford Encyclopedia of Philosophy içinde, ed. Edward N. Zalta, Spring 2016 (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2016), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/logicmodal/>.

BİRİNCİ BÖLÜM

KANT'IN METAFİZİĞİ VE NESNE ANLAYIŞI

Bir “bilim”in olanaklı olup olmadığını sormak, Kant için sıradan bir bilginin doğruluğu veya yanlışlığını sorgulayan bir soru değildir. Burada bahsedilen bilim tam Kant’ın kendisinden şüpheyle bahsettiği ve imkanını sorguladığı “metafizik bilim”idir. Kant metafizik bilginin nasıl bir bilim olarak kabul edileceği ve hatta bilim olarak kabul edilip edilmeyeceği sorularını sormakla felsefe tarihinde eşine az rastlanır bir dönüşüme sebep olmuştur.

Kant, metafiziğe dair ortaya koyduğu şüpheli yaklaşımını David Hume’a borçlu olduğunu söylemiştir. Böylelikle David Hume’dan aldığı dürtüyle uzun ve meşakkatli bir çalışmanın içerisine girmiştir.

İtiraf ederim ki, beni yıllar önce dogmatik uyuklamamdan ilk defa uyandıran ve araştırmalarımın kurgusal felsefe alanında bambaşka bir yön vermemi sağlayan, David Hume’un bu hatırlatması olmuştur. Onun çıkardığı sonuçlara kulak vermekten çok uzaktım; ama Hume kendi sorununun tümünü değil, bir parçasını gördüğü için, bu sonuçlar beni harekete geçirdi; çünkü bu parça, bütünü göz önünde bulundurmadan hiçbir bilgi veremez.²

Burada belirtmemiz gerekir ki David Hume’un Kant için önemi; kimsenin sormayı aklına getiremediği soruyu sormasıdır. Hume nedenselliğin doğa bilimi dahil diğer bilgi alanlarında aklın sorgulanamaz bir kategorisi olmasına karşı çıkararak Kant’a ilham vermiştir. Fakat Kant yukarıda da ifade edildiği gibi Hume’un soruyu sormakla çok önemli bir kıvılcımı ateşlediğini fakat gerek sorunun tamamını görme hususunda gerekse soruna çözüm kavuşturma hususunda biraz aceleci davrandığını ifade etmektedir. Kant,

² İmmanuel Kant, *Prolegomena*, Çev. İonna Kuçuradi-Yusuf Örnek, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1995, s. 8

Hume'un neden-sonuç bağlantısını kurmak için aklın herhangi bir yetisi olmadığını venedenselliği haklı çıkaracak argümanları da kuramayacağı sonucuna ulaştığını söylemiştir.

“Hume'un vardığı sonuç, vakitsiz ve yanlış olmasına rağmen, en azından bir soruşturma üzerine kurulmuştu ve bu soruşturma, zamanın en iyi kafalarının bir araya gelip, sorunu onun önerdiği biçimde olabildiğince daha başarılı bir şekilde çözmeye çabalamalarına pekâlâ değerdi.”

Hume, Kant için sadece transendental düşüncesini kurmasında tetikleyici bir rol oynadığı için önemlidir diyebiliriz. Yani David Hume aklın düşünme faaliyeti ile ilgili neden-sonuç ilişkisini bize verecek temelde bir zeminin olamayacağını düşünerek aklın zeminine ilişkin soruyu sorunsallaştırarak Kant'ın takdirini kazanmıştır ve Kant'a ilham kaynağı olmuştur. Fakat Kant tam tersine tüm deneysel ve deneysel olmayan bilginin bir koşulu olarak transendental düşünceyi kurarak bambaşka bir biçimde soruna çözüm bulma çabasına girmiştir.

Bu bölümde Kant metafiziğinin en temel kavramları arasında yer alan; “transendental”, “saf görü”, “duyusal temsil”, “zaman”, “mekân”, “anlama yetisi” (müdrice) gibi kavramlar açıklanmaya çalışılacaktır. Bu kavramlar Kant'ın transendental düşünme zemininde gerçekleştirdiği nesne inşasında kurucu işleve sahip olmaktadır. Bizim amacımız ise bu kavramlara bağlı olarak kendisini gösteren transendental düşüncenin, Kant'ın nesne inşasında nasıl bir rol oynadığını açıklamaktır.

Tezimize kaynaklık etmesi bakımından Kant'ta nesne inşası meselesi yukarıda bahsi geçen kavramlar üzerinden yapıldığı için öncelikle bu kavramların açıklanması ve nesnenin nasıl kurulduğu meselesine açıklık getirmek gerekmektedir. Tezimizin bu bölümünde savunduğumuz düşünce Kant'ın transendental felsefesinin nesnelere doğrudan ulaşımı mümkün kılmaması ve bizden (insan zihni) bağımsız bir nesnenin varlığından, doğruluğundan ve yanlışlığından bahsetmenin mümkün olmadığıdır.

Bu düşünce nesnenin varlığının da doğrudan insan zihnine bağlanması anlamına geldiğinden tüm nesnelere varlığını borçlu olduğu insan zihninin transendental yapısını öncelikli olarak anlamak gerekmektedir. Çünkü Kantta transendental düşünce, tecrübi

olan veya olmayan tüm bilginin en temeldeki kurucu zeminine sahip bir düşünce olduğu için bu zemin olmadan nesneden (Alm. *Gegenstand*) bile bahsetmek mümkün olmamaktadır.

1.1. İmmanuel Kant'ın Transendental Felsefesine Genel Bir Giriş

Kant'ın birinci kritiğini yazmaktaki en temel amacı sentetik apriori bilginin imkanını sorgulamak ve böyle bir bilginin tesisinin apriori koşullarını açıklamaktır. Kant'ın böyle bir bilgi türünü temellendirme isteğinin arkasında ise klasik metafiziğe ilişkin eleştirel tutumu yatmaktadır. Klasik metafiziğin epistemolojik temellerinin yeterli meşru zemininin olmadığı düşüncesinden hareketle hem metafiziği bir bilim olarak sağlam temellere oturtmak hem de bu temellerle uyumlu bir şekilde doğa bilimini ve matematiği geliştirmek istemiştir.

Burada üzerinde durulması gereken husus ise Kant'ın nasıl bir “bilim” anlayışına sahip olduğudur. Çünkü Kant bu terimi olağan anlamıyla değil kendi transendental felsefesi için kurucu bir işleve sahip olacak şekilde kullanmaktadır.

Kant Birinci Kritikte ortaya koyduğu esaslardan hareketle doğa bilimlerini temellendirmek üzere kaleme aldığı eserinde, bilimsel olanla neyi kastettiğini, apriori olana bağlı olarak şu şekilde ortaya koyar: Her doktrin, bir bilgi alanının tümünün ilkelere göre düzenlendiği bir sistem ise, bir bilimdir. Bilim tarihsel ve rasyonel olarak ikiye ayrılır. Tarihsel bilim (ki Kant buna “hakiki olmayan” (Alm. *Uneigentlich*) anlamda bilim demektedir) nesnesini deneyimden edinilen yasalara göre belirler. Rasyonel bilim ise (ki Kant'a göre gerçek bilim budur) nesnesini tamamen a priori ilkelere göre belirler.³

Kant'ın bilim anlayışından hareketle metafiziği bir bilim olarak ortaya koymak doğa biliminin ve matematiğin saf akıldaki apriori zeminini açıklamayı gerektirmektedir.

³ Ahmet Ayhan Çitil, *Matematik ve Metafizik Kitap 1: Sayı ve Nesne*, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2012, s. 28.

Kant için saf teorik akıl, deneyimde kendisini sunan bilginin görüsel karşılığının apriori ilkelerini ortaya koymaktadır. Kant'ın temel hedefi tecrübeden gelen bilginin saf akıldaki değişmez, apriori zeminini tesis etmektir.

Kant'ın nesne kuramına baktığımızda nesnenin bilgisine ilişkin doğrudan saf akıldan hareketle bir açıklama yapmanın gerekli ön şartları vardır. Bu yüzden öncelikle nesnenin saf akıl tarafından nasıl kurulduğu meselesini Kant'ın kendine has kavramlarıyla açıklamaya başlayabiliriz.

Öncelikle Kant'ın herhangi anlamda bir akıldan ziyade “saf akıl” olarak kullandığı terimi açıklamak ve görünün apriori ilkelerini ortaya koyan “apriori” terimini açıklamak gerekmektedir.

Kant'a göre *a priori* bilgi, şu ya da bu deneyimden değil, deneyimin tümünden bağımsız olan bilgidir. Bu tür bilginin zıddı olan *A posteriori* bilgi ise deneyim yoluyla edinilen bilgidir. *A priori* bilgiler ancak ampirik olan hiçbir şeyle karışmamışsa “saf” olarak adlandırılabilirler. Dolayısıyla Kant'a göre her *a priori* bilgi saf değildir... Kant'a göre akıl, *a priori* bilginin ilkelerini temin eden bir yetidir. Saf akıl ise, bir şeyi mutlak anlamda *a priori* olarak bilmemizi sağlayan ilkeleri içerir.⁴

Dolayısıyla deneyimden bağımsız olan bilgiyi *a priori* bilgi olarak adlandıran Kant, deneyim yoluyla edinilen bilgiye de *A posteriori* bilgi demektedir. Ampirik olan herhangi bir malzemeyi kullanmayan *a priori* bilgiye “saf” bilgi denirken saf bilginin temellendirilmesi ise “saf akıl” zemininde gerçekleşmektedir.

Kant metafiziği bir bilim olarak ortaya koymayı amaçladığı için bir taraftan bilginin deneyime dönük alanı olan *A posteriori* bilgiyi kullanırken bir taraftan da deneyimden bağımsız, saf aklın ilkelerini ortaya koyan *a priori* bilgiyi kullanmaktadır. Dolayısıyla metafizik bilimi, bir taraftan duyuşal tecrübeden gelen bilginin deneyime dönük olan içeriğiyle ilgilenirken bir taraftan da ampirik ve ampirik olmayan bilginin saf görüye verilışı

⁴ Age. s.27

cihetinden hareketle saf aklın *a priori* ilkeleriyle ilgilenmektedir. Kant'ın Sentetik *a priori* bilginin tesisi ile uğraşma çabası da esas itibarıyla metafiziğin temellendirilmesi ve sağlam bir zemine oturmasına hizmet etmektedir.

Dolayısıyla bizim bütün bilginiz bir tarafıyla tecrübeden gelen bilgiye dayanırken diğer tarafıyla da tecrübeden gelen bu bilginin görüme (Alm. *Anschauung*) nasıl verildiği, anlama yetimiz tarafından nasıl bir tarzda anlaşıldığına dayanmaktadır. Sentetik *a priori* bilgi de bu iki tür bilgi türü arasında bir sentezin mümkün olduğunu varsaymaktadır. Peki Kant sentetik *a priori* bilginin mümkün olduğunu nasıl açıklamaktadır?

Sentetik *a priori* bilgi mümkündür, çünkü nesnelere ilişkin *a priori* bildiğimiz şeyler nesnelere değil, yetilerimize ve yetilerimizin uygulanmasına bağlıdır. Kant'a göre, nesnelere bilgisine sahip olmamızın tek nedeni bizi, şöyle ya da böyle etkilemeleri, dolayısıyla onları tecrübe etmeye yöneltmeleridir. Fakat bundan nesnelere dair bildiğimiz her şeyin, nesnelere ve tecrübenin bize söylediklerine bağlı olduğu sonucu çıkmaz. Nesnelere bilgisine sahip olabilmemiz için, bilme yetilerimizin de müdahil olması gereklidir.⁵

Kant böylece sentetik *a priori* bilginin imkanına ilişkin ilk tezini açıklamaktadır. Kant'ın böyle bir senteze ihtiyaç duymasının en temel sebebi ise bilginizin sadece nesnelere tecrübe etmeye bağlı olarak oluşmamasıdır. Nesnelere bize duyuşal anlamda uyarıcı verirler fakat bizim nesnelere algılamamız ve anlamlandırılmamız sadece nesnelere tecrübe yapısıyla sınırlı değil aynı zamanda bizim onları algılayış tarzımızla da doğrudan ilgilidir.

“Hiç şüphe yoktur ki bizim bilginiz her ne olursa olsun tecrübeyle başlar. Aksi halde bizim bilme yetimiz işlevini yerine getirmek için nasıl canlanabilirdi? ... Ancak her ne kadar bizim bilginiz tecrübeyle birlikte başlasa da tecrübeden kaynaklanmaz.”⁶

Kant, bilginizin her halükârda tecrübeyle başladığını ama tecrübeden kaynaklanmadığını söyleyerek *a posteriori* bilginin yanında *a priori* bilginin de insan bilgisinin bir

⁵ Allen W. Wood, *Kant*, çev. Aliye Kovanlıkaya, Ankara: Dost kitabevi yayınları, 2009, s.51

⁶ İmmanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, Translated and Edited By Paul Guyer and Allen W. Wood, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 136

parçası olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla bir taraftan *a posteriori* bilginin vazgeçilmez biçimde bilgimizi başlattığı fakat diğer taraftan da bilgimizi edinmemizin transendental zeminine ilişkin *a priori* bilgiye duyulan ihtiyaç sentetik *a priori* bilginin imkânı sorusuyla yüzleşmeyi gerektirmektedir.

Yukarıda Kant'ın sentetik *a priori* bilginin imkanına yönelik ilk tezini açıkladık. Kant bilgimizin sadece tecrübi bilgiyle sınırlanmadığını ve dolayısıyla nesnelere bilgi-sine sahip olurken bilme yetilerimizin de hesaba katılması gerektiğine ilişkin görüşünü transendental idealizm öğretisiyle ortaya koymaktadır.

Bu öğretiye göre, biz şeylerin “kendilerinin” değil sadece “tezahürlerinin” bilgisine sahibizdir. Tecrübe nesnelere ampirik olarak reel, transendental olarak idealdir. Kant bu öğretiye kucaklamak için zorunlu olan düşünce devrimini, Kopernik'in gök cisimlerinin hareketine dair güneş merkezli kuramını kucaklamak için gereken düşünce devrimiyle mukayese eder. Kopernik'ten önce, bizlerin, dünyalı gözlemcilerin sükunette olduğunu, gök cisimlerinin hareket ettiğini düşünürdük. Şimdi görüyoruz ki, gözlemcilerinde hareketli olduğu kabul edilmelidir. Benzer şekilde, Kant'tan önce, bilgimizin nesnelere tabi olduğunu düşünürdük; şimdi görmeliyiz ki, bildiğimiz nesnelere, bu nesnelere bilme tarzımıza tabidir.⁷

Sentetik *a priori* bilginin imkanına ilişkin Kant'ın ortaya koyduğu bu iki tez gösteriyor ki her türlü bilgi tecrübeyle başlar fakat tecrübeden kaynaklanmaz. Ayrıca bizim hiçbir zaman nesnelere kendinde nasılsalar öyle bilmemiz mümkün olmadığı için ve sadece nesnelere tezahürlerine ilişkin bilginin olduğu için nesnelere doğrudan ulaşım söz konusu değildir. Böylece nesnelere görüsel faaliyetimize bizim öznel koşullarımız dolayısıyla veriliyor olması ve bizim bu faaliyete bağlı olarak nesnelere algılıyor olmamız sentetik *a priori* bilgiyle açıklanmalıdır.

⁷ Wood, Kant, s. 53

1.2. Kant'ın Saf Görü Anlayışı

Şimdi Sentetik *a priori* bilginin imkânı sorununa böylece değindikten sonra Kant'ın nesne anlayışına bağlı olarak nesne-görü ilişkisi ve kavram-nesne ilişkisi üzerinden nesnenin saf görüde inşası meselesine geçebiliriz.

Kant'ın nesne kuramını anlayabilmek için öncelikle yukarıda bahsettiğimiz *a priori* bilgi ile *a posteriori* bilgi arasında yapılan sentez işleminin saf görüde nasıl gerçekleştiğini anlamak ve saf görüde iş gören akıl yetilerini ortaya koymak gerekmektedir.

Bilindiği üzere eleştirel felsefede, bilginin duyusalıktan kaynaklanan koşulları “Transendental Estetik”, anlama yetisi veya genel olarak düşünme yetisinden kaynaklanan koşulları ise “Transendental Mantık bölümünde irdelenmektedir. Bu şekilde denebilir ki Kant'ın felsefe tarihinde rasyonalizm ve emprizm çatışmasını çözmek için getirdiği yenilik, tecrübenin malzemesi olarak duyulara verilenleri kabul etmesi, ancak duyulara verilenlerin, tek başına bilgiyi oluşturmaya yeterli olmadığını, duyusal belirlenimlerin düşüncesel belirlenimlerle birleştirilmesi veya sentezlenmesi gerektiğini vurgulamasıdır.⁸

Kant'ın transendental düşüncesinde çok önemli bir yer tutan birinci kritiğin transendental estetik başlıklı bölümünde duyusal görünün, görüye verilen malzeme bakımından saf ve ampirik malzemeyi işlerken hangi işlemlerde bulunduğunu öncelikli olarak açıklamak gerekmektedir. Ayrıca bir nesnenin görüdeki karşılığı bakımından “nesne-görü” arasındaki ilişkiyi de transendental düşünce bağlamında ortaya koymak gerekmektedir. Çünkü nesne görüye duyusal malzemeyi temin ederken görü ve anlama yetisi de bu nesne hakkında akli bir tutum sergilemektedir. Bu tutumu Kant'ın nesne anlayışında “yargı yetisi” ile açıklamaya çalışacağız.

Kant'ın nesne anlayışı bakımından bu tarz ayrımlar yapması bilginin sınırlarını çizebilmek ve bu doğrultuda “Neyi bilebilirim?” sorusuna cevap verebilmek içindir. Kant

⁸ Ümit Öztürk, “Eleştirel Felsefesi Bağlamında Kant'ın Transendental Estetik'i,” *Kaygı Dergisi*, sayı 20 (2013): s.44

aklın ne tür bilgi üretebildiğini ve bu bilgiyi üretirken hangi malzemedan hangi yöntemle faydalandığını açıklamak istemektedir. Bunu yapmaktaki amacı ise aklın bir faaliyeti olarak yargı yetisini hesap verebilir bir zeminde ele almaktır. Böyle yaparak klasik metafiziğin ortaya koyduğu birtakım yanılsamalarında önüne geçilmiş olacaktır.

Kant saf aklın eleştirisini yazarak aklın, muhakeme alanı içinde kalan alana bağlı olarak matematik ve doğa bilimi hakkında düşünebildiğini, muhakeme alanının dışına çıkıldığında ise transendental anlamda yanılsamaya (Alm. *Schein*) kapıldığını ifade eder.

Kant, transendental *Schein* olarak adlandırdığı bu kavramı şu şekilde açıklar: Akıl, deneyimden başka bir kullanım alanı olmayan ve dolayısıyla doğru kullanımları konusunda bir deneyimden başka bir ölçüte sahip olmadığımız ilke ve kavramları (kategorileri) deneyimi aşacak şekilde muhakemelerinde kullanırsa transendental *Schein*'a kapılmış olur.⁹

Akıl, deneyimi aşacak şekilde kullanıldığında transendental *schein*'a kapılacağı için Kant'ta bilginin deneyimle başlaması nesne ile görü arasındaki ilişkinin kaçınılmaz olduğunu bize göstermektedir. Kant'ta böyle bir yanılsamaya kapılmamanın tek yolunun bilgi ile nesne arasındaki mutabakatı temin eden görü faaliyeti olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü görüsel faaliyet nesnenin kavramsal hale gelmesinde çok önemli bir işleve sahiptir.

Kant'a göre, bir bilgi (Erkenntnis) hangi yolla ve hangi vasıtayla nesnelere bağlanırsa bağlansın, bu bilgiye nesnelere "doğrudan" temas kurduran şey "görü" olmak durumundadır. Bu açıdan görü, bir vasıta olarak tüm düşünmenin kendisine yönelmesi gereken bir temsildir. Ancak görü, sadece nesnelere verildiği zaman temin edilebilir ve bu da nesnelere ruhsal yapıyı etki altında bırakmasıyla mümkün olur. – Böylece nesnelere duyusallık yoluyla verilirler ve yalnızca bu kapasite insana görü (veya malzeme) sağlar. Öte taraftan nesnelere anlama yetisinin kavramları yoluyla da düşünülür. Kant için tüm düşünme faaliyeti o halde, belirli özellikler veya damgalar

⁹ Çitil, *Matematik ve Metafizik*, s.27

(Merkmale) aracılığıyla görüye, yani duyusalığa bağlanmak zorundadır, çünkü başka bir yolla herhangi bir özneye verilemez.”¹⁰

Burada Kant’ın transendental felsefesinde nesne anlayışını anlamamıza yardımcı olacak bir ayırım yapılmıştır. Kant birinci kritiğin transendental estetik bölümünde nesnelerin gerek saf görüye gerekse de ampirik görüye nasıl verildiğini açıklamaktadır. Transendental estetikte söz konusu olan şey özneye verilen duyusal temsillerin¹¹ görülmesi meselesidir. Dolayısıyla duyusal bir temsilin özneye verilmesi sadece duyum düzeyinde gerçekleşen bir olaya işaret etmektedir. Aynı zamanda duyusal temsillerin özneye verilmesi için bir vasıta olarak uzay-zaman formlarına ihtiyaç olmaktadır çünkü biz bu formlar olmaksızın şeyleri görüleyemeyiz.

Dolayısıyla Kant’ın transendental felsefesinde duyusal görü faaliyeti ile saf görü arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir. Duyusal veya ampirik görü faaliyeti sadece duyusal temsillerin görü (Alm. *Anschauung*) ‘ye verilmesi ve görülmesi ile ilgilidir. Fakat bu temsillerin bir araya getirilmesi, kavramsal hale getirilip bir kavramın altına sokulması ve yüklem olarak kullanılması gibi faaliyetler ampirik görünüm ve hissetme yetimizin görevi değildir.

Ampirik görü faaliyeti duyusal temsilleri herhangi bir işleme tabi tutmadan, karmaşık bir biçimde sadece hissedilebilir olmasını temin etmektedir. Fakat saf görü faaliyeti ise bu temsillerin bir araya getirilmesi ve kavramsallaşması görevini yürütmektedir. Dolayısıyla tikel bir nesnenin kendisinden bahsedebilmek için sadece o nesneye ait temsilleri görülemek yetmemekte aynı zamanda görülen temsillerin kavram haline getirilmesi ve düşünülebilir kılınması gerekmektedir.

Kant’ın transendental felsefesinde tikel bir nesnenin kendisi hakkında yargıda bulunabilmek için öznenin saf görüşüne bir şekilde verilmiş olması gerekmektedir.

¹⁰ Öztürk, s.48

¹¹ Çitil, “Temsil” terimiyle; hissetme yetisi yoluyla edinilen kendinde şeyin duyusal temsilini kastetmektedir. Bizde tezimizde “temsil” terimini aynı anlama gelecek şekilde kullanıyoruz.

Bir nesnenin bilgisi, nesnenin şöyle ya da böyle (dolaylı veya dolaysız, fiilen veya zımnın) zihne verili olmasını ve zihnin temsillerimizi bir araya getirmesini gerekli kılar. Zihnin temsilleri, nesnenin sahici tecrübesini, nesneye dair hükümlerin temellendirilmesini, hükümlerin çıkarımlarda ve bu tecrübenin uyumluluğunu göz önüne seren kuramlarda bağlantılandırılmasını mümkün kılacak şekilde bir araya getirmelidir. Bireysel bir nesnenin bilgiye verili olmasını temin eden alırlığa göre, zihnin temsillerinin bir araya getirilmesini sağlayan etkin işlevine de düşünme (veya kavrayış) adını verir Kant.¹²

Dolayısıyla öznenin saf görüşüne verilen tikel bir nesne (Alm. *Gegenstand*), anlama yetisi tarafından duysal temsillerin bir araya getirilmesi ile kavranabilir hale gelmektedir. Ancak bu şekilde gerçekten hakkında bahsedebileceğimiz tikel bir nesne (Alm. *Gegenstand*) ortaya çıkmaktadır. Tikel nesnenin kavranabilir hale gelmesi demek aynı zamanda düşünülebilir olması ve üzerine konuşulup yargı verilebilir olması demektir.

Temsiller (his ya da başka türden zihinsel şeyler olsunlar) bize sahici bilgi temin ederler; ancak, onlara neden olan nesnelere için karşılık oluşturacak şekilde bir araya getirilmeleri ve söz konusu nesnelere özelliklerini yükleyen hükümler verebilmemizi mümkün kılmak şartıyla. Elmanın kırmızı rengini, pürüzsüz dokusunu veya mayhoş tadını hissettiğim zaman, elmanın bilgisini ancak ‘kırmızı’, ‘pürüzsüz’ ve ‘mayhoş’ kavramlarının altına düşen özelliklerin ‘maddi nesne’ veya ‘meyve’ kavramları altına düşen bir şey olarak elmaya doğru bir şekilde yüklediği hükmünü oluşturabilirsem edinebilirim. Fakat hislerim bana böyle hükümleri oluşturmakta kullanacağım kavramları doğrudan temin etmez.¹³

Elma gibi tikel bir nesnenin özne tarafından kavranması için ondaki duysal temsillerin (kırmızılık, mayhoşluk...) kavram olarak düşünülmesi ve “elma” *a posteriori* nesnesini oluşturacak şekilde temsillere birlik verilmesi gerekmektedir. Buradaki temsillere birlik verme fiili anlama yetisinin *a posteriori* nesne ile bu nesnenin görüdeki karşılığı arasında yapmış olduğu terkibe dayanmaktadır. Dolayısıyla *a posteriori*, tikel bir nesneye

¹² Öztürk, s.46

¹³ Wood, s.55

ait kavramdan bahsedebilmek için anlama yetisinin birlik verme fiiline ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu konu tezimizin Kant'ın nesne anlayışına bağlı olarak nesnelere bir kavrama üzerinden, bir dolayım üzerinden konu edilmesi meselesiyle doğrudan ilgili olduğundan Kant'ta kavram-nesne ayrımını, madde-form ayrımını ve yargı yetisi fiilini açıklamak gerekmektedir. Çünkü nesne kendisini yargı fiilinde göstermektedir. Dolayısıyla Kant'ın nesne anlayışını doğru anlayabilmek için yargı yetisinin fiillerini ve bu fiillerin nesnenin tesisinde nasıl rol oynadığını bilmek gerekmektedir.

Bizim, nesne kuramı bağlamında ele almak istediğimiz anlamıyla yargı yetisi, Kant'ın ifadesiyle, düşünme yetisinin tamamını kapsayan, düşünme yetisiyle bir ve aynı yeti olarak yargı yetisidir. “Yargı” ile “nesne” arasındaki bağıntı, Kant'ın nesne anlayışının merkezinde yer almaktadır. Birinci kritikte sunulan tanımıyla yargı (Alm. *Urteil*), bir temsilin (Alm. *Vorstellung*) ya da tasavvurun (Alm. *Vorstellung*), bir başka tasavvur yoluyla kavranmasını temin eden bir idrak fiilidir.¹⁴

Anlama yetisiyle yargı yetisinin bir ve aynı yeti olduğunu söyleyen Kant için yargı, bir temsilin bir başka temsil yoluyla kavranmasını temin eden bir idrak, bir düşünme, bir kavrama faaliyetidir. Dolayısıyla *a posteriori* bir nesnenin tikel bir nesne olarak kavranması ancak yargı fiili ile mümkün olmaktadır. Kavrama faaliyeti ve yargı fiili olmadan nesneden bahsedilemediği için yargıyı nesnenin mekânı olarak tanımlamak mümkündür.

Yargı fiili'nin düşünme faaliyetini gerçekleştirmek için kavramlara ihtiyacı vardır. *A posteriori* nesne bizi sadece kendisinde bulunan bir takım duyuşal temsillerle uyandırabilir. Fakat henüz tikel anlamda “bu nesne” diyebileceğimiz bir nesnenin adını koyamayız. Yukarıda bahsettiğimiz elma nesnesinin duyulanması örneğinde ilk başta karşımda bir nesne (Al. Objekt) vardır. Fakat ben düşünme faaliyetimin ve yargı yetimin fiillerine başvurmadan bu nesne hakkında herhangi bir kavrayışa sahip olamam. Kant'ın

¹⁴ Çitil, *Matematik ve Metafizik*, s.30-31

burada fenomen ile tezahür kavramları arasında yaptığı ayrımı hatırlatmak faydalı olacaktır. Kant'a göre kavramsal olarak ifade edemediğim nesnelere sadece duyusal temsillerden ibarettir ve bu yolla tezahürlerdir. Fakat yargı yetisinin fiilleri vasıtasıyla bu duyusal temsillere birlik verildiği zaman artık herhangi bir tezahürden değil bir kavramına sahip olduğum fenomene sahibim demektir.

Kant fenomen ve tezahür ayrımını birinci kritiğinde şöyle ifade etmektedir:

Tezahürde duyuma tekabül edene onun maddesi (Materie), fakat tezahür çeşitliliğinin belirli ilişkiler içinde düzenlenebilmesine imkân verene tezahürün formu diyorum. İçinde duyuların belirli bir formda düzenlenebilir ve yerleştirilebilir olduğu şey yine bir duyum olamayacağından, tüm tezahürlerin maddesi bize ancak A posteriori olarak verilir, fakat onların formu bir bütün olarak, onlar için *Gemüt*'de a priori bir halde hazır bulunmalıdır, dolayısıyla da bütün duyulardan sökülerek irdelenebilir. (A 20/B 34)¹⁵

Kant'ın madde ve form ayrımı nesnenin kuruluşunda rol oynayan önemli bir ayrımdır. Kant açısından madde genellikle belirlenmeye müsait olanı, belirlenime uygun olanı temsil ederken form ise tam tersine belirleyici olanı temsil eder. Madde, bir nesnenin içerisindeki duyuma ait olan içeriklerdir. Bu içerikler ancak bir duyusal form zemininde görüye verildiği için duyusal form belirleyen, madde ise belirlenen pozisyonda yer almaktadır. Dolayısıyla duyusal formlar, nesnenin görülmesinde transendental bir zemin görevi görmektedir.

1.3. Nesne'nin Kuruluşunda Duyusallığın Formları Olarak Uzay Ve Zaman

A posteriori, tikel bir nesnenin yargı fiili tarafından kavranmasının transendental koşulu saf görünümün duyusal formları olan uzay ve zamandır. Herhangi bir nesnenin sahip olduğu duyusal temsillerin görüsel faaliyet tarafından görülmesi ve alınmasının transendental

¹⁵ Ümit Öztürk, "Kant'ta aklın teorik kullanımından pratik kullanımına geçişin koşulları üzerine eleştirel bir irdeleme" (Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 62

koşulu uzay ve zaman olduğundan bu formların nesnenin kuruluşunda oynadığı role dikkat çekmek gerekmektedir.

“Şimdi, uzay ve zaman nedir? Bunlar, gerçek şeyler (wirkliche wesen) midir? Bunlar (...) yalnızca şeylerin belirlemeleri veya ilişkileri mi dirler? Yoksa uzay ve zaman (...) Gemüt’ün öznel bir yapılanışı olarak sırf görünün formu mudurlar?”¹⁶

Uzay ve zaman formları şeylerin görülenmesinde şeyler arasında ilişkiler kurmamıza yarayan bir bağıntı ve ilişkiden mi ibarettir yoksa sadece bağıntı olmanın ötesinde şeyler gibi gerçek midirler? Kant’ın saf görünün duyuşal formları olarak tanımladığı uzay-zaman formları hakkında böyle bir tartışma açmasının belirli bir sebebi vardır. Esasında Kant Newton ve Leibniz’ci anlayışın uzay-zaman formlarının gerçek bir şey olmaları (Newton) veya sadece şeyler arasında bir bağıntı olmaları (Leibniz) gibi görüşlerini eleştirmektedir.

Yukarıda Kantın sorduğu üç sorudan birincisi Newton’un görüşünü, ikincisi Leibniz’in görüşünü ve üçüncüsü de Kant’ın kendi görüşünü temsil etmektedir

Uzay ve zaman görünün formlarıdır; bizim gibi bilenlerin, şeylerle bilgi teması kurabilmesinin zorunlu yollarıdır. Ne uzay ve zaman ne de şeylerin ve olayların uzay-zamansal özellikleri, nesnelere ve nesneleredeki değişiklikleri görülemez kabiliyetimiz dışında herhangi bir mevcudiyete sahip değildir. (...) O halde uzay ve zaman tecrübede verili ve bağımsız olarak mevcut nesnelere arasında olmadıkları gibi, şeylerin uzaysal ve zamansal özellikleri de böyle nesnelere özellikleri değildir. Aksine uzay ve zaman esasen, nesnelere görülemez bakımından onlarla bağ kurma yollarımızla ilgilidir.¹⁷

Uzay ve zaman’ın varlığına ilişkin görüşlerinde Newton ve Leibniz uzay-zaman’ın realitesi hususunda hemfikirlerdir. Yani uzay ve zaman’ın öznenin farkındalığından bağımsız olarak dünyada real varlıklar olduğunu ifade etmişlerdir. Bu düşünceler Kant’ın kabul etmediği ve eleştirdiği düşüncelerdir. Çünkü Kant’a göre uzay ve zaman

¹⁶ Ümit Öztürk, s. 64

¹⁷ Wood, s.61

Newton'un düşündüğü gibi *a posteriori* nesnelere gibi fiilen var olan, tecrübeye verili bir şey değildir. Yine diğer taraftan şeyler arasında öncelik-sonralık gibi bir ilişki kurmaya yarayan ve kavramsal yollarla inşa edilen bir bağıntıda değildir.

Kant uzay'ın tecrübenin *a priori* koşulu olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

Uzay, tecrübeden türetilen ampirik bir kavram değildir. Uzay belirli duyuların; duyulmanın dışında bir şeye atfedilebilmeleri, öznenin bulunduğu konumdan farklı bir konuma bağlanabilmeleri, duyuları birbirinin yanında görebilmek ve ayırabilmek ve duyuları farklı konumlarda temsil edebilmek için zeminde durması gereken bir temsildir. Böylece dışsal tecrübe, *a priori* olan bu temsil aracılığıyla mümkün olur.¹⁸

Böylece Kant uzay'ın dışsal tecrübenin *a priori* koşulu olan bir temsil, bir form olduğunu ifade etmektedir. Dışsal tecrübeye nesnelere konumlandırırken, nesnelere arasında ayırım yaparken, nesnelere hangi mekânda tecrübeye verildiğine bağlı olarak tecrübenin *a priori* koşulu olarak uzayın işlev gördüğünü ifade etmektedir.

Kant'a göre uzay ve zaman, saf matematiğin zorunlu ve *a priori* bilgilerinin temelini koyduğu görülerdir. Saf matematik, kavramlarını saf görüde teşhir ederek, serimleyerek kurar. Uzay-zaman saf matematiğin kavramlarını kurabilmesi için transendental bir zemin oluşturduğu gibi sentetik *a priori* yargıların kurulması için gerekli olan deneysel malzemeyi de temin etmektedir.

Geometri uzayın saf görüsünü temel alır. Aritmetik kendi sayı kavramlarını, zaman içinde birbirini izleyen birimlerin eklenmesiyle meydana getirir; ve özellikle Saf Mekanik hareket kavramlarını sadece zaman tasarımı sayesinde oluşturabilir. Ama her iki tasarım da sırf görüdürler; çünkü eğer cisimlerin ve onların değişimlerinin deneysel görülerinden tüm deneysel olan, yani duyulamaya ait olan her şey çıkarılırsa, geriye yine de bunların temelinde *a priori* olarak bulunan ve saf görüler olan uzay ve zaman kalır.¹⁹

¹⁸ Kant, Critique of Pure Reason, B 38

¹⁹ İmmanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, Çev. İonna Küçüradi ve Yusuf Örnek: Türkiye Felsefe Kurumu çeviri dizisi: 5, B 27, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2000, s. 32

Kant'a göre bir nesneyi *a priori* olarak bilmem ancak nesnenin benim öznenimde uyardığı duyusallık formu ile mümkündür. Duyusallık formu sayesinde nesneyi gerçekliğinden önce *a priori* olarak bilebilirim. Dolayısıyla *a priori* görebilme yetisi, görünümün malzemesiyle, yani onda duyumlananla değil, yalnızca onun biçimiyle, yani uzay-zamanla ilgilidir.

Kant'ın transendental felsefesinde tikel bir nesnenin kendisi hakkında yargıda bulunabilmek için öznenin saf görüşüne verilmesi gerektiğini daha önce söylemiştik. Nesnenin özne tarafından duyulanması sürecinde ampirik görü faaliyeti aktif bir şekilde rol oynamaktadır. Fakat nesnenin özneyi uyarması süreci tamamlandıktan sonra söz konusu nesne gerçekten karşımda duran olarak (Alm. *Gegenstand*) bana (özneye) verilmişse artık ampirik görü faaliyetinden saf görü faaliyetine geçmiş bulunuyoruz. Bu ara geçişi mümkün kılan şey ise az önce açıkladığımız duyusallığın saf formları olan uzay ve zamandır. Uzay ve zaman sayesinde nesneyi saf görüde teşhir etme veya serimleme imkânı buluyoruz. Yani artık nesnenin **görül (en) mesi** süreci tamamlanmış ve nesnenin **düşünülmesi ve kavranması** sürecine geçilmiş oluyor. Saf görüde nesne inşası olarak bahsettiğimiz konunun esas can alıcı noktası da burada başlamaktadır.

Kant'a göre karşımda duran olarak duyumladığım bir nesneyi bilme sürecim öyle kolaylıkla açıklanacak bir süreç değildir. Yukarıda bahsettiğimiz kavram-görü ilişkisi ve bir nesnenin görülmesinin ardından anlama yetisinin idrak faaliyetiyle kavranması işlemi, üzerinde durulması gereken çok önemli bir problemdir. Kant birinci kritiğin transendental estetik bölümünde bir nesnenin görüme nasıl verildiğini nesne tarafından açıklamaya çalışmıştır. Yani bu durumda duyumsayan olarak ben (Alm. *Gemüt*) edilgen bir pozisyonda oluyorum.

Fakat sadece nesnenin bana sunduğu duyusal malzemeyle ben nesneyi tanımlayabileceğim bir kavram elde edemiyorum. Bu durumda duyumsayan olarak benim sadece nesne merkezli değil, aynı zamanda benimde bilme sürecine yaptığım katkıları hesaba katarak öznenin tutumunu dikkate almam gerekiyor. Yani nesneyi bilmem ancak nesneye ilişkin görüsel olanla kavramsal olanın bir aradalığı ile mümkün olmaktadır. Kant görü-kavram birlikteliğini oluşturmak için transendental felsefeye ihtiyaç duymuştur.

1.4. Kavramsal Bilgiye Geçiş ve Transendental Felsefe

“Transendental, her türlü a priori bilgi değil ancak belli tasarımların (görülerin ya da kavramların) yalnızca a priori uygulanabilir ya da olanaklı olduklarını ve bunun nasıl olduğunu bilmemizi sağlayan bilgi ‘transendental’ olarak adlandırılmalıdır.”²⁰

Yukarıda Kant’ın uzay ve zaman’ı dışsal tecrübenin *a priori* koşulu olan bir temsil, bir form olarak gördüğünü ifade ettik. Uzay ve zaman, dışsal tecrübenin *a priori* koşulu olmaları bakımından duyusallığın “transendental” formlarıdır. Dolayısıyla uzay-zaman, duyulamayı mümkün kılan ve *a posteriori* tikel bir nesnenin *a priori* koşullarını bilmemizi sağlayan transendental formlardır.

Bu açıklamalardan yola çıkarak anlıyoruz ki “transendental” terimi; ampirik olanın kuruluşunun zemininde yer alan ve ona zorunlu olarak uygulanabilen anlamına gelmektedir. Burada ampirik olanın zemininde yer alan *a priori* unsurlardan bahsettiğimiz için duyulamaya öncel ve onu mümkün kılan saf görü alanına girmiş bulunuyoruz. Bu alanda ampirik unsurlar değil bu unsurların kuruluş zemininde yer alan transendental unsurlar iş gördüğü için aklın transendental faaliyetinden bahsetmeye başlıyoruz.

Öncelikle aklın transendental faaliyetine Kant’ın nasıl geçiş yaptığını mantıksal düzlemde yaptığı ayırım üzerinden açıklamak yerinde olacaktır. Kant’ın mantık anlayışından bahsetmemiz nesnenin kuruluş sürecinin haritasını anlamak bakımından bize önemli bir kapı açacaktır. Çünkü anlama yetisinin görüsel faaliyetle olan ilişkisini, saf kavramlarla olan ilişkisini (burada kategorilerden ve şemalardan bahsedeceğiz) ve kavram-görü birlikteliğinden doğan nesne inşası sürecini anlamakta mantıksal tasnifler bize yardımcı olacaktır.

Kant’a göre mantık; en temelde genel mantık ve transendental mantık olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

²⁰ Kant, Critique of Pure Reason, A57 B81

1.4.1. 1.Genel Mantık

Genel mantık anlama yetisinin kurallarının bilimidir. Kendi içinde ikiye ayrılmaktadır.

1. Genel olarak düşünmenin biçimsel kurallarının mantığı olarak genel mantıktan bahsedilir. Yani bugün anladığımız anlamda kıyas, çıkarım, öncül, sonuç vb. unsurlardan oluşan anlamanın biçimsel bir bilimidir. Genel anlama yetisinin kurallarının bilimi olarak mantık Kant'a göre kendi içerisinde ikiye ayrılır. Birincisi; anlama yetisinin işleyiş yasalarının araştırılması işiyle uğraşan **saf mantık**, ikincisi ise anlama yetisinin işleyiş süreçlerinde psikolojik unsurların bu süreçlere olan etkisini araştıran **uygulamalı mantık**.

2. Tikel anlama yetisinin kullanımının mantığı olarak genel mantıktan bahsedilebilir. Bu ikinci tür genel mantık birinci türdeki gibi düşünmenin biçimsel kurallarıyla ilgilenir. Fakat ilkinde olduğu gibi genel olarak düşünmenin kuralları değil, belli bir nesne alanını ilgilendiren ve belirli bir bilimin mantığı (Biyolojinin, fiziğin mantığı vb.) olarak iş görmektedir.

Mantık yine iki bakımdan ele alınabilir- ya genel ya da tikel anlama yetisi kullanımının mantığı olarak. Birincisi onlarsız hiçbir anlama yetisi kullanımının yer alamayacağı saf olarak zorunlu düşünce kurallarını kapsar ve böylece anlama yetisi kendilerine yönelebileceği nesnelere türlerine bakmaksızın ele alır. Tikel anlama yetisi kullanımının mantığı belli bir nesne türü üzerine doğru olarak düşünme kurallarını kapsar. Birincisi ögesel mantık olarak adlandırılabilir, ikincisi ise şu ya da bu bilimin organonu.²¹

Kant'a göre genel mantık veya klasik mantık kendi gelişim sürecini tamamlamıştır. Yani genel olarak düşünmenin ilkeleri Aristoteles tarafından belirlenmiş olup bunlara başkaca düşünme ilkesi eklemeye gerek yoktur. Dolayısıyla Kant Aristoteles'in özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkansızlığı ilkeleri ile ilgili görüşlerini kabul eder.

Fakat Kant'ın klasik mantığı kabul etmesi bu mantığın var olanlara ilişkin yargılarımızı belirlemede yeterli gördüğü anlamına gelmemektedir. Yeterlilik bir tarafa Kant'a

²¹ Kant, Critique of Pure Reason, A52 B77

göre klasik mantık zaman-mekâna tabi, görüsel anlamdaki nesnelere varlıkları (Alm. *Sein*) ile ilgili bize herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu yüzden Kant birinci kritiğin transendental diyalektik bölümünde “Varlık bir yüklem olarak ele alınamaz.” demiştir.

Dolayısıyla Kant’a göre genel mantık veya klasik mantık biçimsel, içeriği olmayan ilişkileri incelemektedir. Yani anlama yetisinin genel düşünme ilkelerinin nasıl tasnif edildiği (Aristoteles mantığı) önemsiz değildir fakat esas önemli olan bu düşünme ilkelere benzer önümde duran bir nesneyi düşünmemde nasıl bir rol oynadığıdır.

Bu görüş ilk bakışta önemi yeteri kadar anlaşılmayabilir fakat Kant’ın bu katkısı ve “eleştirisi”, kendinden sonra gelecek olan Frege, Russell, Quine gibi pek çok filozofun mantığa semantik yönden bakmasını sağlamış ve bir anlamda modern mantığında kuruluşunda tetikleyici rol oynamıştır diyebiliriz.

Kant’a göre klasik mantıkta düşünme yetisinin saf ve ampirik bilgisi hakkında herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Tezimizin giriş bölümünde ifade ettiğimiz üzere Kant’ın temel hedefi tecrübeden gelen bilginin saf akıldaki değişmez, apriori zeminini tesis etmektir. Yani bu bilgi bir tarafıyla düşünmenin genel ilkeleri (klasik mantık) ile uyumlu olsun diğer tarafıyla da tecrübeye dönük bir içeriği bulsun. Kant bu projeyi kısaca sentetik apriori bilginin kurulması projesi olarak ifade etmektedir. Böylece bu projenin mantıksal zeminini oluşturmak adına genel mantığın yanında bir de transendental mantığı inşa etmiştir.

1.4.2. 2.Transendental Mantık

Kant genel mantık üzerine ortaya koyduğu görüşlerde Aristoteles'ten beri gelen klasik mantığın sadece önermeler arasındaki mantıksal ilişkileri açıkladığını ve önermenin anlamına dair herhangi bir açıklamada bulunmadığını ifade etmiştir. Böylece genel mantığın dışında ve doğrudan nesnelere reel varlıklarına temas edebilecek bir mantığa ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir.

Görüldüğü üzere, genel mantık nesnelere veya objelere yönelik herhangi bir atfı (Beziehung) devre dışı tutarak tüm içeriği (Inhalt) bir yana bırakarak, bir bilginin diğeriyle olan ilişkisi (Verhältnis) açısından düşünmenin genel, yani “mantıksal form”unu dikkate alır. Ancak, tekrar edilirse, Kant’a göre “Transendental Estetik”de hem saf hem de ampirik görümlerin bulunduğu gösterildiğinden, nesnelere “saf” ve “ampirik” olarak düşünülmesi birbirinden ayrılmalı, bu açıdan mantık, yeni bir bölümlenmeye tâbi tutulmalıdır. Bu durumda, bilme fiillerinin içeriğini soyutlamayacak bir mantığın olması gerekir; çünkü, bir nesnenin sırf düşünülmesinin kurallarını içeren bir mantık, ampirik içerikli tüm bilgileri dışarıda bırakmaktadır.²²

Kant, nesnelere saf ve ampirik olarak düşünülmesine imkân tanıyacak biçimde mantığın yeniden bir tasnifini birinci kritiğin “transendental mantık üzerine” başlıklı bölümün ilk iki paragrafında insan bilgisini temel olarak ikiye ayırarak gerçekleştirmiştir. Aşağıdaki tabloda göstermeye çalıştığımız bu tasnife göre bilgimiz temelde kavramsal ve görüsel olarak ikiye ayrılır. Daha sonra bunlar da kendi içerisinde “saf” ve “ampirik” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.²³

²² Ümit Öztürk, s.75

²³ Ayrıntılı bilgi için Bkz., Kant, Critique of Pure Reason, B80 A56, B81 A57

BİLGİ

GÖRÜSEL BİLGİ

Saf Görüsel

Ampirik Görüsel

KAVRAMSAL BİLGİ

Saf Kavramsal

Ampirik Kavramsal

Kant sentetik *a priori* bilgiye ancak transendental mantık üzerinden ulaşılacağını ifade etmektedir. Sentetik *a priori* bilgi bir tarafıyla görüsel unsurları taşıırken diğer tarafıyla da kavramsal unsurları taşımaktadır. Böylece görü ve kavram arasında bir birliklik söz konusu olmaktadır. Bu birlikliğin oluşabilmesinin en temel koşulu transendental felsefe veya daha özelden transendental mantıktır. Çünkü Kant'a göre tecrübenin kendisi tek başına bizim için bir "bilgi" niteliği taşımamaktadır. Bir tecrübenin bilgi niteliği kazanması için anlama yetisinin gerçekleştirdiği düşünme faaliyetine tabi tutulması gerekir.

Kant'ta bir şeyin benim nesnem olmasının *a priori* koşulları transendental mantık üzerinden belirlendiği için bu konu Kant'ın nesne inşasını anlamakta bize önemli bir kapı açacaktır. Çünkü Kant'ın transendental mantığı, nesnenin *a priori* zemininin koşulları ile nesne inşası arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır. Yani nesnenin *a priori* zeminine başvurarak elde edilen "kavram" ile nesnenin duyulanmasını temin eden "görü" arasında ayırım yapmayı mümkün kılan şey transendental mantıktır. Dolayısıyla nesnenin kuruluşunun *a priori* zemininde zorunlu olarak bulunan transendental unsurlar (kategori, şema, zaman-mekân.) sayesinde biz tecrübeden gelen görüsel bilgiye yargı içerisinde bir birlik vererek nesneyi inşa ediyoruz.

Kant'ın mantık anlayışını kısaca ifade etmiş olduk. Şimdi yargı içerisinde birlik verme işleminin nasıl gerçekleştiğini, kategorilerin burada nesneyle nasıl ilişkiye girdiğini ve nesne inşa edildikten sonra yargıda nasıl tutulduğunu açıklayabiliriz. Kant'ta nesnenin mekanının yargı olduğunu daha önce ifade etmiştik fakat bu konu üzerinde detaya girmedik.

Kant'ta saf görüde nesnenin nasıl tesis edildiğini anlamak için daha önce kısa bir giriş yaptığımız kavram-nesne ayrımını ve “yargı yetisinin” yargı faaliyetini açıklamak gerekmektedir. Yargı faaliyeti ile anlama yetisi (müdrıke) arasındaki ilişkiyi daha da derinleştirmek adına *a posteriori* nesnenin ve görüsel karşılığının terkip edilip bilince getirilmesinde rol oynayan asli kaynakları açıklamak nesnenin inşasını anlamakta bize yardımcı olacaktır.

Kavram, bir nesnenin bir idrak fiili içerisindeki kavranılışını ifade eder. (...) Bir başka değişle kavram, bir yargı içerisinde bir nesneyi kavıyor olması itibariyle düşünölen bir tasavvurdur. Bu itibarla, Kant'a göre, idrak fiillerinin haricinde herhangi bir tasavvurdan kavram olarak söz edebilmenin imkanı yoktur. Dolayısıyla kavramın mekanı yargıdır.”²⁴

Burada Çitil, Kant'ın kavram-nesne ilişkisine dair yapılması gereken önemli bir ayrıma dikkat çekmiştir. Çünkü kavram-nesne arasındaki ilişki bir anlamda ampirik görü ve saf görü arasındaki ilişkiye dayanan nesneye ilişkin transendental tanımlamalardır. Ampirik görü faaliyetiyle görölenen bir **nesne** saf görü faaliyeti sayesinde **kavram** olarak en az bir cihetinden tutulan veya kavranan bir nesne durumuna gelmektedir. Böylelikle **nesnenin** anlama yetisinin bir fiili (yargı fiili) tarafından **yargıda** tesis edilmesinin imkânı oluşmaktadır.

Daha önce saptandığı üzere Kant'a göre düşünmek yargı vermektan, yargı vermek ise kategorileri işletmekten başka bir şey değildir. Bu bakımdan tezâhürler için bir “obje” düşünmek, tezâhürleri yargı fiillerine tâbi kılmak, yani tezâhürleri yargı fiilleri içerisinde kavramlarla kuşatmak demek-

²⁴ Çitil, s.33

Not; Çitil'e göre idrakin fiilleriyle oluşturulmuş temsil anlamında “tasavvur” terimi ile hissetme yoluyla edinilen, idrakten gelen unsurları barındırmayan ve kendinde-şeyin tezâhürlerinden ibaret olan temsil terimi arasında ayırım yapmak gerekmektedir. “Tasavvur” ya bu “temsil”lere idrak yetisinin bir fiiliyle (bir yargıyla) birlik vermesi neticesinde hasıl olur; ya da bu suretle oluşturulmuş bulunan tasavvurlara bir idrak fiili vasıtasıyla birlik verilmesiyle ortaya çıkan bir başka tasavvurdur. Dolayısıyla yargı içerisinde bir tasavvur vasıtasıyla tutulanan kendisi bir temsil olabileceği gibi, bu temsillere birlik verilmesi neticesinde ortaya çıkan bir tasavvur ya da tasavvurların birliğinden ibaret bir başka tasavvur da olabilir. “Tasavvur” terimi, “suret” kökünden türemiş olup, zihinde canlandırma, şekillendirme, kurma anlamlarına gelmektedir.

tir. O hâlde bir “obje,” bir yargı fiili içerisinde bir kavram tarafından tutulan veya kavramın tuttuğu, kavram ise yargı fiili içerisinde objenin (yargı veren tarafından) tutuluş cihetidir. Bu belirlemeler aynı zamanda Kant sistemi içerisinde “Gegenstand (nesne)” ve “Objekt (obje)” kavramlarının farkını da (bir yönden) açığa çıkarmaktadır²⁵

Kant’a göre düşünmek yargı vermektir, yargı vermek de kategorileri işletmekten başka bir şey değilse bütün kavrama faaliyeti yargı fiili içerisinde gerçekleşiyor demektir. Çünkü biz tezahürleri ancak yargı fiili içerisinde tezahürün belli bir ciheti açısından tutabiliyoruz. Tezahürü yargı fiili içerisindeki tutuluş cihetine de kavram diyor Kant.

Kavram’ı anlamak nesnenin mekanının niçin yargıda olduğunu ve düşünme eyleminin kavramsız gerçekleşmemesine bağlı olarak nesneye dolaysız erişimin mümkün olmadığını da anlamamıza yardımcı olacaktır. Kant nesneye dolaysız erişimin mümkün olmadığını entelektüel veya akli görünümün iptaline ilişkin ortaya koyduğu görüşlerle kanıtlamaya çalışmıştır. Akli görünümün iptali meselesine nesnenin bilince getirilip terkip edilmesi (sentez) faaliyetini açıkladıktan sonra değineceğiz.

1.5. Anlama Yetisinin Saf Kavramları veya Kategoriler

Kavram’ı nasıl elde ederim? Sorusu Kant’a göre kavramlardan yola çıkılarak cevaplanabilecek bir soru değil. Kavramların temsil ettiği bireysel bütünlüğe sahip *a posteriori* nesnelere de bakarak kavramı elde edemiyorum. Çünkü duyumlama ile fark ettiğim temsillerin kendi aralarında, kendiliklerinden bir ilişki yok. Yani bir duyumlama bir başka duyumlama ile zorunlu bir bağa sahip değil. Kant’a göre benim ruhumun (Alm. *Gemüt*) yetileri o malzemeyi alıyor (Alm. *Sensibilität*) ve benim kavrayabileceğim hale getirip bana nesne olarak sunuyor.

²⁵ Ümit Öztürk, s. 93

Dolayısıyla Kant'a göre tek tek tezahürlerden yola çıkarak yargıyı ve yargıda ortaya çıkan kavramı anlamak mümkün görünmemektedir. Böylece Kant transendental dedüksiyon olarak adlandırdığı bir faaliyetle bütünden parçaya gelerek, analiz yaparak temsillere ulaşabileceğimizi ifade ediyor. Dedüksiyon faaliyetine bağlı olarak Kant öncelikli olarak yargılara el atıyor. Bu yargılar üzerinden yargıların nasıl olanaklı olduğunu ve bizim nasıl yargıda bulunabildiğimizi analiz ederek saf kavramlar dediği “kategoriler”e ulaşmayı amaçlıyor.

Kategorileri açıklamadan önce kategorilerin mümkün kıldığı yargıları gösterebiliriz. Kant birinci kritiğinde insan bilgisinin verebileceği bütün yargıların bir sınıflandırmasını yapmıştır.²⁶

²⁶ Aşağıdaki tablo için bkz. Critique of Pure Reason A70 B95

1. Nicelik (Quantity of Judgment)

Tümel (İng. *Universal*)

Tikel (İng. *Particular*)

Tekil (İng. *Singular*)

2. Nitelik (Quality)

Olumlu (İng. *Affirmative*)

Olumsuz (İng. *Negative*)

Sonsuz (İng. *Infinite*)

3. Bağını (Relation)

Kesin (İng. *Categorical*)

Varsayımlı (İng. *Hypothetical*)

Ayrık (İng. *Disjunctive*)

4. Kiplik (Modality)

Olanaklı (İng. *Problematic*)

Zorunlu (İng. *Apodictic*)

Kesin (İng. *Assertoric*)

Yukarıdaki yargı tablosu yargıların mantıksal bir çizelgesini ortaya koymaktadır. Kant önce yargıları ortaya koydu şimdi bu yargılara karşılık gelecek olan saf kavramları açıklamak gerektiğini ifade edecektir. Çünkü temsiller arasında zorunlu bir ilişki olmadığına göre temsillere ilişkin ortaya koyduğumuz yargıları mümkün kılan anlama yetisinin saf kavramlarıdır.

Nesnenin anlama yetisinin yargı fiili tarafından yargıda tesis edilebilmesi için kategorilerle ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Kategoriler olmadan yargı fiili duyuşal temsillere birlik verme işlemini de gerçekleştiremiyor. Bu anlamda nesnenin kavram olarak en az bir cihetinden tutulmasının ön şartı olarak, nesneyi kavriyor olmamı sağlayan kategorileri açıklamak gerekmektedir.

Her bir kategori, A posteriori nesnenin farklı bir cihetini terkip ederek bir birlik altında tutar. A posteriori nesnenin, görüsel karşılığıyla birlikte terkip edilmesini nicelik kategorisi (Alm. Quantitat) temin eder. A posteriori nesnenin görüsel karşılığıyla birlikte, terkip edilen çoklunun her bir (nitel) unsurunun belli bir gerçeklik derecesine sahip olacak biçimde terkip ve idrak edilmesini nitelik kategorisi (Alm. Qualitat) temin etmektedir. A posteriori nesnenin, görüsel karşılığıyla birlikte terkip edilen çoklunun belli unsurları, zorunlu olarak birbirine ait olacak şekilde idrakini ise farklı bağıntı kategorileri temin etmektedir.²⁷

Görüsel alandaki duyuşal temsiller kategorilerle ilişkilenecek bir kavramın altına düşürüldüğü zaman “nesne” olarak kavrayabilmemi sağlıyor. Görüsel alandaki temsiller kendi başlarına kaldıklarında benim için herhangi bir anlam taşıyor. Anlam taşıyamaması demek o temsillerin birbirleri arasında ilişkilenecek birlik haline gelmemesi demek. Kategoriler birlikte çalıştığında görüsel alandaki *a posteriori* bir nesnenin farklı cihetlerini terkip edip bilince getirmesi sonucunda nesneye ilişkin bir kavrama sahip oluyoruz.

Kant birinci kritiğin “metafiziksel dedüksiyon” başlıklı bölümünde on iki kategoriden bahseder ve bu kategorilerin yargı yetisinin formları olduklarını ifade eder. Dolayısıyla yargı verme yetisine sahip olan her öznenin bir şekilde bu kategorilere de sahip

²⁷ Çitil, *Matematik ve Metafizik*, s.74

olduğunu ifade eder. Kategoriler yukarıda gösterdiğimiz Kant'ın yargıların sınıflandırılması tablosuna bağlı olarak oluşmaktadır. Kategori öğretisi Kant'la birlikte ortaya çıkmamış olup kökleri klasik mantığa dayanmaktadır. Klasik mantığa göre nasıl ki yargılar kendi içerisinde nicelik (İng. *Quantity*), nitelik (İng. *Quality*), bağıntı (İng. *Relation*) ve kiplik (İng. *Modality*) bakımından ayrılıyorsa Kant'a göre anlama yetisinin saf kavramları da aynı sınıflamaya tabidir.

Kategorilerin nesneyi kavramamızda nasıl bir rol oynadığını bir örnek üzerinden açıklamak konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Kant açısından insan'ın algı sürecinin en başına gittiğimizde ortaya çıkan manzaraya göre ortada sadece duysal çokluklar, tezahürler mevcuttur. Ben (Alm. *Gemüt*) saf görü faaliyetim sayesinde çoklu manifold alanındaki tezahürlerin dolaysızca farkındayım ve bir anlamda onlara maruz kalıyorum. Fakat bu aşamada temsillerin dolaysızca farkında olmam onlar hakkında herhangi bir yargıya sahip olduğum veya bir idraki tutum gösterdiğim anlamına gelmiyor. Yani sadece duysal temsillere dair duysal bir farkındalığa sahibim.

Örneğin; “Elma ağacı büyüktür” gibi bir yargıya sadece duysal farkındalığım sayesinde ulaşabilir miyim yoksa yargıda bulunmak için sürece başka unsurlar mı katılmalıdır?

Bu soruya cevap verebilmek Kant'ın transendental felsefesi bakımından pek de kolay görünmüyor. Kant'a göre anlama yetimizin saf formları olan uzay- zaman sayesinde duysal alandaki birtakım temsillere dair bir farkındalığım söz konusudur. Fakat burada bahsettiğimiz birtakım temsiller henüz kendilerine bir ad vermediğim ve henüz kategorilerle ilişkiye girmemiş saf çokluklar alanından ibaret. Çünkü duyumlama yoluyla temsillerin farkına varıyorum ama “Elma ağacı büyüktür.” veya “Elma ağacı vardır.” gibi bir yargıya varabilmem için sürece başka işlemlerin katılması gerekmektedir. Bir bahçede olduğunuzu düşünün, (kaldı ki “bahçe”yi düşünmek içinde bahçeye bir cevheri hazırlamış gibi davranmak durumunda kalıyoruz) bu “bahçe”de görümün dolaysızca farkında olduğum birtakım temsiller vardır. Şu durumda bu temsiller Kantçı perspektiften benim için

bir nesne (Alm. *Gegenstand*) değiller. Nesne olmamaları onların farkında olmadığım anlamına gelmemektedir. Fakat henüz temsiller arasında herhangi bir tefrik yapmadığım için duyuşsal temsiller kaotik olarak uzay-zamanda yer kaplıyorlar. Uzay-zaman'ın kendisi duyuşsallığın saf formu olduğu için farkındalığıma imkân tanıyor. Fakat farkında olduğum temsiller hakkında kavrama sahip olmak için temsiller arasında sınır çizmem gerekiyor.

Tekrar bahçe örneğine dönerek sınır çizmeye (kritik kelimesi eski yunanda sınır çizmek anlamına geliyordu, Kant'ın transendental felsefesi de akla sınır çizmeyi amaçlamaktadır.) başlayalım. Daha sonra bahçe diye adlandıracağım yer her neyse orada benim dolaysızca farkında olduğum temsiller var. Bu temsilleri düşünebilmek ve bunlar hakkında yargıda bulunabilmek için kavramlara ihtiyacım var. Benim daha sonra “elma ağacı” diye adlandıracağım temsil her neyse ona ilişkin sınır çizmeye başlıyorum. Kategoriler tam olarak burada devreye girmektedir. “Bahçeye” girdiğimde duyuşlama yoluyla temsillerin dolaysızca farkına varıyorum. Daha sonra bu temsiller arasında kategorik ayrımlar yapıyorum. Henüz dolaysızca farkında olduğum temsiller hakkında bir kavrama sahip olmadığım için benim kavrama ve yargıda bulunma faaliyetime önceliği olacak şekilde “şu” (elma ağacı) nesneyi kuruyor ve kavlıyor olmam lazım.

“Elma ağacı büyüktür.” Yargısı Kant'a göre nicelik-nitelik (cevher –araz) kategorileri ile ilgili bir yargı. Duyuşlayan olarak “ben” duyuşlama yoluyla edinmiş olduğum temsilleri nicelik (İng. *Quantity*), nitelik (İng. *Quality*) ve bağıntı (İng. *Relation*) kategorilerine göre düzenliyorum.

Yani benim ruhumun yetileri böyle bir yargıyı kuracak şekilde benim nesnemi nicelik kategorisiyle bir cevher olarak ve o cevherin sahip olduğu nitelikler olarak düzenlememi sağlıyor. Nicelik, nitelik, bağıntı gibi kategoriler bu düzenlemeyi benim kavrayabileceğim hale getirip bana nesne olarak sunan saf kavramlardır.

Kant tam da bu noktada temsilleri kendinde oldukları haliyle bilemeyeceğimiz için temsillerin bizim bilme sürecimize katılmasıyla ancak bunun mümkün olacağını ifade etmiştir. Çünkü dolaysızca farkında olduğum temsiller arasında kategorik ayrımlar

yapmadığım ve sanki onlara birer cevhermiş gibi davranmadığım müddetçe “Elma ağacı büyüktür.” gibi bir aşkınlığa ulaşamıyorum.

Burada Kant açısından cevap vermenin zor olacağı pek çok problem ortaya çıkmaktadır. Kant’a göre ruhumun yetileri sayesinde görülediğim bir temsilden bir yargıya ulaşıyorum. Fakat benim “elma ağacı” olarak kavramsallaştırdığım şeyi kavram haline getirirken diğer temsillerle bu kavram haline getirdiğim şey (elma ağacı) arasında hangi kurala göre ayırım yaptığım sorusu zor bir soru olarak durmaktadır. Nicelik, nitelik kategorileri temsiller arasında birtakım ayrımlar yapıyor olabilir fakat bana herhangi bir temsili “elma ağacı” kavramı olarak sunan şeyin ne olduğunu Kant açısından cevaplamak kolay görünmüyor. Çünkü “elma ağacı” kavramının “erik ağacı” (sözgelimi elma ağacı kavramına ve erik ağacı kavramına sahip olduğumuzu varsayalım) kavramı ile “kavram” olmak bakımından ne gibi farkları olduğu ve bu kavramlara nasıl ulaştığım sorusu hâlâ cevaplanamamaktadır. Fakat bu sorunun tartışılması çok daha ayrıntılı bir Kant çalışmasını gerektirdiğinden biz soruna sadece işaret etmekle yetinip geçiyoruz.

Kant kategorilere tabi olan temsillerin *A posteriori* bir nesne olarak saf görüde tesis edilmesini temin eden üç öznel yetiden bahsetmektedir. Bu üç yeti görüden kavrama nasıl geçildiğinin idrak düzeyinde nasıl gerçekleştiğini açıklamaktadır. Kant, *A posteriori* nesnenin idrak faaliyeti içerisinde saf görüde tesis edilebilmesi için idrak faaliyeti ile birlikte deneyimin tesisini temin eden üç öznel yeti tarafından bilince getirildiğini ve görüsel karşılığıyla birlikte saf görüde tesis edildiğini ifade etmektedir.

A posteriori bir nesnenin idrak edilmesi için duysal temsilleri yargı yetisinin fiiline tabi kılmak ve bu fiil içerisinde kavramlarla tutmak gerekmektedir. Dolayısıyla Kant açısından bir nesnenin tesis edilmesi için mutlak surette nesnenin duysal temsillerinin görüsel karşılıkları ile birlikte yargı fiili tarafından bilince getirilmesi gerekmektedir. “*A posteriori* nesnenin ve görüsel karşılığının terkip edilip bilince getirilmesinde rol oynayan yetileri; algılayanın kendini idrakini temin eden transendental fiil (Alm. *Apperzeption*), muhayyile (Alm. *Einbildungskraft*) ve hissetme yetisi (Alm. *Sensibilität*) olarak belirler.”²⁸

²⁸ Bkz. Çitil, *Matematik ve Metafizik*, s.34

Yukarıda saydığımız üç yeti, *a posteriori* nesnenin nasıl olup da “ben” tarafından idrak edildiğini ve bir kavramla tutulduğunu, karşılandığını açıklayan aklın öznel yetileridir. Öznel olmaları demek bir nesnenin tecrübe edilmesinin her özne için öznel bir tecrübe olması anlamındadır. Dolayısıyla Kant’a göre ben bir başkasının duyuşal temsilleri nasıl gördüğünü bilemediğim gibi bir başkası da benim nasıl algıladığımı ve gördüğümü bilemez. Fakat aklın üç yetisi tüm öznelde ortak olduğundan dolayı nesnenin tecrübe edilmesi sürecini anladığımızda ve buna bağlı olarak kavramları nasıl elde ettiğimizi anladığımızda kavramlar üzerinden anlaşmamız da mümkün olmaktadır.

Deneyimin özneliği meselesi biraz tartışma götüren bir mesele olduğundan daha fazla üzerinde durmadan deneyimi mümkün kılan akıl yetilerinin ilki olan *Transendental Fiil*’i açıklayabiliriz.

Algılayanın kendini idrakini temin eden transendental fiil ise, hem hissetme yetisi vasıtasıyla edinilen temsillerin bir birlik içerisinde icmal edilmesini ve aynı transendental fiil vasıtasıyla tesis edilen Saf Ben’e (Alm. *Der Reinen Epperzeption*) ait olmasını hem de muhayyile vasıtasıyla terkip edilene birlik verilmesini (Alm. *Einheit der Syntesis*) temin eder. Şuan için belirtilmesi gereken nokta, hem hissetme yetisinin icra ettiği icmal etme işlevinin hem de muhayyilenin icra ettiği terkip faaliyetinin ancak algılayanın kendini idrakini temin eden bu transendental fiil itibarıyla bir anlamının olabileceğidir. İcmal edilene birliğini veren bu fiilin esas işlevi, uzay ve zamanı çok özel bir manada kavrayor olmasıdır.²⁹

Görüldüğü gibi algılama süreci açısından bakıldığında transendental fiil bu sürecin hem başlatıcısı hem de diğer süreçlerin teminatı konumundadır. Kant’a göre her şeyden önce bir nesneyi algıladıktan sonra aklın belli işlemlerine tabi tutup o nesneyi bireysel bütünlüğü halinde tutacak bir *Saf Ben*’e ihtiyaç vardır. Kant görü faaliyetini önceleyecek ve tüm nesnelere temsillerini mümkün kılacak biçimde bilincin birliği olmadan temsiller arasında hiçbir birlik olamayacağı gibi bizde de hiçbir bilginin oluşmayacağını ifade etmektedir. (A 107)

²⁹ Çitil, *Matematik ve Metafizik*, s. 34-35

Dolayısıyla transendental fiilin saf belirlenimi aracılığıyla nasıl ki uzay-zaman formları hissetme yetisinin görülerinin zemini ise transendental fiilde tüm kavramların *a priori* zemini durumundadır.

Transendental fiil, bir tecrübeye ard arda duran olanaklı tüm temsilleri, yasalara uygun olarak, bu temsillerle ilişkisi içinde terkip eder. Saf çoklunun idrak edilmesinde, eğer Gemüt, bu çoklunun kendisi aracılığıyla sentetik olarak tek bir bilme fiilinde ilişkilendiği fonksiyonun aynılığının bilincine varamasaydı bilincin bu birliği olanaksız olurdu. – Zira Gemüt, eğer (ampirik) edinme sentezini transendental bir birliğe tabi kılan ve çokluyla ilişkisini *a priori* kurallara göre ilk defa mümkün hale getiren kendi fiilinin aynılığını kendi gözleri önünde bulmasaydı, temsillerinin çokluğunda kendi aynılığını olanaklı biçimde düşünemezdi.³⁰

Kant için transendental fiil dediğimiz terim *Ben*'in bir temsilidir. Bu temsil zorunlu bir varlığa sahip olup diğer temsillerin *Ben*'im tarafımdan temsil edilmelerini mümkün kılar. Bu anlamda düşünecek olursak Kant'a göre benim dışımda birçok duyuşal temsiller vardır ve bunlar benim görüme verilirler. Transendental fiilde bir temsil olmakla birlikte benim algıladığım duyuşal temsiller alanına ait değil ve onlardan bir temsil olmadığı gibi onların toplamı da değildir. Dolayısıyla burada Kant transendental fiilin zorunlu varlığı ilkesini söz konusu etmektedir. Ben bir duyumlayan özne olarak duyuşal temsillerin birim zamanda ve birim mekânda belli bir kısmını algılarıım. Dolayısıyla benim için onlar hiçbir zaman tamamına vakıf olamadığım bir çokluk içermektedir. Transendental fiil ise bu çokluğun içerisinde bir eleman olmadığı gibi kendi içinde farklı temsillere bölünmeye de müsait değildir. Onun varlığı zorunlu bir ilke olarak “saf fiil”de (İng. *pure apperception*) zemini olan zorunlu bir birliğe sahiptir.

Transendental fiil Kant terminolojisinde “temsil (İng. *representation*)” ama birisinin kendisinin temsili olan mental bir durumdur; transendental fiil’i bir kendine atıf, kendine yükleme veya yorma (İng. *self-ascription*, *self-attribution*) olarak düşünebiliriz. Kantçı anlamda benim transendental

³⁰ Kant, *Critique of Pure Reason*, A 108

filim benim bütün temsillerimin zorunlu olarak saf fiilde – kendimin bütün mümkün temsillerinde asli bir varlığa sahip olan- zemini olan zorunlu bir birliğe (İng. *necessary unity*) sahiptir.³¹

Kant açısından varlığı zorunlu bir birliğe sahip olan transendental fiil bir şekilde Gemüt'ün diğer duyuşal temsillerle ilişkisini *a priori* kurallara göre mümkün kılmaktadır. Ayrıca kendi saf fiili'nin aynılığını ve zorunluluğunu kendi gözü önüne sererek temsillerin çokluğunda ve bir şekilde değişiminde kendi değişmeyen aynılığını ortaya koymaktadır.

Transendental fiil'in kendi aynılığını ve zorunluluğunu bir ilke olarak nasıl ortaya koyduğu meselesi konu ile ilgili farklı tartışmalara girmemizi gerektirmektedir. Konu bütünlüğünden kopmamak amacıyla bu terim hakkındaki açıklamaları burada sonlandırıyoruz.

Gemüt'ün duyuşal temsilleri görülemesini mümkün kılan transendental fiilden böylece bahsettikten sonra ampirik görü faaliyetinin kendisi aracılığıyla gerçekleştiği **hissetme yetisi** (Alm. *Sensibilitat*) hakkında bir şeyler söyleyebiliriz.

Hissetme yetisini en genel çerçevede açıklayacak olursak, *a posteriori* nesnelere kurduğumuz dolaylımsız “bilme” teması olarak açıklayabiliriz. Dolaylımsız olmasından kasıt nesneye ilişkin özne tarafından herhangi bir yükleme yapmadan, kavramlara başvurmadan kurulan ilişkidir. Bu anlamda düşündüğümüzde hissetme yetisini duyuşal tezahürlerin bize ulaşmasını temin eden görü faaliyetine bağlı bir yeti olarak düşünebiliriz.

Hissetme yetisi, temsillerin bir araya toplanmasını ve bir arada tutulmasını temin eden bir icmal etme (Alm. *Synopsis*) işlevine sahiptir. Görüşel kar-

³¹ Pereboom, Derk, "Kant's Transcendental Arguments", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* içinde, ed. Edward N. Zalta, Spring 2018. Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2018
<https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/kant-transcendental/>.

şılıkların terkip ve tesisinin idraka ait malzemesini oluşturan çoklu (manifold), idrakin kendiliğinden faaliyetine, hissetme yetisinin bu icmal etme işlevi vasıtasıyla sunulur. Muhayyile, hissetme yetisi yoluyla edinilen ve icmal edilmiş bulunan temsilleri terkip etme işlevini yerine getirir.³²

Duyusal temsillerin görü faaliyetine verilebilir durumda olması için belli bir şekilde düzenlenmesi ve görüye uygun hale gelmesi gerekmektedir. Burada belirtmek gerekir ki hissetme yetisi temsillere ilişkin herhangi bir düzenleme ve kavrama faaliyetine yetkin değildir. Temsiller üzerinden hüküm veren faaliyet sadece müdrike veya anlama yetisi faaliyetidir. Hissetme yetisi ise sadece duyusal temsillerden aldığı duyusal malzeme icmal ederek görüleme faaliyetine ulaştırma işlevini yürütmektedir. Görü faaliyeti tarafından nesne görüldükten sonra ise müdrike ulaştığı bu malzeme üzerinde birtakım hükümler verme işlevini yürütmektedir. Dolayısıyla müdrike faaliyetinin bir konuda hüküm vermesi ve kavramsal bilgiyi inşa etmesi için hissetme yetisi ile görüleme faaliyetinin birlikte çalışması gerekmektedir.

Bahsettiğimiz birlikte çalışma faaliyeti Kant'ta *Hayalgücü*'nün üretici sentez³³ (Alm. *Synthesis*) faaliyeti ile mümkün olmaktadır. “Kant’a göre sentez en genel anlamda farklı temsilleri belli bir şekilde bir araya getirme ve çoklu manifolda ait bu temsilleri tek bir bilme fiilinde (Alm. *begreifen*) toplama işlevini yürütmektedir. Ayrıca Kant bilme faaliyeti için gereken unsurların yalnızca sentez tarafından toplandığını ve belli bir içerikte terkip edildiğini ifade etmektedir.”³⁴

Kant duyusal temsillerden sadece analiz yoluyla kavramsal bir bilgi çıkarılamayacağını düşünmektedir. Çünkü bilme faaliyetini önceleyecek şekilde en başta temsillerin hissetme yetisi yoluyla özneye verilmiş olması zorunludur. Özneye verilen bu çoklu manifoldu düzenleyen ve belli bir kavramsal içerik olarak sunan faaliyet sentez faaliyetidir.

³² Çitil, s. 34

³³ Çitil “sentez” terimini “terkip” terimi ile karşılamayı uygun bulmuştur. Bizde yer yer sentez yer yerde terkip terimlerini kullandık.

³⁴ Bkz. Kant, Critique Of Pure Reason A78/ B103

Sentez faaliyetini daha iyi anlamak için anlama yetisinin saf kavramları üzerinden. Örneğin nicelik kategorisi duyuşal alandaki çoklu temsilleri belli bir bağıntıya göre gruplandırıp tek bir şey olarak kavramamızı sağlamaktadır. Kant sentez faaliyetinin temsilleri hangi kurala göre sentezlediğini açıklamak için deneyimin saf kavramları olan kategorileri gösterir. Duyusal temsil alanında ben eğer belli nesnelere görüyorsam bu nesnelere “elma”, “ağaç” gibi belli bir bütünlük halinde kavrayabilmem için kategoriler aracılığıyla bu nesnelere ait olan özellikleri sentezlemem gerekiyor. Dolayısıyla Kant’ta idrak düzeyinde nesnenin kuruluşunun zemininde saf kavramlar olan kategoriler ile sentez veya terkip faaliyeti gerçekleşir.

Kant sentez faaliyetinin ruhun (Alm. *Seele*) kör fakat vazgeçilmez bir kuvveti olan hayalgücünün ürünü olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla sentez faaliyetinin nasıl çalıştığını anlamak için hayalgücünü açıklamak gerekmektedir.

“Kant’a göre en genel anlamda *hayalgücü*; hissetme yetisi yoluyla gelen duyuşal malzemeyi belli şemalara döken bir yeti olarak ifade edilebilir. Hayalgücü, *a posteriori* nesne ile görüsel karşılığının birbirleriyle bağıntılı olarak tesis etme ve kendisi bizatihi görüde mevcut olmayan nesnenin görüsel karşılığını görüde temsil etme yetisidir.”³⁵

Yukarıdaki açıklamadan anlıyoruz ki hayalgücünün sentez veya terkip faaliyeti *a posteriori* nesne ile o nesnenin görüsel karşılığının belli kurallara göre görüde temsil edilmesi işlevini yürütüyor. *A posteriori* nesnenin kendisinin bizatihi görüde mevcut olması demek nesne ile görüsel karşılık arasında bir bağıntı kurulmasını gerektiriyor. Bu bağıntıda hayalgücünün sentez faaliyeti vasıtasıyla kurulmaktadır.

Kant’ta *a posteriori* bir nesnenin hissetme yetisi vasıtasıyla ampirik görüye verilmesiyle nesneye dair herhangi bir kavrayışa sahip olamıyorum. Çünkü bir duyuşal temsilin benim algıma verilmesi benim o temsil hakkında anlama yetimi devreye sokmamı gerektirmiyor. Dolayısıyla hissetme yoluyla bana verilen temsili ben saf görüsel karşılığıyla birlikte bilince getirip bilinçte birtakım işlemlere tabi tutarak tesis etmem ve kavranılabilir kılmam gerekiyor. İşte görüsel bilgidan kavramsal olana geçiş için hayalgücünün

³⁵ Çitil, s. 37, 38

üretici sentez faaliyeti ve bu sentez faaliyetinin belli şemalara göre gerçekleşmesi gerekiyor. Bütün bu kavrama sürecinin yargı yetisi üzerinden yargıda gerçekleştiğini düşündüğümüzde ise Kant açısından nesneye ulaşımın nasıl bir dolayım üzerinden gerçekleştiğini görebiliriz. Fakat bundan önce hayalgücünün sentez faaliyetini hangi kurallara göre gerçekleştirdiğini söylememiz gerekmektedir.

“Muhayyilenin hissetme yoluyla edinilen çokluyu terkip etmesi için temsillerin terkiplerini kendisine göre gerçekleştireceği saf kalıplarının (Alm. *Schema*) olması gerekir. Her bir kategoriye karşılık gelen ve o kategorinin tezahürlere uygulanma imkanlarını belirleyen bir saf kalıp mevcuttur.”³⁶

Kant’a göre muhayyile faaliyeti duysal temsili görüde tesis edebilmek için *a posteriori* nesneye dair bir resim (Alm. *Bild*) tayin eder. Böylece muhayyilenin *a posteriori* nesnenin görüde terkip edilmesinde tayin ettiği bu resim Kant’ın şema olarak adlandırdığı kurallara göre gerçekleşir.

Kant’a göre bir kavramın “kalıbı”, kavramın bir nesneye uygulanabilmesinin hissetmeye bağlı şartıdır. Kant kalıpları suretlerle karşılaştırır ve kategorilerin kalıplaştırılmasının “üretici muhayyile” yetisince gerçekleştiğini söyler. – Kalıp, muhayyilenin, kavrama suret sağlamak için genel işleyişinin temsili olarak tasvir edilir. Kalıplar ve kavramlar, zihinsel yetilerimizin gerektiği gibi uygulanabilmesini yöneten kurallardır.³⁷

Kant’a göre bir nesnenin görüsel karşılığı ile birlikte görüde tesis edilmesi muhayyilenin üretici sentez faaliyeti tarafından şemalar bu şemalara birlik vermek suretiyle oluşan kavramlar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bir nesnenin bir kavram altına alındığını veya bir kavramla karşılandığını düşündüğümüzde bu kavram kendi altına düşen nesnede içerilene temsil etmek durumundadır. Söz konusu kavramın nesneyi temsil edebilmesinin kuralları ise nesnenin görüsel karşılığı ile birlikte görüde tesis edilmesinin kendisine bağlı olduğu şemalardır. Bu şemalar duysal temsillere birlik vermemizi sağlayan kategorileri

³⁶ Çitil, s.54, 55

³⁷ Wood, Kant, s.83

bize vermektedir. Kant her kategori ile ilgili bir şema örneği ortaya koymuştur. Kategoriler bu şematizm görüşüne bağlı olarak ortaya çıkmıştır.³⁸

Dolayısıyla Kant'ta kavramın nasıl ortaya çıktığı sorusunun şemalarla doğrudan ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Duyusal temsilleri şemalarla belli kalıplara (nicelik, nitelik vb.) döktüğümüzde karşımıza kendisine birlik verilmiş olan bir kavram çıkmaktadır. Nesnenin kavramsal hale getirilip en az bir cihetinden tutulabilmesi için görüsel olan içerikle kavramsal olan transendental unsurların birlikte çalışması gerektiğini ifade ettik.

Kant'ta nesnenin kuruluşunun hangi aşamalardan geçerek gerçekleştiğini buraya kadar açıklamaya çalıştık. Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamaları kısaca özetleyip Kant'ta kavramın mekânının nasıl yargı olduğunu ve kavram vasıtasıyla nesnelere ulaşımın nasıl bir dolayım gerektirdiği meselesine değinip Kant'ın nesne anlayışını bitirmeyi planlıyoruz.

Kant'ın ifade ettiğine göre nesnelere duyusal tecrübeyi gerçekleştiren özneye görüde verilirler ve özne onların dolaysızca farkındadır. Fakat bu dolaysızca farkında olunan şeylerin nesne olabilmesi içinde kavranması ve bir bütünün parçası haline getirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Kant'a göre duyusal tecrübeyi gerçekleştiren özne kavramadan nesne kendisine verilemez. Özne'nin nesnelere dolaysızca nüfuz ettiği görüsel bir alan var ve Kant bu görüsel alandaki görüsel karşılıkların duyulandığını ifade etmektedir. Nesnelere tecrübe edene bu görüsel alanda verilirler fakat bu görüsel alandaki nesnelere transendental unsurlarla kavranmadan nesne haline gelmemektedir. Kantın görüsel alandaki nesnelere mümkün nesnelere (Alm. *Gegenstand*) alanı demesinin nedeni ise bu nesnelere bir kavrama cihetinden kavrandığı takdirde nesne olabildikleri içindir.

Peki özne tarafından duyusal tecrübeye gerçekleşen kavrama ve idrak faaliyeti olmadan önce mümkün nesnelere alanında bir nesne vardır, demek Kant açısından müm-

³⁸ Not: Kant nicelik kategorisi ile ilgili şematizm açıklamasını birinci kritiğin A143, B182. Fragmanlarında, bağını ve modalite kategorileriyle ilgili şema görüşünü ise A 144, B183. Fragmanlarda ortaya koymuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi arayanlar Kant'ın konuyla ilgili ortaya koyduğu bu fragmanlara bakabilir.

kün mü? Eğer böyleyse nesnenin kendineliliği var, tözsel bir yapısı var gibi klasik metafiziğin nesne anlayışına geri dönmek durumunda kalıyoruz ki Kant'ın zaten buradan kaçmaya çalıştığını çalışmamızın başlarında ifade ettik. Dolayısıyla Kant'a göre bir nesne ancak tecrübe eden özne olarak "ben" onu kurduğum ve karşıma koyduğum surette bir nesne olarak varlık kazanabilmektedir. Böylece öznenin kavramsal süreçlerinden geçemiş bir nesnenin nesne olmaklığından da bahsedilememektedir. Dolayısıyla nesne nerede ortaya çıkıyor sorusunun cevabını Kant yargıda ortaya çıkar şeklinde cevaplamaktadır.

Kant kavramının aslında bir birlik verme fonksiyonu olduğunu ve bunda farklı temsilleri ortak bir temsil kapsamında derleme faaliyetinin birliği olduğunu ifade etmektedir. Böylece temsiller tek başlarına nesneye doğrudan atıf yapamadıkları için yargı fiili tarafından bu temsillerin yargıda kurulmaları ve kavranmaları gerekmektedir. Bu açıdan bir yargı fiili (Alm. *Urteil*) bir nesnenin aracılı olarak bilinmesi, bir nesnenin temsilinin temsili olmak durumundadır.³⁹

Böylece nesnenin nasıl ortaya çıktığını anlamak için o nesnenin anlama yetisinin yargı fiilleri tarafından nasıl kurulduğunu anlamak gerekmektedir. Biz nesneyi kavrayabilmek için yargı fiilinin aracılığına ihtiyaç duyuyoruz. Yani kavram dediğimiz şey nesnenin bir temsili oluyor bu temsilin bir temsili olarak da yargı fiiline ihtiyaç duyuyoruz.

Buraya kadar ifade etmeye çalıştığımız Kant'ın nesne anlayışının transendental felsefe bağlamında nasıl kavramlar dolayımıyla gerçekleştiğini açıklamak olmuştur. Böylece Kant nesneye doğrudan ulaşımın mümkün olmadığını ve benim bir nesneden bahsedebilmem için o nesneyi kurmam ve nesne yapmam gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Kant'a göre yargı fiili aracılığıyla nesneyi kurabildiğim için nesnenin mekânı da yargı olmak durumundadır. Dolayısıyla aslında tecrübe ve idrak edenin yargı fiilinden bağımsız nesne diye bir şey yoktur. Nesneyi yapan anlama yetisinin transendental birtakım unsurlarıdır ve nihayetinde nesneyi anlama faaliyetini gerçekleştiren bir özne olarak "ben" inşa ediyorum.

³⁹ Öztürk, s.79

Buraya kadar Kant'ta nesneye ulaşımın yargı düzeyinde gerçekleştiğini ve yargı fiilinden bağımsız nesnenin ortaya çıkamayacağını ifade ettik. Fakat burada Kant'ın nesne kuramı bağlamında ampirik kavramların yargı düzeyinde nasıl ortaya çıktığı sorusu hâlâ yeterince tatmin edici bir biçimde açıklanmış görünmemektedir. Kant anlama yetisinin transendental unsurları olan şema ve kategorilerin müdrike düzeyinde nesneyi ortaya çıkardığını söylese de bu görüş birçok bakımdan problemlili görünmektedir.

Kantta ampirik kavramların yargı yetisi tarafından niçin yeterince açıklanmadığını detaylı bir biçimde ortaya koymamız gerekmektedir. Çünkü tezimizin ana tartışma konusu olan dil felsefesine ilişkin adların semantiği, kavram ve nesnelere nasıl ortaya çıktığı meselesi Kant'ta nesnenin kuruluşuna ilişkin bu problemin Kant tarafından tatmin edici bir biçimde açıklanamamasıyla doğrudan ilgilidir.

Kant'ta nesnenin kurulumunu açıklarken kullandığımız kategoriler, şemalar gibi transendental kavramların duysal malzeme arasında birtakım ayrımlar yaptığını daha önce açıklamıştık. Fakat yargı yetisi tarafından işletilen bu *a priori* kavramların duysal malzeme arasında belli ayrımlar yaparak herhangi bir *a posteriori*, ampirik kavramı elde edebilmesi Kant'ın nesne kuramı açısından mümkün değildir. Çünkü kategori, şema gibi kavramlar duysal çokluk alanındaki bütün nesnelere için geçerli olan sadece genel ayrımlar yapmaya imkân veren kavramlardır. Dolayısıyla yargı yetisi bize somut, ampirik, elimizde tutabildiğimiz bir “şişe” nesnesinin “şişe” kavramı altına nasıl düşürüldüğünü ve bizim bu şişeyi diğer şişe ve ampirik nesnelere nasıl ayırt ettiğimizi açıklamıyor. Kant'ın şema kuramı masanın üzerinde duran tekil bir “şişe” nesnesini kurmakta işe yaramıyor. Kategoriler şemalara birlik vererek oluşan *a priori* kavramlardır. Örneğin nicelik kategorisinin şemasına Kant “sayı” diyor ve homojen birimlerin art arda sentezlenmesini sağlayan şeye şema diyor. Dolayısıyla şemalar Kant'a göre tüm nesnelere nesneleştirilmesinde tatbik edilen çok genel kalıplardır.

Yargı yetisinin bu kavramları sınıflandırma faaliyetinden önce ve o sınıflandırmalardan bağımsız olarak *a posteriori* ve hakkında kavramların dolayımı olmadan doğrudan konuşabileceğimiz *Gegenstand*'lar var mıdır? Bu soru Kant'ın nesne kuramına yöneltilebilecek en yakıcı sorulardan birisidir. Kant birinci kritikte kavramların müdrike düze-

yinde sentezlenip belli kalıplara (Alm. *Schema*) döküldüğünü ve birlik halinde tutulduğunu ifade ediyor. Fakat duyusal alandaki çokluğu sınıflandırıp o çokluğun unsurlarını *Gegenstand*'lar olarak bireyselleştirme işini müdrike'nin ve yargı yetisinin nasıl yaptığı sorusunu birinci kritiğinde yeterince cevaplamamaktadır.

Kant nesnenin kuruluşunun müdrike düzeyinde, yani şemalar, kategoriler düzeyinde gerçekleştiğini söylemektedir. Yani *Gegenstand* olarak ifade edebileceğimiz nesnelerin ortaya çıkarılması Kanta göre müdrike düzeyinde gerçekleşmektedir. Kant'a göre tecrübe eden özne olarak benim bir kavramım ve o kavramımın da bir *bild*'i (Alm. *Bild*) vardır. Herhangi bir şeyi ampirik olarak kavramak istediğimde bu bildler veya imgeler duyusal bir malzemeyle karşı karşıya kalıyor ve onu bir sonraki âna taşımak için sahip olduğu kavramların bildlerine, imgelerine göre yeniden oluşturuyor ve eğer duyusal malzemeyle o imge birbirine uyuyorsa o kavramın karşılığı olarak o duyusal malzemeyi kavramaktayım.

Fakat ampirik kavramların Kant açısından nasıl elde edildiği sorusunun cevabını Kant birinci kritikte vermemektedir. Çünkü nesnenin kuruluşunda bahsettiği transenden- tal kavramları önceleyecek bir biçimde ampirik kavramlardan bahsetmediği için ampirik olarak birey haline gelmiş bir nesnenin kavramından da bahsedilememektedir.

1.6. Reflektif Yargı Kuramı

Kant ampirik kavramların müdrike düzeyinde nasıl açıklandığı sorusuna birinci kritiğinde yeterli cevap veremediğini anlamış olacak ki bu sorunun cevabına yönelik yargı yetisinin eleştirisi (Alm. *Kritik der Urteilskraft*)⁴⁰ isimli kitabının 'teleolojik yargı yetisinin eleştirisi' başlıklı bölümünde bazı açıklamalar getirmektedir. Burada Kant yargı melekesinin hem *determinatif* (Alm. *Besstimmend*) hem de *reflektif* (Alm. *Reflektierend*) bir şekilde çalıştığını ifade etmektedir.

⁴⁰ İmmanuel Kant, *Critique of Judgment*, Translated by Werner S. Pluhar, Hackett, Publishing Company, USA, 1987

“Genel olarak yargı yetisi tikeli evrensel altında kapsanıyor olarak düşünme yetisidir. Eğer evrensel (kural, ilke, yasa) verili ise, o zaman tikeli onun altına alan yargı yetisi (üstelik, aşkınsal yargı yetisi olarak o evrenselin altına almanın yalnızca onlarla uyum içinde olanaklı olduğu koşulları a priori verse bile) belirleyicidir. Belirleyici yargı yetisi yalnızca (tikeli) anlağın verdiği evrensel aşkınsal yasalar altına alır; yasa onun için a priori önceden belirtilir.”⁴¹

Kant’a göre *Belirleyici* veya *determinatif* yargı yetisinde tikel olanı evrensel olanın altında düşünme anlamında bir kavram verilip o kavramın altına bir nesne düşürülmektedir. Burada evrensel olarak ifade edilen kavramın verili olması demek, kavramın yargı yetisine nasıl verildiği ile ilgili düşünsel bir çabanın olmadığı anlamına gelmektedir. Böylece Kant tikel nesnelere, verili olan kavramlarla olan uygunluğuna bağlı olarak sınıflandırıldığını ifade etmiştir.

Reflektif yargı ise yalnızca tikel olan ampirik nesnenin verili olduğu durumda kavramın bulunması ve belirlenmesinin nasıl gerçekleştiği ile ilgilidir. *Reflektif* yargıda yargı yetisi duysal bir malzemeyle karşı karşıya geldiğinde onu bir kavramın altına düşürmek suretiyle sınıflandırmaktadır. Kant *determinatif* yargıda ampirik kavramları verili olarak kabul ettiği ve bize nasıl verildiğini birinci kritikte yeterince cevaplamamış olduğu için *reflektif* yargı kuramını geliştirmiştir. *Determinatif* yargıda kavram zaten verili olarak kabul edildiği için nesnelere bu kavram altına düşürülmesiyle nesne kuramı işletiliyordu. Fakat bizim yukarıda bahsettiğimiz kavramın verili olması fikri ampirik kavramların nereden geldiği sorusunu beraberinde getirdiği için Kant yargı kuramında düzenlemeye giderek *reflektif* yargı kuramını geliştirmiştir. *Reflektif* yargı kuramında yargı yetisi karşı karşıya kaldığı duysal malzemeyi belli kavramların altına düşürme işini *teleolojik* bir biçimde yapmaktadır. Böylelikle Kant müdrike düzeyinde ampirik kavramların nasıl ortaya çıktığına yönelik teleolojik açıklamaya dayalı bir kuram geliştirme yoluna gitmektedir.

⁴¹ İmmanuel Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 2006, s. 28

Şimdi, bir nesnenin kavramı aynı zamanda bu nesnenin edimselliğinin zeminini kapsadığı sürece *erek* olduğu için ve bir şeyin şeylerin ancak erek- lere göre olanaklı olan yapısı ile bağdaşmasına onun biçiminin **erekselliği** dendiği için, yargı yetisinin ilkesi, genel olarak görgül yasalar altında doğanın şeylerinin biçimi açısından, türülülüğü içindeki **doğanın erekselliği- dir**.⁴²

Kant'a göre bir nesnenin kavramı aynı zamanda bu nesnenin ampirik olma zemi- nini kapsadığı sürece erektiler. Burada Kant kavram ve nesne arasında bir telos ve ereksel- lik fikri olduğunu söyleyerek nesnenin ereksel olarak kavram altına düşürülmesi gerekti- ğini ifade etmiştir. Böylece doğanın ürünü olan ampirik veya *a posteriori* bir nesne, yargı yetisinin *doğanın erekselliği* ilkesi aracılığıyla tasarımılanmaktadır.

Kant'a göre dünyadaki her şey başka bir şey için iyidir ve gereklidir ve dünyanın içinde gereksiz olarak bulunan hiçbir şey yoktur. Doğal ereksellik kavramı bizi zorunlu olarak ereksellik ilkesi açısından bütün doğanın sistemli bir organizma olduğu fikrine götürür. Doğa bir hayvan organizmasına benzemektedir ve içerisinde müthiş bir düzen ve sistem yer almaktadır.⁴³

Burada ifade edilen doğal ereksellik kavramıyla Kant doğanın kendisinde nesnel bir ereksellik kanunu olduğunu ifade etmemektedir. Yani Kant doğada nesnel bir ereksel- lik olduğunu ve bizim aklımızın da bu erekselliğe tabi olarak nesneli belli bir dü- zende anladığını kesinlikle savunmamaktadır. Tam tersine Kant'a göre doğanın kendi- sinde öznenen bağımsız nesnel bir ereksellik kanunu yoktur. Kant doğal ereksellik kav- ramı ile bizim doğadaki düzenliliğe bakarak sanki doğada da bir ereksellik ve sistem var- mış gibi doğayı yargılayıp kavramlarımızı ona göre sınıflandırdığımızı ifade etmektedir. Kant'a göre doğadaki nesneli sınıflandırmamız yargı yetisinin kendisine bu sınıflandır- mayı sağlayacak bir yargılama veya yasama yetisi vermesiyle mümkün olmaktadır

⁴² Age. s. 29

⁴³ Doğadaki ereksellik ve düzenlilik fikri için bkz. İmmanuel Kant, *Critique of judgment*, Translated by Werner S. Pluhar, Translator's introduction, Is Nature as a Whole a Teleological System?

“Öyleyse yargı yetisi kendi içinde doğanın olanağı için bir *a priori* ilke de kapsar, ama yalnızca öznel açıdan; onunla doğaya (*autonomie* olarak) değil, ama kendisine (*heautonomie* olarak) doğa üzerine derin düşünme için bir yasa getirir ki, buna doğanın görgül yasaları açısından *doğanın özgüleştirilmesi yasası* denebilir. Yargı yetisi bu yasayı doğada *a priori* bilmez; ama doğanın anlayışımız için bilinebilir bir düzeni uğruna onu doğanın evrensel yasalarının bölümlenişinde kabul eder.”⁴⁴

Dolayısıyla yargı yetisi doğadaki nesnelere ereksellik yasasına göre yargılarken bu yasayı doğadan değil bizzat kendisinden almaktadır. Böylece Kant doğal ereksellik kavramının nesnel olmadığını, öznel bir temele dayandığını ifade etmektedir.

Doğadaki sistem fikrinde olduğu gibi akıl da öznel olarak duyusal alanda bir düzenlilik aradığı için bu düzenliliğin gereklerine uygun olarak, duyusal malzemeyi kendi ihtiyaçlarına göre belli bir düzenlilik içerisinde sınıflandırırken bilme faaliyeti gerçekleşmektedir. Buradaki sınıflandırma faaliyetinin öznel olması, Kant’a göre aklın duyusal alanda yaptığı sınıflandırmayı daha sonra değiştirebilmesi anlamına gelmektedir. Yani duyusal alanda bir çokluk olduğu düşünüldüğünde yargı yetisi bu çokluğu belli bir biçimde sınıflandırmaya tabi tutmaktadır. Bu sınıflandırma belli bir zaman ve mekânda gerçekleşmektedir. Birim zamanda ve birim mekânda yargı yetisinin gerçekleştirmiş olduğu sınıflandırma faaliyeti daha sonra aynı veya farklı bir duyusal çokluğu bu kez bambaşka bir biçimde ve daha teferruatlı olarak sınıflandırabilme imkânına yargı yetisinin özneliği sayesinde ulaşmaktadır.

⁴⁴ İmmanuel Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, s. 35

1.7. Kant Sonrasında Ortaya Çıkan Semantik Tartışmalar

Kant herhangi bir nesnenin özne tecrübesine konu olabilmesi için zihinde mevcut olan kategoriler, şemalar gibi birtakım tasavvurlar tarafından birlik verilmesi gerektiğini söylemektedir. Dolayısıyla bir nesneden anlamlı bir biçimde, *Schein*'a kapılmaksızın bahsedilmek için bu söz konusu tasavvurlar bütünü tarafından nesnenin kurulması gerekmektedir. Böylece Kant bu tasavvurlar tarafından nesnenin ancak yargı düzeyinde kurulabildiğini ve nesnenin mekânının da yargı olduğunu ifade etmiştir.

Kant'ın nesne anlayışına bağlı olarak ifade ettiğimiz bu düşünüş biçiminde kavram'ın işleminde tasavvurların birliği olduğunu kaplamında da söz konusu ampirik nesne olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu bu tasavvurlar aynı zamanda imge oluşturma kurallarını vermektedirler. Reflektif yargı kuramıyla Kant kavram ile nesne arasında “ereksel” bir ilişki olduğunu ve ancak bu ilişki ortaya konulduğunda *determinatif* yargının nesnelere hakkında konuşabileceğini ifade etmektedir.

Kant'ın nesne anlayışına ilişkin bu düşüncelerden sonra özellikle Frege ve Russell gibi filozofların Kant'tan hangi anlamda etkilendiklerini ele alabiliriz. Frege'nin niçin kavramları fonksiyon olarak ifade ettiğini, Russell'ın niçin tasvirler kuramını ortaya attığını dikkatli bir biçimde ele aldığımızda bu filozofların Kant'la çok yakından irtibatlı olduğunu düşünüyoruz. Frege Kant'a çok benzer bir biçimde yargı edimi içerisinde kavram ve nesne'nin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Frege'ye göre bir önerme doğru önerme olarak tanımlandığında (Frege bir düşüncenin doğru olarak tanınmasına yargı demektedir) bu önerme içerisinde kavram ve nesnelere ortaya çıkmaktadır.

Kant'ta nesnelere bize belli tasavvurları, kavramları sağlayan bir yolla verilmesi düşüncesi Frege ve Russell'la birlikte başlayan semantik tartışmalar ile doğrudan ilgili görünmektedir. Kant'ın nesne özneye ancak görü aracılığıyla verilebilir şeklindeki düşüncesinin Frege'nin “fonksiyon” düşüncesiyle ve kendi anlam kuramıyla çok yakından ilgili olduğunu düşünüyoruz.

Bahsedilen bu ortak yönlerden farklı olarak Kant sonrası semantik tartışmaların Kant'a karşıt olarak başladığı görüşü birçok filozof tarafından ileri sürülmüştür. Ortaya

çıkan semantik tartışmalarla ilgili günümüzde yapılan birçok çalışma bu tartışmaların Kant'a karşı pozisyon olarak başladığını ifade etmektedir.⁴⁵

Biz de bu tartışmaların Kant'a karşıt olarak başladığını kabul etmekle birlikte bu filozofların semantik görüşlerinin daha sonra gayet Kantçı bir seyir izlediğini ifade edeceğiz. Dolayısıyla Frege ve Russell'in semantik görüşlerinin Kantçı perspektifte olduğunu söylerken her konuda aynı fikirde olduklarını kastetmiyoruz. Bu bölümde semantik tartışmaları başlatması anlamında Kant'a karşı başlatılan analitik *a priori* ve sentetik *a priori* tartışmalarından kısaca bahsedeceğiz. Fakat sonraki bölümlerde Frege ve Russell'in anlam kuramları incelendiğinde aslında sürecin ne kadar Kantçı bir çizgide devam ettiğini ortaya koymaya çalışacağız.

1.8. Analitik-Sentetik Yargı Ayrımı Tartışması

Kant'ın yargı kuramını dikkate aldığımızda analitikliğin zemini ancak yargı verenden hareketle ortaya konabilmektedir. Yani Kant'a göre kavramlar nesnel anlamda herkese göre aynı olan içeriklere sahip değildir. Düşünme fiili veya akıl, bir kavramın içerisindeki bir içeriği düşündüğü zaman ancak bu söz konusu düşünme fiili içerisinde yüklemdeki kavram düşünülüyorsa eğer o düşünme fiili itibarıyla söz konusu yargı analitik olabilmektedir.

Dolayısıyla Kant'a göre analitik yargılar yargı yetisinin kavramdaki içeriği düşünme faaliyeti neticesinde ortaya çıkmaktadır. Yani Kant'a göre düşünme faaliyeti öznel bir biçimde işlediği için kavramlar herkes için nesnel olabilecek içeriklere sahip değildir.

Kant'ta analitik yargının tanımlanmasında yargı verenin işleviyle ilgili bu açıklamayı yaptıktan sonra Kant'ın analitik-sentetik yargı tanımını nasıl yaptığına geçebiliriz.

⁴⁵ Kant sonrası semantik tartışmalar için Bkz. J. Alberto Coffa, *The Semantic Tradition From Kant to Carnap: to the Vienna Station*, ed. Linda Wessels, Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1991

“İçinde bir öznenin yüklem ile ilişkisinin düşünüldüğü tüm yargılarda, (yalnızca olumlu yargıları inceliyorum, daha sonra olumsuz yargılara uygulaması daha kolay olacaktır) bu ilişki iki farklı şekilde olanaklıdır: Ya yüklem B özne A’ya, bu A kavramında (gizli olarak) içerilen bir şey olarak aittir; ya da B, kavram A ile gerçekte bağlantıda olmasına rağmen kavram A’nın dışında yatar. Birinci durumdaki yargılara analitik adını veriyorum; diğerlerine sentetik. (Kant, 1965: A6/B10)”⁴⁶

Peki bir kavramın içeriği anlamında analitik olabilmesinin imkanından bahsedebilir miyiz? Daha açık ifade edecek olursak, yargı verenin düşünme faaliyetinden bağımsız olarak herkes için nesnel ve herkesi bağlayan bir analitik yargıdan bahsedebilmek ne ölçüde mümkündür?

Öncelikle belirtmek gerekir ki Kant’a göre yargı faaliyeti tamamen öznel bir biçimde işlemektedir. Anlama yetisi veya müdrike tarafından idrake konu olmayan hiçbir nesneden ve yargıdan bahsedilememektedir. Yani yargı verenin düşünme faaliyetinden bağımsız olarak herkes için nesnel bir yargı söz konusu değildir.

Coffa yukarıda sorduğumuz sorulara bağlı ortaya çıkan tartışmaların semantik geleneği ortaya koyduğunu düşünmektedir. Ona göre bu tartışmalar Kant’ın analitik yargıları anlama faaliyetinin öznel tecrübesine tabi kılması ile de doğrudan bağlantılıdır.

Coffa’ya göre Kant’ın semantik anlayışında, analitik-sentetik yargıların doğru tanımlanmamasından kaynaklı bir sorun vardır. Yani Kant bu ayrımı yaparken özellikle analitik yargının doğru tanımlanmamasından kaynaklı olarak yargıları doğru sınıflandıramamıştır.

“Sorunun özü, Kant’ın analitik-sentetik ayrımının *açıklayıcı* yargılar (Alm. *Erläuterungsurteile*) ve *ampliative* yargılar (Alm. *Erweiterungsurteile*) arasında görünüşte zararsız gibi olan bir diğerinin doğru bir açıklama-

⁴⁶ Yücel Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, Ankara: Kesit Tanıtım yayınları, Eylül 2004 s. 31

ması olduğu varsayımdır. Muhtemelen Kant onun iki farklı ayırım olduğunu farketmemiştir. Bu nedenle Kant'ın analitik ve sentetik yargı tanımlarının bazıları ikincisinin benim bilgimi genişlettiğini, ilkinin ise *özne* kavramında içerildiğini bize söyler.”⁴⁷

Coffa Kant'ın semantiğindeki temel sorunun Kant'ın analitik yargıları açıklayıcı yargılar (*Alm. Erläuterungsurteile*) olarak, bilgimizi genişletmeyen ve öznenin kavramında yüklem kavramını kavramsal çözümleme yoluyla bulabildiğimiz şeklindeki görüşünden kaynaklandığını düşünmektedir.

Coffa'ya göre Kant, bilgimizi artıran ama aynı zamanda *a priori* olan yargılar olduğunu ifade ederek sentetik *a priori* yargılara gereksiz bir zemin arama ihtiyacını duyarak semantik epistemolojiyi birbirine karıştırmıştır. Coffa sentetik *a priori* yargıların kavramsal analiz yoluyla temellendirilemeyeceğini çünkü sadece analitik yargıların çözümleme yoluyla temellendirilebileceğini ifade ederek Kant'ın hem sentetik hem de *a priori* yargı söyleminin büyük bir sorun ortaya çıkardığını düşünmektedir.

“Kötü semantiklerin Kant'ın saf görüşünün kökeninde olduğunu söyledik. Onun iki analitik anlayışını karıştırmasına yol açabilecek nedenleri inceledikten sonra, psikolojik bir semantik anlayıştan ortaya çıkan sorunun biraz daha kesin olarak teşhis edilmesi mümkündür.”⁴⁸

Coffa'ya göre Kant bazı önermelerin analitik olduğunu ifade etmiştir fakat bir önermenin analitik olabilmesinin zeminini psikolojik bir düzeyde, Psüche'nin bir fiilinde temellendirerek analitikliği aslında yanlış bir temele oturtmuştur. Dolayısıyla Kant psikolojik bir semantik anlayıştan hareket ettiği için analitik önermelerin bilgimizi genişletmediğini ve bu yüzden hem bilgimizi genişleten hem de *a priori* olan bilgiye saf görüş sayesinde ulaşmamız gerektiğini düşünerek yanılmıştır. Coffa böylece psikolojik bir semantik yapmadan yani yargı verenin faaliyetinden bağımsız bir şekilde analitikliğin tanımlanıp tanımlanamayacağını tartışmıştır.

⁴⁷ Coffa, s.16

⁴⁸ Coffa, s. 19

“Örneğin, bütün bekarların evli olmadığı kararına varmak için bekar kavramını anlamalıyız mı sorusunu düşünün. Kant’a göre bekar kavramını anlamak, onun analizine girmek için mutlaka gereklidir; ancak analitik yargılamalar analizin çıktısından daha fazla veya az değildir. Bu nedenle kavramın anlaşılması demek, yalnızca yapısal özelliklerinin veya mantıksal seçim ortamının değil, analitik yargıların toplanması ile de alakalı olmalıdır.”⁴⁹

Bu örnekteki ifade üzerinden tartışmanın içeriğini daha rahat anlayabiliriz. “Bütün bekârlar evli değildir.” ifadesi Kant’ın yargı sınıflandırmasına göre analitik yargıya örnektir. Analitiktir çünkü önermenin yüklemi olan “evli değildir” ifadesi, önermenin öznesi olan “bekâr” kavramında içerilmektedir. Dolayısıyla bu ifade analitik olduğu için her ne kadar zorunlu olursa olsun bilgimizi ilerletmeyen bir ifade (Alm. *Erläuterungsurteile*) olduğu için hem bilgimizi genişleten yani sentetik olan hem de zorunlu olan *a priori* bilgiye ihtiyacımız vardır.

Kant’a göre “bekâr” kavramını analiz edebilmek için bu kavramı anlamamız gerekmektedir. Anlamaktan kastedilen şey aslında yargı verenin “bekâr” kavramının anlamını belirlemesinden ve bu kavramı idrak etmesinden başka bir şey değildir. Yani Kant’a göre “bütün bekârlar evli olmayanlardır” önermesi analitik bir önerme bile olsa “bekâr” kavramını çözümleyebilmek için yargı faaliyetinin fiili neticesinde kavramın idraki gerekmektedir. Dolayısıyla Kant’a göre hem sentetik hem de analitik olsun tüm yargılar yargı faaliyetinin fiili olmadan anlaşılabilirler.

Coffa ise analitik ifadelerin mantıksal yapısı gereği bir analize tabi tutulduğunda yargı verenin yargı vermesine gerek olmadığını çünkü analitik ifadenin yapısı gayet mekanik olduğu için ve kavramın içeriği yapısal olduğu için (*İng. Logical Constituency*) sadece kavramsal çözümlemeyle belirlenebileceğini düşünmektedir. Analitiklik yargı faaliyetinin fiili (*İng. Act*) ile ilgili bir konu değil önermenin mantıksal içeriğinin (*İng. Content*) yapısı ile ilgilidir. Çünkü “bekâr” kavramının içeriğinde veya bu kavramın kısmi kavramlarında “evli olmayan”, “erkek”, “yetişkin” gibi kısmi kavramlar tanımlıdır. Bu

⁴⁹ Coffa, *The Semantic Tradition From Kant to Carnap: to the vienna Station*, s.19

kısmi kavramlar tanımlı olduğu için bu kavramlar bir fonksiyonu tanımlarmışçasına “bekâr” kavramını tanımlamaktadır.

Böylece Coffa, “bekâr” örneğinde olduğu gibi mantıksal yapısı (*İng. Logical Constituency*) belli olan ifadelerin anlaşılmasında yargı verene veya yargı fiiline ihtiyaç olmadığını düşünmektedir.

Coffa’ya göre semantik geleneğin başlamasındaki en temel etken yukarıda ifade ettiğimiz “analitik yargının nesneliliğinin zemini” sorunsalıdır. Coffa, sentetik *a priori* tartışmalarının da zemininde Kant’ın semantiğinde ortaya çıkan analitik yargı sorunu olduğunu ifade etmektedir.

Dolayısıyla analitik felsefenin ve semantik geleneğin başlamasında Kant’ın analitik yargılara ilişkin düşünceleri vardır. Kant analitikliği yukarıda bahsettiğimiz gibi bilgimizi genişletmeyen, açıklayıcı yargılar (*İng. Clarificatory Judgment*) olarak ifade ettiği için “Tüm bekârlar evli olmayanlardır.”, “Tüm cisimler uzamlıdır.” gibi yargıları analitik yargılar olarak tanımlamıştır. Bu tür yargıların analitik *a priori* yargılar olarak zorunlu olduğunu fakat bize yeni bir bilgi vermediğini ifade etmiştir. Böylece hem zorunlu olan hem de sentetik olan, bilgimizi ilerleten yargılara ihtiyacımız olduğunu düşünerek sentetik *a priori* fikrini ortaya atmıştır.

Sentetik *a priori* konusu bizim tezimizle doğrudan ilgili değildir. Fakat Kant sonrası semantik geleneğin nasıl oluştuğunu anlayabilmek için öncelikle dikkat çektiğimiz analitiklik meselesini ve özellikle vurguladığımız bu analitiklik meselesine bağlı ortaya çıkan sentetik *a priori* meselesini doğru anlamak gerekmektedir. Çünkü sentetik *a priori* tartışması analitiklik tartışmasının bir sonucudur.

Analitik yargılara ilişkin bu tartışmayı doğru bir şekilde ortaya koyduktan sonra sentetik *a priori* tartışmalarından da kısaca bahsedebiliriz.

Bolzano, Hilbert ve Frege gibi isimlerin Kantçı saf görüşü (*İng. Pure Intuition*) anlayışına ve sentetik *a priori* görüşüne yaptıkları eleştiriler üzerinden analitik felsefenin başladığı ifade edilmektedir. Analitik felsefe geleneğinin bir Kant eleştirisi üzerinden gelişmesi fikri Kant’ın matematiğin sentetik *a priori* olduğu yönündeki görüşlerinden ileri

gelmektedir. Kant'a göre matematiksel yargılar sentetik olmaları bakımından bizim bil-
gimizi genişletirken *a priori* olmaları cihetiyle de zorunlu olarak doğrudurlar.

Kant'a göre, öncelikle matematiğin yargıları sentetik ve *a priori*'dir. Sen-
tetik *a posteriori* yargıların doğru olabilmesi için, özne ve yüklem konu-
mundaki kavramları birbirine bağlayan üçüncü bir şeye, deneyimde mev-
cut bir nesneye ihtiyaç vardır. Sentetik *a priori* yargılar söz konusu oldu-
ğunda ise bu üçüncü şey, uzay ve zamanın saf görüşüne dayanarak inşa
edilen *a priori* nesnelere. Söz konusu inşa, *a priori* bir zemine dayandığı
için, matematiğin sentetik yargıları, *a priori* olarak doğrudur.⁵⁰

Kant'ın matematiksel yargıların *a priori* zorunluluğa sahip olduğu görüşü, 19.
yy.'in ilk yarısında Öklitçi olmayan geometrilerin ortaya çıkmasıyla birlikte ciddi bir
eleştiriyi karşılaşmıştır. Öklitçi olmayan geometrilerden bazıları geometrik düzlemde bir
paralelin çizilebileceğini, bazıları birden çok hatta sonsuz paralelin çizilebileceğini, bazı-
larıysa hiçbir paralelin çizilemeyeceğinden söz etmektedir. Bilindiği gibi Kant geometri-
nin aksiyomlarının evrensel zorunluluğa sahip olduğunu söylemektedir fakat öklitçi ol-
mayan geometrilerin birbiriyle çelişen geometrik aksiyomlar ortaya atmaları Kant'ın gö-
rüşünün eleştirilmesiyle sonuçlanmıştır.

Dolayısıyla Kant'ın öklitçi geometriye bağlı olarak geometrik aksiyomların ev-
rensel zorunlu, sentetik *a priori* olduğu görüşü bu dönemde matematik yargıların doğa-
sına ilişkin sentetik *a priori* tartışmalarını doğurmuştur. Öklitçi olmayan geometrilerin
özellikle Öklid'in beşinci aksiyomuyla çelişik aksiyomlar üretmesi neticesinde geomet-
rinin aksiyomlarının sentetik *a priori* olduğu düşüncesi artık savunulamaz olmuştur.⁵¹

⁵⁰ Ahmet Ayhan Çitil, *Çağdaş Felsefe-1*, ed. Semiha Akıncı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012. s. 28, 29

⁵¹ Agy.

Analitik felsefenin oluşmasında etkin rol oynayan matematik yargılarının mahiyeti tartışmaları için Bkz. Ahmet Ayhan Çitil, "Matematik ve felsefe", *Felsefelogos*, Sayı 49 (2013)

Kant sonrasında ortaya çıkan geometri tartışmalarına böylece değinmiş olduk. Matematik nesnelerin mahiyetiyle ilgili bu tartışmalar tezimizin temel konusunu teşkil etmediği için bu tartışmalara daha fazla girmeyi uygun görmedik.⁵²

Bu bölümde Kant sonrası semantik tartışmaların nasıl ortaya çıktığını ve Kant'a karşı hangi tezlerin ileri sürüldüğünü kısaca ifade etmiş olduk. Tezimizin bir sonraki bölümünde Frege ve Russell'in anlam ve gönderim kuramlarının ne anlamda Kantçı olduğunu ve Kant'ın kendinden sonraki semantik tartışmaları ne ölçüde etkilediğini ifade etmeye çalışacağız.

⁵² Kant sonrası geometri tartışmaları için Bkz. Coffa, s. 41-61

İKİNCİ BÖLÜM

FREGE'NİN NESNE ANLAYIŞI

Frege'nin nesne anlayışı Kant'tan daha farklı bir zeminde ortaya çıkmıştır. Kant aslen coğrafya bilimiyle ilgilendiği için coğrafi fiziğe ait nesnelere nasıl tanımlanacağı sorusu üzerinden nesne anlayışını geliştirmiştir. Kant böylece duyusal alandaki birtakım temsillerin algımıza nasıl konu olduklarını ve anlama yetimiz tarafından nasıl temsil edildiklerini sorgulamıştır. Bir önceki bölümde de açıklamaya çalıştığımız gibi anlama yetisi tarafından duyusal temsillere birlik verilmesi suretiyle nesnenin tanımlandığını veya kurulduğunu ifade etmiştir.

Frege'nin Kant ile ilişkisini doğru kurabilmek için Kant'ın Aristoteles mantığına getirdiği eleştiriyi ve tekil nesnelere Aristoteles mantığında nasıl tanımlandığını iyi anlamak gerekmektedir. Çünkü Frege Kant'a benzer biçimde tekil nesnelere kendi başlarına birer cevher (İng. *Substance*) olarak var olmadıklarını ve ancak belli bir yargı bağlamında anlamlı hale geldiklerini düşünmektedir.

Aristoteles, tikelleri asıl varolan olarak cevher statüsünde değerlendirmiştir. Bu anlamda Ümit, Betül, şu çiçek, bu yüzük gibi bireysel olarak var olan, duyusal varlıkları birinci derece cevher veya töz olarak tanımlamıştır. Bu tikellerin türleri olan insan, çiçek, yüzük gibi türleri ise ikinci dereceden cevherler olarak tanımlamıştır. Aristoteles birincileri özne, ikincileri de yüklem olarak düşünerek “Ümit bir insandır.”, “Betül bir insandır.” ifadelerindeki gibi, tikel nesnelere, ortak özellikleri olan formlara yüklemlemeyle önermelerin oluştuğunu ifade etmektedir.

Tümel bir ögenin töz olması imkânsız görünmektedir. Birinci olarak, bir bireyin tözü, ona has olan ve bir başkasına ait olmayan tözdür. Oysa tümeli bunun tersine ortak olan şeydir; çünkü doğal birden fazla ait olan şeye, tümel denir. ... Bu düşünceler, varlıklarda tümeler olarak var olan hiçbir

şeyin töz olmadığını göstermektedir. Ortak yüklemelerden hiçbirinin bireysel bir varlık anlamına gelmeyip sadece şeyin bir niteliği anlamına gelmesi de bunun diğer bir kanıtıdır.⁵³

Görüldüğü gibi Aristoteles tikellerin bireysel cevherler olduğunu diğer yüklemelerinde bu cevherin bir niteliği olduğunu ifade ederek tek başına özne olabilen tikellerin varlık olduklarını ifade etmektedir.

Kant ise duyuşal temsiller alanındaki tikel nesnelere nesne (Alm. *Object*) olarak varlık kazanmalarının ancak yargı yetisinin fiili aracılığıyla olacağını düşünerek Aristoteles mantığına ciddi bir itirazda bulunmuştur. Kant'a göre duyuşal nesnelere algılayan olarak öznenin yargı faaliyetini hesaba katmadan bireysel nesnelere mahiyetinden bahsetmek mümkün değildir. Duyuşal alanda tikel bir nesne olan "elma", "kalem" ve "köpek" gibi nesnelere tek tek bireyler halinde ele alınmaları, insanın yargı faaliyetinin birtakım tasavvurlarına birlik verilmesi suretiyle mümkün olmaktadır.

Böylece Kant'ın nesne anlayışında Aristoteles de olduğu gibi insanın dışında bireysel cevherlerin var olduğu fikri ortadan kalkmış, onun yerine insanın yargı melekesine bağlı olarak kurulan ve inşa edilen nesne fikri gelmiştir. Felsefe tarihinde akli görünüm ortadan kalkması veya metafiziğin elenmesi olarak ifade edilen bu sürecin Kant'ta nasıl bir görünüm kazandığını birinci bölümde ifade etmeye çalıştık.

Kant'ın algı düzeyinde görüsel faaliyet üzerinden ifade ettiği ve başlattığı bu dönüşümün Frege de benzer biçimde fakat dil düzeyinde ve önermeler üzerinden devam ettiğini bu bölümde ifade etmeye çalışacağız.

Frege asli mesleği itibarıyla matematikçi olduğundan matematikte sayının tanımının nasıl verileceği sorusu üzerinden matematik nesnelere nasıl kurulduğunu açıklamaya çalışmıştır. Frege özel olarak sayıyı, genel olarak ise aritmetiğin temellerini araştırıyordu. Matematikçiler arasında sayının tam bir tanımının verilememesi Frege'yi böyle bir araştırmaya doğru itiyordu.

⁵³ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1985, s. 364, 366

Kant nasıl duyuşal anlamda bireysel nesnelere kendi başlarına nesne olarak var olmadıklarını ifade etmişse Frege de matematiksel nesnelere olarak sayıların bireysel varlığa sahip olmadıklarını düşünmektedir. Frege'ye göre sayılar kendi başlarına bir varlığa sahip değiller, ancak bir dilin içindeki önerme bağlamında var olurlar. Bu nedenle Kant'a benzer biçimde Frege için bir nesnenin kendi başına sayı olması veya sayıların dolaysız (akli) görü üzerinden vasıtasız bilinmesi mümkün değildir.

Frege sayıların bireysel olarak varlığa sahip olmadığı yönündeki fikrini aritmetiğin mantığa indirgenmesi diye bilinen projesi üzerinden geliştirmiştir. Biz de bu bölümde söz konusu proje bağlamında Frege'de matematik nesnelere dolaysız bilinmesinin mümkün olmadığını, dilsel bir dolayım üzerinden bilinebileceğini açıklamaya çalışacağız.

2.1. Aritmetiğin Temelleri

Frege *Aritmetiğin Temelleri* (Alm. *Die Grundlagen der Arithmetik, eine logisch-matema-tische Untersuchung über den Begriff der Zahl*)⁵⁴ isimli eserine matematikçiler arasında bile tanımı hâlâ ortaya konulamamış olan sayının mahiyetine ilişkin soruyla başlamaktadır.

Frege sayının Kant'ın yaptığı gibi saf görüye dayandırılarak tanımlanamayacağını düşünmektedir. Tanım ona göre analitik olmak durumunda olduğu için sayının tanımının analitik bir yolla verilmesi gerekmektedir. Fakat Frege mevcut mantık ve tanım kuramları bağlamında da sayının tanımını verecek mantıksal araçların olmadığını ifade etmektedir.

Herhangi birine, bir sayısının ne olduğunu ya da 1 göstergesinin neye gönderme yaptığını (*bedeute*) sorduğumuzda, aldığımız yanıt çoğunlukla şudur: "bir şey işte" Ve eğer "bir sayısı bir şeydir" tümcesinin bir tanım olmadığına, çünkü bu tümcenin bir yanında belirli tamlık (*Artikel*) diğer yanında belirsiz tanımlık kullanıldığına ya da sayısının hangi şeylere ait olduğunu söylemeden, tümcenin onu yalnızca şeyler kümesine yüklediğine dikkati çekecek olursak, bu durumda istediğimiz herhangi bir şeye "bir"

⁵⁴ Gottlob Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, çev. H. Bülent Gözkan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008

adını vermekte belki de serbest oluruz. Bununla birlikte, eğer herkesin bu adla istediği şeyi anlama hakkı olsaydı, bu durumda bir sayısı hakkındaki aynı tümce farklı kişiler için farklı anlamlara gelirdi, yani böyle tümcelerin ortak bir içeriği olmazdı.⁵⁵

Kant'ın nesne anlayışını açıklarken hatırlanacağı üzere Kant duyuşsal alandaki bir-takım temsillerin kendisine nasıl nesne olarak sunulacağını araştırmaktaydı. Şu halde Kant bu temsiller arası ilişkileri, bu temsillerin yargı yetisi ile ilişkisi, saf görüde temsili gibi konularla ilgilenmekteydi. Dolayısıyla onun hareket alanı duyuşsal alandı. Frege'nin nesne anlayışında ise aritmetiğin zemininde bulunan sayıların kendileri birer nesne olmaktadır. Böyle düşünöldüğünde tek tek sayma sayılarının (İng. *Cardinal Number*) nasıl tanımlanacağı ve bu sayılar arasında ki bağıntıların hangi işlevlerde bulunduğunu açıklamak gerekmektedir.

Frege "1 sayısı bir şeydir." ifadesinden yola çıkarak "1" sayısının tanımının verilemeyeceğini düşünmektedir. Tanım olarak ele aldığımız bu ifadenin sol tarafındaki "bir sayısı" ibaresi tanımını aradığımız nesneye işaret etmektedir. Klasik Aristoteles mantığındaki gibi özne-yüklem ilişkisi içinde düşündüğümüzde bu ifade bize tanım vermemektedir. Çünkü ifadenin yüklemi olarak düşünölen "bir şeydir" ibaresi "1" sayısına dair belirli bir nesneye işaret etmediği gibi sosuz bir belirsizlik kümesine işaret etmektedir. Tanım yapmak bir şeyi başka bir şeyden ayırmak anlamına geldiği için bu tanım "1" sayısına dair hiçbir ayrımı mümkün kılmadığı gibi bu ifadeyi okuyan insanlar içinde ortak bir anlamayı mümkün kılmamaktadır.

Dolayısıyla "1" sayısının doğru bir tanımını verilemediği için Frege "1 sayısı bir şeydir." bildiriminin (Alm. *Aussage*) anlamının ne olduğunu sorgulamaktadır.

Frege şeylerin sürekli akışı içerisinde kalıcı, değişmeyen bir şeylerin olması gerektiğini (Frege bu değişmeyen şeyleri ileride düşünceler (Alm. *Gedanken*) olarak tanımlayacaktır.) aksi halde dünya hakkında herhangi bir bilgiye sahip olma olanağının kalma-yacağını düşünmektedir. Peki şeylere ilişkin konuşurken kullandığımız kavramlar nere-

⁵⁵ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*. s. 77

den gelmektedir? Frege kavramların doğalarını anlamak için, onların doğuşunu inceleyerek yapacağımız araştırmanın öznel bir araştırma olacağını düşünerek bu sorunla ilgilenmemektedir. Dolayısıyla esas sorgulanması gereken şey kavramların gösterdiği, gönderimde bulunduğu (Alm. *Bedeutung*) şey ile kavramlar arasında nasıl bir bağıntı bulunduğu.

Böylece Frege tümcelerle ifade edilen ve bu tümcelerde yer alan kavramların en yalın hallerine kadar çözümlenmesi gerektiğini ve bunu aritmetikte ifade edecek olursak “1” sayısının ve diğer sayal sayıların tanımlarının verilmesi gerektiğini düşünmektedir.

2.2. Özdeşlik Sorunu

Frege sayının temellendirilmesi ve dolayısıyla aritmetiğin mantıksal bir zemine indirgenmesi fikrini meşhur; “Anlam ve Gönderim Üzerine (Alm. ‘Über Sinn und Bedeutung’)” isimli makalesiyle geliştirmeye başlamıştır.

Bu çalışmasına Frege, “özdeşlik” problemi üzerinden nesne, nesnelere arası bağıntı ve tümce ilişkisini anlamaya yönelik can alıcı bazı sorularla başlamaktadır. Aritmetikte sayılar arasındaki özdeşlik bağıntısını kurmak için kullanılan “=” işareti Frege’ye göre kolaylıkla anlaşılmayan fakat sayının bir nesne olarak temellendirilebilmesi için anlaşılması gereken bir eklemidir. Çünkü aritmetikte bir ifadenin başka bir ifadeye eşit olduğunu söylediğimizde “Tam olarak nasıl bir ilişki kurmuş oluyoruz?” sorusu Frege’ye göre yeterince yüzleşilmemiş bir sorudur.

“ $2+5=7$ ” aritmetik işleminde “ $2+5$ ” ile “ 7 ” ifadeleri arasında eşitlik kurduğumuzda bu ifadelerin birbirleriyle hangi bakımdan özdeş olduklarını söylemiş oluyoruz? Frege bu soruyu mantıksal bir işleme indirgeyerek $a=a$ ve $a=b$ ifadeleri üzerinden de sorgulamaktadır.

Eşitlik açıklama gerektiren ve yanıtlanması hiç de kolay olmayan sorulara yol açıyor. Bu bir bağıntı mıdır? Nesnelere arasında mı, yoksa nesnelere

adları ya da imleri arasındaki bir bağıntı mı? *Begriffsschrift* de ben sonrakini varsaydım. Bunu destekler gibi görünen nedenler şunlardır: $a=a$ ve $a=b$ bildirimlerinin farklı bilgi değerleri olduğu açık seçik bellidir; $a=a$, önsel (a priori) olarak geçerlidir ve Kant'a göre analitik diye adlandırılmaktadır, oysa çoğu kez $a=b$ biçimindeki bildirimler bilgimizin değerli genişlemelerini içerirler ve her zaman önsel olarak saptanamazlar.⁵⁶

Burada Frege özdeşlik sorunundaki matematiksel sembol olan “=” işaretinin ne anlama geldiğini sorgulamaktadır. $a=a$ ifadesi Kant'ın da belirttiği gibi *a priori* olarak doğruyken peki $a=b$ ifadesi nasıl doğru olabilmektedir? Birincisinin *a priori* doğruluğunu bize veren şey her neyse niçin ikinci ifade hakkında güvenilir bir kanıtlama vermemektedir?

Frege bu bulanıklığın eşitlik ve özdeşlik ifadesi olan “=” işaretinden kaynaklandığını düşünmektedir. Dahası bu eşitliğin, nesnelerin kendileri arasında değil, işaretleri (İng. *Signs*) veya adları arasında bir ilişki kurduğunu düşünmektedir. Böylelikle Frege dilsel, mantıksal ifadelerin nesnelerin kendileri hakkında değil işaretleri ve imleri hakkında bir bildirimde bulunduğunu düşünmektedir. Frege böylece nesne ve nesne'nin imi, işareti arasında çok önemli bir ayrım yaparak nesneye işaret eden adların, harflerin ve sözcükler kümesinin ne anlama geldiğini araştırmaya başlamaktadır.

Frege'nin nesne anlayışının izlerini doğru takip edebilmek için Frege'nin Aritmetiği temellendirme projesi ile birlikte başlayan süreçte kendisinin sorduğu soruları sırasıyla ele almak gerekmektedir. Aksi halde sayının tanımlanıp tanımlanmamasının gerekliliği doğru kavranamayacağı için sayının tanımlanması ile dildeki anlam ve gönderim hakkındaki görüşleri arasındaki ilişkide doğru anlaşılacaktır.

⁵⁶ Gottlob Frege, “Anlam ve Yönetim Üzerine”, çev. H. Şule Elkâtip. *Felsefe Tartışmaları* 5. Kitap (1987): s. 7

2.3. Sayal Sayının Tanımlanması

Aritmetikte sayının işlevi ve yukarıda değinmeye çalıştığımız özdeşliğin sayısal işlemler arasında nasıl bir ilişki kurduğu gibi sorular Frege için gayet matematiksel sorunlardan kaynaklı olarak sorulmuş sorulardır. Frege Aritmetiğin temelleri isimli kitabının girişinde şu hayati soruyu sorar: Sayal sayının (Alm. *Anzahl*) tanımlanması gerekli midir yoksa bugüne kadarki matematikçilerin yaptığı gibi tanımlanmamış olarak mı kabul edilmelidir?

“Sonuç olarak, birçok matematikçinin kabul edebileceğinden daha fazla felsefi uslamlamaya yöneldiğimi farkettim; sayı kavramını çok ayrıntılı olarak ele alan her inceleme her zaman felsefi olmak durumundadır. Böyle bir inceleme hem matematikçiler hem de felsefeciler için ortak bir ödevdir.”⁵⁷

Frege *Aritmetiğin Temelleri* isimli eserinin girişinde sayının tanımlanması ve böylelikle aritmetiğin felsefi ve mantıksal olana indirgenmesi projesinin matematik ile felsefe arasında bir görev olarak kurulması gerektiğini ifade etmektedir.

Frege, *AT*'nde 1) aritmetiğin yasalarının tümevarımsal olduklarına; 2) sayal sayıların fiziksel şeylerin özellikleri olduklarına; 3) sayal sayıların öznel zihinsel şeyler olduklarına; 4) sayal sayıların fiziksel nesnelere topluluğu olduklarına; 5) sayal sayıların sayı göstergeleriyle özdeşleştirilmesine karşı çıkmaktadır. Böylelikle, sayal sayının tanımlanmasında psikolojizm [1), 2), 3) ve 4)] ve formalizm [5)] yadsınıyor, sayal sayının deneyici anlayışı bir kenara bırakılıyordu.⁵⁸

Yukarıda Frege sayal sayıyı tanımlamadan önce sayal sayının ne olmadığını açıklamıştır. Böylelikle sayal sayının tanımlanmasında deneyici ve formalist anlayışın doğru

⁵⁷ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s .81

⁵⁸ Hasan Bülent Gözkan, *Frege ve Aritmetiğin Temelleri*, s .17

https://www.academia.edu/2556971/FREGE_ve_AR%C4%B0TMET%C4%B0%C4%9E%C4%B0N_TEMELLER%C4%B0

(erişim 11.04.2018)

bir tanım vermedikleri için terkedilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu ilkeler dışında kendisi üç tane ilke belirleyerek sayal sayıyı bu ilkeler doğrultusunda tanımlamaktadır. İleride daha açık ifade edeceğimiz üzere bu yeni ilkeler Kant'a benzer biçimde, Frege'de nesnenin mekanının yargı olduğunun da izlerini taşımaktadır. Bu üç ilkeyi şöyle açıklayabiliriz:

- 1) Psikolojik olanı mantıksal olandan, öznel olanı nesnel olandan kesin bir biçimde ayırmak;
- 2) Sözcüklerin gönderimini (anlamını) [Bedeutung] tek başına değil, ancak bir tümce bağlamında ele almak;
- 3) Kavramla nesne arasındaki ayrımı asla gözden kaçırmak.⁵⁹

Frege'nin Aritmetiği mantığa indirgeme projesi aslında aritmetiğin sahip olduğu analitik önermelerin mantıkta da ortaya konulabilir olduğunu göstermektedir. Aritmetiksel işlemler analitik olarak, *a priori* olarak doğrudurlar. Dolayısıyla "2+2=4" gibi bir ifadenin doğruluğu veya yanlışlığı artık tartışma konusu olmaktan çıkmaktadır. Frege'ye göre bunun sebebi aritmetiğin *a priori*, nesnel doğruluklara sahip olmasıdır. Frege sayıların öznel değil nesnel olduklarını düşünmektedir. Sayılar fiziksel nesnelerin özellikleri olmadıkları gibi fiziksel nesnelerin bir araya geldiği bir kümenin adı da değildir. Sayılar "4", "IV" gibi birtakım rakamlardan ve sembollerden de ibaret değildir. Yani Frege sayıların varlığının özne tarafından bilinmeye, tanımlanmaya bağlı olmadıklarını düşünmektedir. Böyle düşünüldüğünde sayının psikolojik bir yönelimle üretilen bir şey olmadığını, keyfi bir belirlenim olmayıp gayet nesnel, kavramsal bir belirlenim olduğunu ifade etmektedir. Frege aritmetiğin temellerinde sayının nesnellliğini Kuzey Deniz'inin nesnelligiyle karşılaştırmaktadır.

⁵⁹ Agy.

“Kuzey Denizi”nin nesnelliği, dünya yüzeyindeki hangi su parçasının bizim keyfi kararımıza göre seçilerek işaretlenmesi ve “Kuzey Denizi” adı verilmiş olmasından etkilenmemektedir. Bu, Kuzey Deniz’ini psikolojik yöntemlerle incelemek istememiz için bir neden değildir. Sayı da aynı şekilde nesnel bir şeydir.”⁶⁰

Frege Kuzey Deniz’i diye isimlendirilen şey her ne ise, nesnel bir varlığa sahip olduğunu düşünerek sayının da aynı nesnelliğe sahip olduğunu ifade etmiştir. Kuzey Denizi olarak bildiğimiz denize biz “Mavi Deniz”, “Soğuk Deniz” gibi isimlerde vermiş olabilirdik. Frege bu durumda farklı isim verdiğimiz her neyse o denizin nesnelliğinden hâlâ bir şey kaybetmediğini düşünmektedir. Sayılarda da bu durum sayıların farklı rakamlar ve sembollerle ifade edilmesi veya iki farklı ifadenin aynı sayıyı tanımlaması olarak kendisini gösterecektir ki bu durum Frege’nin anlam ve gönderim arasında yaptığı ayrımına ilişkin görüşünün de kalkış noktalarından birisi olacaktır.

Frege böylelikle psikolojik olanı mantıksal olandan ayırmaktadır. Mantıksal olan, öznenin düşünme faaliyetinden bağımsız olarak varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla Frege böyle bir objektif düşüncenin aritmetikte olduğunu düşündüğü için aritmetiği mantığa indirgeyerek mantıkta da bu objektif düşünceye uygun bir zemin aramaktadır.

Frege’nin sayal sayıyı tanımlarken dikkate aldığı ikinci ilke ise “bağlam ilkesi”dir. Bağlam ilkesi sözcüklerin gönderiminin (Alm. *Bedeutung*) kendi başına değil, bir tümce bağlamında ele alınması anlamına gelmektedir. Frege’nin eleştirdiği deneyci ve formalist sayı anlayışları sayının kendi başına tanımlanabileceğini, tümce bağlamında farklı gönderimlere sahip olamayacağını düşünmektedir. Bu görüş sayının tümce bağlamından da koparılması anlamına gelmektedir.

Frege sayının niçin kendi başına tek bir anlama sahip olmadığını “Fonksiyon ve Kavram (Alm. ‘Funktion und Begriff’)” isimli makalesinde sayıların aritmetiksel ifadeler içinde nasıl farklı anlam ve gönderime sahip olduğunu göstererek açıklamaktadır. Bir diğer çalışması olan “Anlam ve Gönderim” isimli çalışmasında ise nesne olarak sayıyı değil bu kez sözcükleri ele alarak sözcüklerin nasıl tümce bağlamında farklı gönderimlere sahip olduğunu açıklamaktadır. Böylelikle hem sayı hem de sözcük olarak kendisini gösteren

⁶⁰ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 118

nesneyi “kavram ve nesne (Alm. *Über Begriff und Gegenstand*)”⁶¹ isimli çalışmasında bir önerme veya tümce bağlamında, özne yüklem ilişkisi içinde dilsel düzeyde açıklamaktadır. Frege nesne kuramına ilişkin ortaya koyduğu bu çalışmalarını ölümüne yakın kaleme aldığı “Düşünceler (Alm. *Gedanken*)”⁶² isimli çalışmasıyla hem birleştirerek hem de dilsel olanla mantıksal, objektif düşünceye dair olanı daha net bir şekilde tanımlayarak ortaya koymaktadır.

Yukarıda özdeşlik problemi ve “=” eklemine ilişkin Frege’nin görüşlerine kısaca değinmiştik. Frege dilsel, mantıksal ifadelerin nesnelere kendileri hakkında olmayıp imleri hakkında bildirimde bulunduğunu ifade etmişti. Daha sonra ise nesnenin adları veya işaretleri arasında olduğunu düşündüğü bağıntı fikrinden nesnenin anlam ve gönderimi fikrine evrilmiştir. Anlam ve gönderim ayrımına geçmek için bu ayrım fikrini hazırlayıcı nitelikte olan fonksiyon fikrine ve bununla ilişkili olarak biçim-içerik arasında yaptığı ayrıma değinmemiz gerekmektedir.

2.4. Fonksiyon ve Kavram

Frege “Fonksiyon ve Kavram” isimli makalesine matematiksel ifadelerde sıklıkla kullanılan “Fonksiyon” teriminin gönderiminin ne olduğuna ilişkin soruyla başlamaktadır. Frege, matematiksel bir ifade olan $2x^3 + 2$ ifadesinin x ’in bir fonksiyonu, $2 \cdot 2^3 + 2$ ifadesinin de 2 ’nin bir fonksiyonu olarak tanımlanmasının bize “fonksiyon” teriminin gönderimine ilişkin bir tanım vermediğini düşünmektedir. Bu tarz fonksiyon ifadelerinde fonksiyonda tanımlanmış olan sayının “ x ” yerine konularak sadece fonksiyonun işlevine yönelik bir tanımlama yapıldığını fakat fonksiyonun gönderimine ilişkin bir tanım yapılmadığını düşünmektedir. Nitekim Frege $2x+3$ gibi bir ifadede x ’in fonksiyonunun x harfini içeren matematiksel bir anlatım olarak tanımlandığını ve bu tanımın fonksiyon’u tanımlamadığını düşünmektedir.

⁶¹Gottlob Frege, “Kavram ve Nesne”, çev. İlhan İnan-Bahadır Turan, *Felsefe Tartışmaları*, sayı 44, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul (2010)

⁶²Gottlob Frege, “Über Begriff und Gegenstand”, çev. Kleine Schriften, Darmstadt, Geroge Olms, (1967)

Frege fonksiyon bildiren $2x^3+2=18$ gibi bir matematiksel ifadede işlev gören fonksiyonun tanımlanamamasının bu ifadedeki biçim ve içerik, im ve imlenen şey arasında herhangi bir ayırım yapmamaktan kaynaklandığını düşünmektedir.

“Sadece bir anlatım, içerik için bir biçim, konunun özü olamaz; bu öz yalnızca içerik olabilir. Şimdi ‘ $2 \cdot 2^3 + 2$ ’nin içeriği nedir? Neyin (stand for) yerini tutuyor? ‘18’ veya ‘3.6’ ile aynı nesnenin. ‘ $2 \cdot 2^3+2 = 18$ ’ denkleminde dile getirilen, sağ yandaki im topluluğunun yönletiminin sol yandakininki ile aynı olduğudur; burada, söz gelimi, $2+5$ ile $3+4$ ün eşit olup da aynı olmadıklarına ilişkin görüş ile hesaplaşmalıyım.”⁶³

Frege ‘ $2 \cdot 2^3+2 = 18$ ’ ifadesinde ‘=’ eklemine sağ yanındaki im topluluğu ile sol yanındaki im topluluğunun gönderiminin aynı olduğunu fakat bu im topluluklarının birbirine eşit olmadığını ifade ederek çok önemli bir ayırım yapmıştır. Konunun başlarında değindiğimiz Frege’nin “=” eklemine işlevinin ne olduğuna ilişkin sorusu böylece aydınlanmaya başlamıştır diyebiliriz. Çünkü eşitlik nesnelerin kendileri arasında mı yoksa imleri arasında mı bildirimde bulunduğu sorusu bu eklemi anlamak için sorulması gereken yerinde bir sorudur.

Frege bir anlatım için biçimin değil, içeriğin konunun özü olduğunu bildirerek imden ziyade imlenen şeyin dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca Frege ‘ $2 \cdot 2^3+2 = 18$ ’ ifadesinde eşitliğin sol tarafındaki ifade ile sağ tarafındaki ifade arasında bir yerini tutma (İng. *Stand For*) ilişkisi olduğunu düşünmektedir.

Frege böylece fonksiyonun özünün biçiminde değil, içeriğinde olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla $2x^3 + 2$ gibi bir ifadede bir sayıyı belirsizce göstermek için “x” harfi kullanılmaktadır. Bu haliyle düşünüldüğünde fonksiyonda “x” yerine herhangi bir sayı geldiğinde o sayı x’in yerini tutmaktadır. Frege fonksiyonda “x” yerine gelen sayıya, yani x’in yerini tutan sayıya “argüman” demektedir. Böylece argüman olmadan bir fonk-

⁶³ Gottlob Frege, “Fonksiyon ve Kavram”, çev. H. Şule Elkâtip, *Felsefe Tartışmaları*, 2. Kitap, Panorama Yayınevi, İstanbul, (1988) s. 8

siyonun gönderime sahip olamayacağını veya başka türlü söylenirse içerik olmadan biçimin bir gönderime sahip olamayacağını ifade etmektedir. Frege'nin konunun özü olarak biçimi değil de içeriği belirtmesinin de sebebi budur.

“Benim göstermeye uğraştığım nokta, argümanın fonksiyona ilişkin olmadığıdır, argüman ancak tam bir bütün oluşturmak için fonksiyonla bir araya gelir; çünkü fonksiyonun kendi başına tamam olmadığı, tamamlanması gerektiği veya (unsaturated) ‘doymamış’ olduğu söylenmelidir. Ve bu bakımdan fonksiyonlar sayılardan köklü olarak ayrılırlar.”⁶⁴

Frege'nin matematiksel işlemlerde fonksiyon ve argüman olarak yaptığı bu ayrım nesne ve nesne'nin işareti arasındaki ayrımı göstermek içindir. Frege fonksiyonların sayılardan köklü bir biçimde ayrı olduklarını düşünmektedir. Fonksiyon ona göre doymamış (İng. *Unsaturated*) veya boşluklu bir yapıdır. Bu fonksiyon doymamış ve boşluklu olduğu için gönderime sahip olması için boşluğun doldurulması gerekmektedir. Bu boşluğu dolduran şeyi de argüman olarak adlandırmaktadır.

“Fonksiyonu argüman ile tamamlamanın sonucuna, ‘bir argüman için fonksiyonun değeri’ adını veririz. Böylece örneğin, “ $2 \cdot x^3 + x$ ” fonksiyonunun 1 argümanı için değeri 3 tür, çünkü: “ $2 \cdot 1^3 + 1 = 3$ ” tür.”⁶⁵

Frege böylece boşluklu bir yapı olarak tanımladığı fonksiyonun argüman ile doldurulmasıyla veya tamamlanmasıyla fonksiyonun değerinin elde edileceğini ifade etmektedir. Frege'nin ifade ettiği “fonksiyonun değeri” ileride göreceğimiz “gönderim”e karşılık gelmektedir. Dolayısıyla fonksiyonun kendisi bir nesne olarak görülmemekte olup ancak argümanla tamamlandıktan sonra karşılık geldiği sayı Frege için nesne halini almaktadır. Böylece Frege'nin matematiksel bir nesne olarak tanımladığı “sayı”nın fonksiyon, argüman ve fonksiyonun değeri ilişkisi içerisinde nasıl tanımlandığını görmüş oluyoruz.

⁶⁴ Frege, “Fonksiyon ve Kavram”, s. 9-10

⁶⁵ Age, s. 10

Frege'nin anlam ve gönderim ayrımının matematiksel düzeydeki temellerinin ve açıklamasının yer aldığı kavram ve fonksiyon makalesinde fonksiyon, argüman ve fonksiyonun değeri gibi ifadelerin ne anlama geldiğini böylece açıklamış olduk. Dolayısıyla matematiksel bir zeminde fonksiyon-argüman arasındaki yerine geçme ilişkisi üzerinden sayıyı bir nesne olarak açıklamaya çalıştık.

Bir sonraki bölümde Frege'nin "Kavram ve Nesne" isimli makalesi üzerinden daha dilsel bir zemine giderek bu sefer nesne olarak sayıyı değil ama sözcüğü, kavram-nesne arasındaki altına düşme ilişkisi üzerinden ifade etmeye çalışacağız.

2.5. Kavram ve Nesne

Frege "Kavram ve Nesne (Alm. 'Über Begriff und Gegenstand')" başlıklı çalışmasında kavrama dair bir soruşturma gerçekleştirmektedir. Bir önceki bölümde matematiksel nesne olarak sayıyı nasıl fonksiyon ve argüman ilişkisi içinde açıklamışsa bu bölümde de dilsel, mantıksal bir nesne olan sözcüğü kavram ve nesne ilişkisi içinde açıklamaktadır.

Her şeyden önce Frege'nin kavrama ilişkin tam bir tanım yapmadığını söylemek mümkündür. Kavrama ilişkin doyurucu bir tanım yapılamamasının Frege'ye göre birtakım gerekçeleri de vardır. Frege nasıl bir kimyacıdan araştırma sahası olan elementlerin her unsurunu birbirinden ayırması beklenemezse mantıksal olarak basit olanında sınırlarının çizilemeyeceğini ve tam bir tanımının verilemeyeceğini düşünmektedir. Mantıksal olarak basit olan, ayrıştırılmaz ve tam bir tanıma sahip olamaz. Bu yüzden kavram bir yargı bağlamında düşünüldüğünde o kadar basit ve temelde duran bir şeydir ki tam bir tanımının verilmesi mümkün olamaz.

Dilsel, mantıksal bir önermede özne ve yüklem olduğunu düşündüğümüzde Frege kavramın yüklem gönderimi (Alm. *Bedeutung*) olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Yani kavram yüklem bir yapıya sahip olan şeydir. Yüklem olmak, bir önceki bölümde ifade edilen fonksiyonun doymamış, boşluklu bir yapı olmasına benzer bir durumdur.

“Özne” ve “yüklem”i dilsel anlamda ele alırsak, söylediğimiz özetle şudur: Kavram bir yüklemün gönderimidir [*Bedeutung*]; nesne ise hiçbir durumda bir yüklemün gönderiminin bütünü oluşturmayıp ancak bir öznenin gönderimi [*Bedeutung*] olabilir.”⁶⁶

“Ümit ve Betül evlidir.” dilsel ifadesinde bir tane özne ve bir tane de yüklem bulunmaktadır. Frege’nin fonksiyon ve kavram makalesindeki açıklama modeline göre yorumlarsak “evli olmak” ifadesi bir fonksiyondur ve boşluklu bir yapıdır. “Dır” ifadesi de yargı bildiren bir koşaçtır. Bu boşluğa evli olma özelliğine sahip bir nesne geldiğinde fonksiyon doyacaktır. Nitekim verdiğimiz örnekte evlidir fonksiyonundaki boşluğa iki adet argüman olarak Ümit ve Betül girmiştir. Aynı açıklamayı kavram ve nesne makalesi bağlamında da yapmak mümkündür. Evlidir ifadesini bir kavram olarak düşündüğümüzde kavramın altına düşecek olan nesnelere Ümit ve Betül olmaktadır.

Frege kavramın her zaman yüklemesel bir yapıda olduğunu ve dilsel düzeyde yüklemün bir gönderimi olduğunu ifade etmektedir. Özne ise bu yükleme yüklemlemlenmesiyle kavrama ait boşluklu yapıyı doldurmaktadır. Frege bunu öznenin yüklemün altına düşmesi olarak ifade etmektedir. Böylelikle özne ve yüklem arasındaki bu ilişki öznenin gönderimi olan nesne ile yüklemün gönderimi olan kavram arasında da aynı şekilde kurulmaktadır.

“Kavram, doymamıştır; altına düşecek tekil bir şeye gereksinim duyar. Bundan dolayı kavram kendi başına var olamaz. Kavram altına düşen, hakkında yargı verilebilir içeriktir; böylelikle kavram bir yüklem olarak ortaya çıkar ve her zaman yüklemeseldir.”⁶⁷

Frege böylece kavramın tanımını tam olarak ortaya koymasa da kavramın bazı özelliklerini açıklamaktadır. Kavrama ilişkin bu açıklamaları şimdilik yeterli görüp kavramın altına düşen nesnenin tanımına ve bu nesnenin kavramla ilişkisine değinebiliriz.

Frege aslında kavrama bir tanım verebilmek için ne kadar çekimserse nesneye verilecek tanım içinde o kadar çekimserdir. Nesnenin tanımı da kavramın tanımı gibi an-

⁶⁶ Frege, “Kavram ve Nesne”, s.110

⁶⁷ Özgüç Güven, “Kant, Bolzano ve Frege’de Yargıların Temellendirilmesi ve A Priorilik Sorunu” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), s. 154.

cak önerme içerisinde kullanıldığı bağlama bağlı olarak tarif edilebilir. Kavram ve fonksiyon makalesine geri dönersek Frege nesneyi; kendisi fonksiyon olmayan ama fonksiyondaki boşluklu yapıyı dolduran olarak açıklamıştır.

“Nesneleri böylece kısıtsız olarak fonksiyonların argümanları ve değerleri olarak uygun gördüğümüz zaman, burada neye bir nesne dediğimiz sorunu ortaya çıkar. Kurala uygun bir tanımlamayı olanaklı görmüyorum, çünkü burada karşımıza çıkan, mantıksal çözümlenmeye uygun olmayacak kadar çok yalın bir şey.”⁶⁸

Frege'nin nesneyi ve kavramı tanımlamaktan kaçınmasının en temel sebeplerinden birisi bizimde tezimizin konusu olan nesnenin ancak yargı bağlamında kendisini açık etmesinden kaynaklanmaktadır. Yukarıda Frege'nin kavramın mekanının yargı olmasına ilişkin takip ettiği üç ilkeden bahsetmiştik. Bu ilkelerin ikincisi bir sözcüğün tek başına gönderimde bulunamayıp ancak bir yargı bağlamında gönderimde bulunabileceğiydi. Üçüncü ilke de kavram ile nesne arasında yapılması gereken ayrıma ilişkindi.

Bu açıklamalar da gösteriyor ki Frege'de gerek argüman gerekse nesne tek başlarına herhangi bir gönderimde bulunamamakta olup ancak bir yargı bağlamında gönderime sahip olmaktadır. Bu durum Frege'de nesnenin mekanının yargı olduğuna işaret etmektedir.

Frege kavram ve nesne ilişkisi bağlamında birtakım ayrımlarda yapmıştır. Bir nesnenin altına düştüğü kavramlara o nesnenin özelliği (Alm. *Eigenschaft*) demektir. Fakat bir nesne, bir kavramın altına düşmeyip kendisi bizzat bir kavram olduğunda ve böylece ikinci düzey bir kavramla ilişkiye girdiğinde ise o nesne o kavramın vasfı (Alm. *Merkmal*) olmaktadır.

Nesnenin özellik olması, vasıf olması veya özel adın kavram olarak kullanılıp yüklem bildirmesiyle ilgili Frege birçok tartışma yürütmektedir. Fakat biz tezimizin Frege'nin nesne kuramına ilişkin bu bölümünde nesnenin mekanının yargı olduğunun gösterilmesini amaçladığımız için konuyla doğrudan ilgili olmayan ayrıntılara girmiyoruz.

⁶⁸ Frege, “Fonksiyon ve Kavram”, s .16

Frege’de kavram ve nesne, fonksiyon ve argüman gibi terimler ile ilgili yeterince açıklama yapıldığını düşünüyoruz. Şimdi Frege’nin anlam ve gönderim kuramına geçerek şimdiye kadar ifade ettiklerimizi dilsel düzeyde anlam ve gönderim kuramı üzerinden açıklayabiliriz. Ayrıca bu bölümde Frege’nin düşünceler (Alm. *Gedanken*) isimli eserinde açıklığa kavuşturduğu düşünce, yargı, doğruluk değeri gibi terimleri de anlam ve gönderim kuramıyla birlikte açıklayacağız.

2.6. Anlam ve Gönderim

Hatırlanırsa Frege’nin nesne kuramı başlıklı bölümümüzün başlarında özdeşlik problemine değinmiştik. Özdeşlik problemi başlıklı konuda “=” eklemine nesnelere arasında mı yoksa nesnelere işaretleri, imleri arasında mı işlev gördüğünü kısaca tartışmiştik. Bu tartışmaya başlarken şu soruyu sormuştuk: “ $2+5=7$ ” aritmetik işleminde “ $2+5$ ” ile “ 7 ” ifadeleri arasında eşitlik kurduğumuzda bu ifadelerin birbirleriyle hangi bakımdan özdeş olduklarını söylemiş oluyoruz?

Frege bu soruya “=” eklemine, iki tarafındaki ifadelerdeki nesnelere adları veya işaretleri arasındaki bir bağıntı olduğu şeklinde bir cevap vermiştir. Yani eşittir bağıntısı iki tarafındaki nesnelere kendileri hakkında olmayıp bu nesnelere işaretleri hakkında bir işlevde bulunmaktadır.

Böylece Frege “ $2+5=7$ ” gibi bir işlemin iki tarafındaki ifadelerin bir anlamda aynı ama bir anlam da farklı olduğunu düşünmektedir. Daha anlaşılır olması için “ 2^4 ” ile “ 4^2 ” ifadelerini örnek olarak verebiliriz. “ $2^4=4^2$ ” işlemindeki iki ifadenin birbirine eşit olduğunu görüyoruz. Fakat bu iki ifade sayısal değere olarak birbirine eşit olsa da biçim itibariyle farklı ifadeler gibi görünmektedir. Frege bu farklılığı sunuluş itibariyle farklı olmak şeklinde ifade etmektedir.

Frege yukarıdaki aynı sayısal değere sahip iki ifadeyi anlam bakımından farklı yönletim bakımından aynı olarak yorumlamaktadır. Böylece Frege bir sözcüğün anlamını

veya sunuluş tarzını, o sözcüğün gönderimi olarak kabul eden anlamın gönderimsel kuramına (İng. *referential theory of meaning*) karşı çıkmıştır.

“Şimdi bir ime (ad, sözcükler kümesi, harf) ilişkin olarak, imin yönletim yaptığı-
nın yanı sıra, ki buna imin yönletimi denilebilir, benim imin *anlamı* (sense) olarak adlan-
dırmak istediğimi ve sunuluş tarzını içeren şeyi de düşünmek doğaldır”.⁶⁹

Frege böylece dilsel ifadelerde anlam ve gönderim ayrımını yapmaktadır. Frege’ye göre bir işaretin veya dilsel düzeyde söylenirse bir sözcüğün anlamı ve buna bağlı olarak gönderimi vardır. Fakat herhangi bir gönderimin birden fazla anlamı olabilir. Birden fazla anlam olabilir çünkü bir gönderim, birden fazla dilde veya aynı dilde farklı anlamlara sahip olabilir. Böyle düşünüldüğünde “ $2^4 = 4^2$ ” ifadelerinin anlamlarının farklı ama gönderimlerinin aynı olduğunu söylemek mümkündür. Böylelikle Frege her sözcüğün sadece bir gönderime sahip olduğu görüşünü de eleştirmektedir.

Frege’nin bir işaretin ya da sözcüğün anlamı ve gönderimi arasında yaptığı ayrımı daha iyi anlayabilmek için onun tasarım (Alm. *Vorstellung*) kavramını açıklamak gerekmektedir. Çünkü Frege anlam ve gönderimin tasarımdan ayrılması gerektiğini düşünmektedir.

“Eğer bir imin yönletimi duyular tarafından algılanabilir bir nesneyse, onun ben-
deki idesi, sahip olmuş bulunduğum duyu-izlenimlerinin anıları ile hem içimde hem de
dışında yerine getirdiğim edimlerden doğan içsel bir imgedir.”⁷⁰

Böylece Frege gönderimi duyularla algılanan bir nesnenin anlamının haricinde bir de tasarımının olduğunu ifade etmektedir. Tasarım daha önceden edinilen duyuşal izle-
nimlerin ve daha önce yapıp edilen hem içsel hem de dışsal edimlerin anılarından kay-
naklanan içsel bir imgedir. Gönderimi duyuşal bir nesneye tekabül eden bir sözcüğün
gönderimi anlamıyla gösterdiğimiz nesnenin kendisidir. Bu durumda tasarım ise bütü-
nüyle öznel bir durumdadır. Frege’ye göre anlam, tasarım ile gönderim arasında bir yerde

⁶⁹ Frege, “Anlam ve Yönletim Üzerine”, s .8

⁷⁰ Age. s.9

durmaktadır. Tasarım kadar öznel değil fakat gönderimde bulunulan nesnenin kendisi kadar da nesnel değildir.

Tasarım, anlam ve gönderim terimleri arasındaki ilişkiyi Frege'nin verdiği teleskop örneği üzerinden daha rahat açıklayabiliriz. Bu örnekte Ay'ı teleskopla gözlemleyen bir kişi için Ay'ın kendisi gönderimde bulunulan nesnedir. Yani dünyanın uydusu olan, fiziksel bir cisim olarak uzayda yer kaplayan "Ay" cismi gönderime karşılık gelmektedir. Gözlemci Ay cismini teleskopun merceği ile yansıtılan gerçek bir imge yoluyla gözlemlediği için mercede oluşan imgenin Frege anlama karşılık geldiğini ifade etmektedir. Mercede oluşan imgenin gözlemci tarafından görülmesi yoluyla gözlemcinin retinasında oluşan imgenin de tasarıma karşılık geldiğini ifade etmektedir. Yani Frege'ye göre anlam merceğin üzerinde oluşan imge iken tasarım ise gözlemcinin retinasında oluşan imge olmaktadır.

Böylelikle Frege duyuşsal bir nesneye karşılık gelmesi bakımından anlamın nesnel bir tarafının olduğunu fakat nesnenin kendisi olmadığını, tasarımın ise tamamen öznel bir tarafının olduğunu, hiç kimsenin tasarımının bir başkasıyla aynı olmadığını ifade etmektedir. Frege bir sözcük tarafından dinleyicide uyandırılan tasarımın o sözcüğün anlamı ve gönderimi ile karıştırılmaması gerektiğini ifade ederek tasarım terimini böylece açıklığa kavuşturmuştur.

2.7. Frege'de Nesnenin Mekânı olarak Yargı

Buraya kadar Frege'nin semantik anlayışına ilişkin temel kavramların açıklandığını düşünürüz. Frege 1918 yılında kaleme aldığı son eseri olan "düşünceler" (Alm. *Gedanken*) adlı eseriyle nesne kuramını daha nesnel bir zeminde yargı düzeyinde ortaya koymaktadır. Frege anlam ve gönderim arasında yaptığı ayırmayla matematiksel anlamda sayının, dilsel anlamda da sözcüğün bir nesne olarak tanımlanması yolunda çok önemli bir yol kat etmiştir. Fakat nesnenin anlam ve gönderim arasında tam olarak nerede ortaya çıktığı, anlam ve gönderim gibi bir ayırmadan sonra neye nesne denileceği gibi birtakım

sorular oluşmaktadır. Nesnenin anlamına (Alm. *Sinn*) nesnenin tasarımı cihetiyle bakıldığında öznel, gönderimi cihetiyle bakıldığında da nesnel bir tablo ortaya çıkmaktadır. Teleskop örneği üzerinden açıklayacak olursak, gözlemi yapılan ay nesnesi, gözlemcinin retinasında oluşan imge üzerinden mi yoksa teleskopun merceğinde oluşan imge üzerinden mi ya da bu iki imgenin birlikte düşünülmesi üzerinden mi tanımlanacaktır? Bu durum nesnenin mekanının nerede olduğu sorusunu ve nesnelliğin nasıl kurulduğu sorusunu ortaya çıkartmaktadır.

Frege tasarımın anlamın öznel tarafını temsil ettiğini, aynı anlamın aynı insanda bile her zaman aynı tasarıma karşılık gelmeyeceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Frege açısından tasarım nesne kuramının kurulmasında çok önemli bir işleve sahip olmayıp sadece anlam ve gönderimle karıştırılmaması için açıklanan bir terim durumundadır.

Frege şimdiye kadar gerek matematiksel nesne olarak sayı olsun gerekse de dilsel nesne olarak sözcükler olsun nesnenin tanımlanmasını “Venüs gezegeni” veya “Ay” gibi yargı düzeyine çıkmamış, sözcük halindeki birimler üzerinden yapmaktaydı. Fakat sadece özel adların, genel sözcüklerin anlam ve gönderimini değil, bütün bir bildirimsel ifadelerin de (İng. *declarative sentences*) anlam ve gönderiminin araştırılması gerektiğini düşünmektedir. Bu düşünce neticesinde Frege nesneyi yargı düzeyinde ele almaya başlamaktadır. Frege’nin yargı anlayışını ele almak için yargı, düşünce, düşünce içeriği ve doğruluk değeri gibi terimleri açıklamak gerekmektedir. Kant’ta tasavvurların birliği sayesinde kavrama ve nesneye nasıl ulaşıyorsa Frege açısından da az önceki terimlerle ilişkili olarak yargı içerisinde kavram ve nesne tanımlanacaktır.

Frege’ye göre tümce veya önermeler düşünce içerir veya düşünceyi dile getirirler. Daha önce Kuzey Denizi’nin ve sayının nesnelliğinden bahsetmiştik. “Kuzey Denizi” hangi ismi alırsa alsın nesnelliğinden bir şey kaybetmiyorsa bu durum Kuzey Denizi’nin bir düşünce içermesiyle açıklanmaktadır. Aynı durum sayıların nesnelliği söz konusu olduğunda da geçerlidir.

“Dolayısıyla, uzay ve zamandaki şeyler ve tek tek kişilerin öznel tasarımlarının dışında bir üçüncü alem daha vardır. Frege buna ‘düşünceler’ alemini adını vermektedir. Düşünceler, onları kavrayandan bağımsız olarak

‘var’dırlar. Ancak burada ‘var’ sözcüğüne özellikle dikkat etmek gerekiyor. Çünkü Frege’nin ısrarla vurguladığı gibi, düşünceler ya da nesne olarak kavranılan sayılar, uzay ve zamanda yer alan fiili gerçek [*wirklich*] olan şeyler olmamalarına karşın ‘nesnelirler’.”⁷¹

Düşüncelerin varlığına yönelik açıklama yapan Frege düşüncelerin uzay ve zamana tâbi fiziksel nesnelere olmadığı gibi öznel tasarımlar da olmadığını vurgulamaktadır. Böyle düşünüldüğünde sayıların nesnelliğini “2”, “5”, “2+5=7” gibi sayısal ifadelerin nesnelliğinin düşünce olarak ele alınmalarıyla daha kolay anlaşılacağı görülmektedir. Gözkan, Frege tarzı yargıda bulunduğumuzda düşünceleri üretmediğimizi, nesnel düşünceleri kavradığımızı ifade etmektedir. Dolayısıyla yargılar bizim bir edimimiz olarak üretilirken nesnel düşünceler bizden bağımsız olarak vardır. Dolayısıyla öznel tasarım sahibi bireyler olarak ürettiğimiz yargılar vasıtasıyla bizden bağımsız nesnel varlığa sahip olan düşünceleri kavrar veya yakalarız. Fakat düşüncelerin bizden bağımsız olması özneye dışsal veya öznenin zihnine yabancı olması anlamına gelmemektedir. Burada düşüncelerin bizden bağımsız var olmasıyla kastedilen, öznel tasarımımızın bir üretimi olmayıp nesnel gerçeklikler olmalarıdır.

“Frege’ye göre düşünceler, kuşun elde olması gibi zihinde değildir, düşünceler kemik ve kasın elde olması gibi zihinde yer almaktadır. Nesnel olan zihne yabancı ya da dışsal bir şey değildir, ama zihnin oluşturucusudur. Onun en özellikli sahiplenimidir.”⁷²

Dolayısıyla düşüncelerin insan zihnine dışarıdan eklemlenen bir şey olmadığını görmüş oluyoruz. Frege’nin sayal sayıyı tanımlarken üç adet ilkeye bağlı kaldığını daha önce ifade etmiştik. Bu ilkelerden birincisi, mantıksal olanı psikolojik olandan, öznel olanı ise nesnel olandan ayırmaktır. Frege’nin mantıksal olanla düşünceleri kastederken psikolojik olanla da öznel tasarımları kastetmektedir.

Düşünceleri Frege böylece tanımlar fakat düşüncelerin mekanına ilişkin herhangi bir açıklama yapmamaktadır. Bu yüzden düşüncelerdeki nesnel düşünce içeriğinin ancak

⁷¹ Frege, “Aritmetiğin Temelleri”, s .36

⁷² Age. s .37

tümce aracılığıyla yargı düzeyinde kavranabileceğini ifade etmektedir. Bir anlamda yargılar düşünce içeriklerinin açığa çıkmasına ön ayak olmaktadır. Bu yüzden düşünce içeriklerinin nesnelliğini yargılar üzerinden açıklamak gerekmektedir.

“Frege, “*Düşünceler*”de, düşünce, yargı ve bildirim tümcesi ayrımlarını şöyle yapıyor:

- 1) Düşüncenin kavranışı (yakalanması)- düşünme;
- 2) Bir düşüncenin doğruluğunun tanınması- yargı;
- 3) Bu yargının ortaya konusu- bildirim tümcesi”⁷³

Frege bir düşüncenin kavranışını düşünme olarak tanımlıyor ki düşüncenin ne anlama geldiğini nesnel düşünce- öznel tasarım ayrımı üzerinden daha önce açıkladık. Yargıyı ise bir düşünceden onun doğruluk değerine bir geçiş olarak tanımlamaktadır. Yani yargı, bir düşüncenin doğru olarak tanınması demektir. Bildirim tümcesi ise doğruluk değeri bildiren yargı içeriğinin dil üzerinden ifade edilmesidir. Gözkan, dil içerisinde farklı bildirimsel tümcelerle ifade edilen olanaklı düşünce içeriğini “önerme” terimi ile karşılamaktadır. Doğruluk ve yanlışlık bildiren bir önerme farklı bildirim tümceleriyle dile getirilebilir. “Ümit ile Betül evlendi.” tümcesi ile “Ümit ile Betül dünya evine girdi.” tümcesi aynı düşünce içeriğine sahip olduğu için aynı önermenin farklı dilsel ifadeleri olmaktadır.

Kısaca özetleyecek olursak Frege’de en küçük dilsel birim olarak tümceleri ele alabiliriz. Tümce, bir düşünceyi dile getirir. Tümcelerin anlamına düşünce içeriği, gönderimine de doğruluk değeri diyebiliriz. Bir düşünce içeriğinden dilsel düzeyde bahsetmedikten sonra onun hakkında konuşmak ve onu düşünmek de (düşüncenin kavranışı anlamında) mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla düşünce içeriğinden dilsel düzeyde bahsedebilmek için onun gönderimi olan doğruluk değerine geçmek ve böylece bir düşünce içeriğinin doğru olarak tanınması demek olan yargı haline gelmesi gerekmektedir.

⁷³ Agy.

Yargı, düşünce ve tümce ayırmalarını böylece yaptıktan sonra kavramların nasıl ortaya çıktığı sorusuna geçebiliriz. “Kavram ve Nesne” başlıklı bölümde Frege’nin kavramın ve nesnenin tam bir tanımını yapmaktan kaçındığını çünkü nesnenin ancak yargı bağlamında açıklanabileceğini ifade etmiştik. Frege’nin kavramın yüklemsele olduğuna ve nesnenin de bu yükleme yüklenerek boşluklu yapıyı doldurduğuna ilişkin görüşlerinden daha önce bahsettik. Frege aritmetiğin temelleri isimli eserinde kavramların, yargı içeriğinin belli kısımlara ayrılmasıyla meydana geldiğini ifade etmektedir.

“‘ a doğrusu b doğrusuna paraleldir’ yargısı, ya da göstergeleri kullanılarak, $a // b$ bir eşitlik olarak alınabilir. Bunu yaparsak yön kavramını elde ederiz ve şunu söyleriz: ‘ a doğrusunun yönü b doğrusunun yönüyle aynıdır.’ Demek ki, ilk yargının içeriğini a ile b arasında dağıtarak $//$ göstergesini daha genel bir gösterge olan “=” le değiştirmiş oluyoruz. İçeriği öncekine göre daha farklı bir yoldan kısımlara ayırdık, bu da bize yeni bir kavram verdi.”⁷⁴

Böylece Frege “ a doğrusu b doğrusuna paraleldir” yargısı üzerinden yön kavramını elde etmektedir. Aynı zamanda da kavramın mekanının yargı olduğunu bize göstermektedir. Şimdi Frege’nin bu örneğini daha iyi anlamak için örneği analiz etmemiz gerekmektedir. Yön kavramını elde ederken ‘ a doğrusu b doğrusuna paraleldir’ yargısı ile aynı anlama gelecek bir yargı ortaya koymaktadır: “ a doğrusunun yönü ile b doğrusunun yönü aynıdır”. Frege $a // b$ bir eşitlik olarak alınabilir derken az önce bahsettiğimiz aynı anlama gelen yargıyı kastetmektedir. Normalde zaten bilinen aynılık bağıntısını “yönleri aynıdır (Alm. *Gleichheit*)” şeklinde özel bir duruma uyarlayarak böylece yön kavramını elde etmektedir.

Frege yargı üzerinden kavram türetme işlemini sayal sayının kavramların kaplamalarının birbirine “eş sayılı” olması fikri üzerinden devam etmektedir. Fakat bizim tezimizdeki temel amacımız nesnenin mekanının yargı olması ve yargının kavrama öncelikli olmasının açıklanması olduğu için tanımlamalarla ilgili daha fazla ayrıntıya girmiyoruz.

⁷⁴ Age. s .157

“Yargının nesne ve kavrama öncelikli olması Kant’ta transandantal tamalgı [*Apperzeption*] üzerinden açıklanırken, aynı öncelikliliğe sahip çıkan Frege, bu önceliğin temelini, “doğru” iddiasında bulunabilen “şey”e, yani önerme/tümceye vermektedir. Ama bu tümce herhangi bir tümce değil, olanaklı düşünce içeriğidir. Bu “olanaklı düşünce içeriği” kavramı da, tıpkı Kant’ın “olanaklı deneyim” anlayışında olduğu gibi, ona doğruluk yüklenebilecek herhangi bir olanaklı düşünce içeriğini ifade etmektedir; bu olanaklı düşünce içeriği ise herhangi bir dilin kalıbına döküldüğünde dilsel hale gelmektedir.⁷⁵

Kant söz konusu olduğunda kendinde nesneden söz edilemeyeceği için nesnenin yargı yetisinin fiili tarafından kurulması gerektiğini Kant bölümünde açıklamıştık. Kant’ta yargının kuruluşuna öncelikli olacak şekilde öznenin kendi birliğinin idrakini temin eden transendental tamalgı fiiline ihtiyaç vardır. Dolayısıyla kendinin bilinci, yargıya mantıksal olarak öncelikli durumdadır. Kant açısından öznenin kendi birliğinin idrakinin dışında yargı yetisinin duyuşal temsillere birtakım tasavvurlar vasıtasıyla birlik vermesini de yargının nesneye önceliği olarak düşünebiliriz. Çünkü duyuşal temsillerin nesne olabilmesi için yargı fiilinin birlik vermesine ihtiyaç duymaktadırlar. Dolayısıyla Kant’ta yargı yetisinin fiili vasıtasıyla nesne, kavram ile birlikte yargıda kurulmaktadır.

Frege ise olanaklı düşünce içeriği olarak tümcenin nesne ve kavrama öncelikli olduğunu ifade etmektedir. Örneğin “4”, “IV” ve “Ⅳ” rakamları herhangi bir dil baz alınarak kullanılan rakamlardır. Bu rakamlar aynı sayının farklı ifadeleridir. Olanaklı düşünce içeriği ise o sayının kendisi gibi herhangi bir dilde ifade edilmemiş olandır. Yani bir anlamda herhangi bir dilde ifade edilmemiş fakat bütün dillerde ki ifade ediş biçimlerinin de koşulu durumundadır. Kant’ın “olanaklı deneyim” terimi de herhangi bir fiili deneyimi değil ama bütün deneyimlerin kendisinin koşullarına tabi olduğu deneyimi ifade etmektedir.

Böylece Frege ile Kant’ın her ikisi de yargının nesneye öncelikli olduğunu ve nesnenin mekanının yargı olduğunu düşünmektedir. Frege’nin Kantçı metafiziğe bağlı ortaya

⁷⁵ Bülent Gözkan, *Anlam Kavramı Üzerine Yeni Denemeler*, derleyenler; Sibel Kibar, Selma Aydın Bayram, Ayhan Sol, Ankara, Legal Kitabevi, 1988 s. 182

çıkan nesne anlayışını büyük oranda paylaştığını ifade edebiliriz. Fakat bu iki filozofun nesne anlayışları arasındaki benzerliği her anlamda benzer olarak yorumlamamak gerekmektedir. Tezimizde bu benzerliğin nesnenin mekanının yargı olması anlamında gerçekleştiğini açıklamaya çalıştık. Kantçı metafiziğin kendinde nesneyi öznenin bilme faaliyetinin dışında tutması ve nesnenin yargı yetisine bağlı olarak ortaya çıkması düşüncesi Frege’de de çok benzer biçimde devam ettiğini göstermeye çalıştık.

Son olarak Frege ile Kant’ın nesne anlayışları arasındaki bazı farkları görmenin bu iki filozofu mukayese etmek açısından faydalı olacağını düşünüyoruz. Her şeyden önce belirtilmesi gerekir ki “nesne” nasıl bir şeydir denildiğinde bu iki filozofun anladıkları şey birbirinden farklıdır. Kant’ın nesnelere duyusal malzemeden beslenerek, yargı yetisinin birliğine tabi olarak ortaya çıkmaktadır. Frege’nin nesnelere ve kavramlarının zemini ise tamamen mantıksal düzeyde konumlanmaktadır.

Frege’de anlam ve atıftan söz ettiğimizde dikkate almamız gereken nesne Aristoteles anlamında, dışarıda bir gerçekliğe sahip nesne değildir. Zaten böyle bir nesne ile kavramın bağıntı kurması mümkün değildir. Frege’nin nesnelere ve kavramlarının zemini Frege’nin önermeleridir. Aksi takdirde kavram ile nesne farklı mekanlarda olacakları için birbirlerinin altına düşemezler. Dolayısıyla anlam teorisinin Frege’de anlamlı olabilmesi için nesnenin mekanının önermede olması gerekir.⁷⁶

Koç, Frege’nin anlam teorisinde nesnenin mekanının önerme olduğunu ifade etmektedir. Fakat bu aşamadan sonra Frege’nin, ontolojisindeki temel bir hatası sebebiyle transendental mantığı göz ardı ederek genel mantıkla yetindiğini ifade etmektedir.

Kant bölümünde ifade ettiğimiz üzere Kant, mantığı genel mantık ve transendental mantık olarak ikiye ayırmaktadır. Genel mantığın analitik önermelerle çalışmasından dolayı bilimizi genişletmediğini, duyusal temsillere yargı yetisi tarafından saf görüde birlik verilmesinin mantıksal zeminini oluşturan transendental mantığa ihtiyaç olduğunu

⁷⁶ Yalçın Koç, “Matematiğin Ontolojisi Bakımından Kant ile Frege Karşılaştırması”, *Felsefe Arkivi*, Sayı 30, (1997): 53

ifade etmektedir. Dolayısıyla Kant'ın nesnelere duyusal temsillere saf görüde birlik verilmesi ile oluşan nesnelere. Kant'ın nesnelere deneyimden kaynaklanıp, anlama yetisinin transendental kategorileri ve şemaları tarafından kurulmaktadır.

Frege'nin nesne anlayışı ise deneyimden kaynaklanmayan, analitik olarak bilgi-mizi genişletme imkânı olan, transendental kategori ve şema gibi yapıları reddeden saf mantıksal bir anlayıştır.

“Aklın asıl nesnesi, aklın kendisidir. Aritmetikte, duyular aracılığıyla dıştan yabancı bir şey olarak gelen nesnelere değil, aracısız olarak doğrudan akla verilen ve aklın en kendine özgü sahiplenimleri olarak tüm saydamlıklarıyla görülebilecek nesnelere ilgilendiriz.”⁷⁷

Sonuç olarak Frege'nin nesne anlayışı ile Kantçı metafiziğin nesne anlayışı arasında bazı farklılıklar olsa da nesnenin ortaya çıkması ve nesnenin konumlandığı yer bakımından temel bir benzerlik görülmektedir. Biz de bu bölümde iki filozofun nesne anlayışlarının yargı düzeyinde nasıl temellendiğini anlatmaya çalıştık.

⁷⁷ Frege, “Aritmetiğin Temelleri”, s. 24

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUSSELL'IN NESNE ANLAYIŞI

Russell erken dönem çalışmalarında soyut nesnelerin, yuvarlak kare, Pegasus, Fransa'nın günümüzdeki kralı gibi gerçekte mevcut olmayan nesnelerin de var olduklarını düşünüyordu. Fakat daha sonraları bu aşırı gerçekçi görüşünü terk ederek aslında bu nesnelerin var olduklarının düşünülmesinin dilin mantığının yanlış anlaşılmasından kaynaklandığı kanaatine vardı.

Gerçekte mevcut olmayan nesnelerin var oldukları düşüncesinin dilin mantığının yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını ifade eden Russell daha sonra mantıksal atomculuk olarak bilinen bir kuram geliştirmiştir. Russell'ın bu kuramda ortaya koyduğu görüşler aynı zamanda Frege'nin aritmetiği mantığa indirgeme projesi dahilinde ortaya koyduğu görüşlerle de paralellik göstermektedir. Daha önceki bölümde ifade edildiği üzere Frege nasıl sayal sayıları özne-yüklem ilişkisi içinde bir nesne olarak dil üzerinden tanımladıysa Russell da benzer şekilde gündelik dilde ifade edilen nesnelere yine dilsel düzeyde belirli betimleyiciler (İng. *Definite Description*) üzerinden tanımlamaktadır.

3.1. Belirli Betimleyiciler Kuramı

Russell'ın anlam kuramında nesneye ulaşımı mümkün kılan bilgiye iki farklı yolla ulaşılabilmektedir. Bunlardan ilki betimleme yoluyla (İng. *knowledge by description*) gerçekleşirken diğeri ise dolaysız bilme olarak da tarif edilen aşinalık veya tanışıklık yoluyla (İng. *knowledge by acquaintance*) gerçekleşmektedir.

Yakından tanıdığım, yani kendisini duyularımınla doğrudan doğruya algıladığım bir kimseyi – arkadaşım Ahmet diyelim- *dolaysız-olarak tanırım*. Buna karşılık Ahmet'in babasını hiçbir zaman görmediğimi, algılamadığımı, üstelik adının "Behçet" olduğundan başka hiçbir bilgim olmadığını kabul edelim. O zaman Behçet'i ancak "Ahmet'in babası" şeklinde tasvir

etmekle (dolaylı-olarak) tanıyabilirim. Yani Russell'ın deyimiyle, Behçet'i *tasvirle-tanırım*.⁷⁸

Russell'ın bilgiye erişim yollarını yukarıdaki örnek üzerinden ele aldığımızda “Ahmet” tekil terimi dolaysız olarak bildiğimiz, duyu organlarıyla tecrübe ettiğimiz bir terim olmaktadır. “Behçet” tekil terimi, hakkında duyu organlarıyla tecrübe etmediğimiz bir nesneye işaret ettiği için dolaysız olarak bilmemiz mümkün değildir. Böylece “Behçet” teriminin anlamlı olması için bu nesneye ait olduğunu ve başka hiçbir nesneye ait olmadığını bildiğimiz bazı özellikler üzerinden tanımlama yapılması gerekmektedir. Bu kurala uyacak şekilde Behçet'i “Ahmet'in babası” gibi bir özelliğe sahip nesne olarak tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla “Behçet” terimi “Ahmet'in babası” bileşik teriminin bir kısaltması olarak tanımlandığı zaman anlamlı hale gelmektedir. Yani “Behçet” teriminin anlamı “Ahmet'in babası” bileşik terimi ile belirlenmiş olup bu terime bağlı özelliğin dışında hiçbir anlama sahip değildir.

Sonuç olarak Russell'a göre bir ad, anlamı dolaysız olarak, tanışıklık yoluyla tanınan bir nesneyi göstermek için ortaya konulan basit tekil terim olmalıdır. Dolaysız olarak bilinmeyen diğer tekil terimler (Behçet) ise yine adlardan oluşan bileşik terimler (Ahmet'in babası) vasıtasıyla betimleme yoluyla tanımlanmalıdır.

Russell'ın belirli betimleyiciler kuramını ortaya atmasını hazırlayan bir takım ön koşullar vardır. Russell, Frege'nin anlam ve gönderim kuramının belli sorunları çözdüğünü fakat gönderimi olmayan bir ad içeren cümlelerin doğruluk değerleri hakkında yeterli bir açıklama vermediğini düşünmektedir. Bu durumun ise Aristoteles'in ortaya koyduğu üçüncü durumun olanaksızlığı kuralını ihlal ettiğini ifade etmektedir.

Russell belirli betimleyiciler üzerinden geliştirdiği anlam kuramını ve buna bağlı olarak ortaya koyduğu nesne anlayışını meşhur *Gönderim Üzerine* (“On Denoting”)⁷⁹ isimli makalesinde ele almaktadır. Frege'nin anlam ve gönderim kuramını hatırlarsak

⁷⁸ Teo Grünberg, *Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları*, Yapı Kredi Yayınları, 2005 İstanbul, s. 45

⁷⁹ Bertrand Russell, “On Denoting”, *Mind*, New Series, Vol.14. No. 56 (1905), Oxford University Press

Russell'ın böyle bir ayırım yapmayı sadece gönderim terimiyle mantıksal kuramını oluşturduğunu söyleyebiliriz.⁸⁰

Yukarıda Russell'ın bir nesnenin bilgisine ulaşımı mümkün kılan iki yol olan betimleme yolu ve tanışıklık yolundan bahsettik. Hatırlanırsa Ahmet'in bilgisine dolaysız bir yolla ulaşılırken Behçet'in bilgisine betimleme yoluyla ulaşılabilir. Russell'a göre bu iki nesnenin bilgisine erişim yolları arasındaki fark aynı zamanda bu iki özel adın gönderimleri arasında da bazı farklar ortaya çıkartmaktadır. Dolayısıyla gönderimin birden çok tezahür biçimi olabilmektedir. Russell gönderim türleri arasında ayırım yaparak üç farklı gönderimden bahsetmektedir.

(1) Bir deyim, gönderim deyimi olup da şu anda hiçbir şeye gönderim yapmıyor olabilir; *örneğin*, “Fransa'nın şimdiki kralı”. (2) bir deyim belirli bir nesneye gönderim yapabilir: *örneğin*, “İngiltere'nin şimdiki kralı” belirli bir insana gönderim yapar. (3) Bir deyim belirsizce gönderim yapabilir; *örneğin*, “bir insan” birçok insana değil, belirsiz bir insana gönderim yapar.⁸¹

Russell bir ifadenin veya deyimden böyle üç farklı gönderim yoluna sahip olmasının mantıksal kuram oluşturma bakımından bazı zorluklar oluşturduğunu ifade etmektedir. Fakat bu zorlukların belirli betimleyiciler kuramıyla aşılabileceğini düşünmektedir.

Russell gönderim deyimlerinin kendi başlarına hiçbir zaman anlam taşımadığını fakat içinde yer aldıkları önermeye anlam yüklediklerini ve böylece önermenin anlamlı hale geldiğini düşünmektedir. Bu düşünce Russell'ın gönderim deyimlerinin nasıl olup da bir nesneye işaret ettiğini, gönderimde bulunduğunu açıklamanın da ilkesini vermektedir. Gönderim deyimlerinin bir önerme içerisinde anlam kazanması düşüncesi, Kant ve Frege'de ele aldığımız nesnenin mekanının yargı olması düşüncesiyle paralellik göstermektedir.

⁸⁰ Not. Frege'nin gönderim terimi için kullandığı 'Bedeutung' kavramı ile Russell'ın kullandığı 'denotation' kavramı arasında bazı farklar olsa da her iki kavram Türkçede 'gönderim' kavramıyla karşılanabilmektedir.

⁸¹ Russell, “On Denoting”, s. 55

“Savunduğum görüşe göre, bir gönderim deyimi özsel olarak bir tuncenin *parçasıdır* ve tek sözcüklerin çoğunluğu gibi kendi başına bir anlam taşımaz.”⁸²

Russell belirli betimleyiciler kuramı ile gönderimi olmayan terimlerin nasıl anlaşılması gerektiğini, bu terimleri içeren önermelerin nasıl doğruluk değeri alacağı gibi sorunları çözmeye çalışmıştır.

Kuramım kısaca şöyledir. *Değişken* kavramını temel olarak alıyorum. “C(x)” i x’in bileşen olduğu, x değişkeninin özsel olarak ve tümüyle belirlenmemiş olduğu önerme anlamında kullanıyorum. O zaman iki deyimi düşünebiliriz: “C(x) her zaman doğrudur.” Ve “C(x) kimi zaman doğrudur”. O zaman *her şey, hiçbir şey ve kimi şeyler* (gönderim deyimlerinin en basitleri) şu şekilde yorumlanacaklardır: C (her şey)’in anlamı “C(x) her zaman doğrudur.” Olur. C (hiçbir şey)’in anlamı “‘C(x) yanlıştır.’ Her zaman doğrudur.” Olur. C (kimi şeyler)’in anlamı “‘C(x) yanlıştır.’ in her zaman doğru olduğu yanlıştır.” Olur.⁸³

Russell’a göre bir önermenin gönderimini bilmek için önermenin parçalarının gönderimlerini bilmek gerekir. Önermenin parçaları ise doğrudan tanışık olduğumuz bilgi olmalıdır. Russell’a göre doğrudan tanışık olduğumuz şeyler zihnimizdeki duyu verileri ve tümellerdir. Yukarıda Russell tümelleri nasıl bilebileceğimizi Frege’de olduğu gibi bir fonksiyonda tanımlayarak göstermektedir.

3.2. Önermesel Fonksiyon

Russell’a göre önermesel fonksiyon yüklemsel bir yapıda olduğu için yüklemdeki boşluğa değişkenler gelerek önerme anlamlı hale gelmektedir. Russell özne/yüklem biçimindeki bir önermenin öznesini çıkartıp yerine “x” harfini koyduğumuzda önermesel fonksiyon elde ettiğimizi ifade etmektedir.

Örneğin; “__ x __ evlidir” gibi bir önermede x değişkeni yerine “Ümit” adını koyduğumuzda tek değişkenli bir önermesel fonksiyon elde ederiz. Tek değişkenli önermesel

⁸² Age. s. 65

⁸³ Age. s.56-57

fonksiyonlarda nesnelere özellik yüklenmektedir. Bu önerme zihnimizdeki duyu verileri tarafından varlık şartını sağlıyorsa doğru bir önerme olmaktadır. Önerme deki “x” yerine evli olmadığı doğrudan tanışık olarak bilinen “Ferhat” adı koyulduğunda ise yanlış bir önerme elde edilmiş olacaktır. Bu tarzdaki önermeler Russell’a göre tek değişkenli önermesel fonksiyondur.

Bazen bir önermesel fonksiyonda birden fazla değişken olabilir. Ya da önermesel fonksiyon belirli bir kişi ya da nesne hakkında değil, bazı kişiler, bütün insanlar gibi genel ifadeler hakkında da olabilir. Bu durumlarda ise nesnelere özellik yüklemek yerine nesnelere arasındaki ilişkiler dile getirilmektedir.

Russell gönderimi olmayan terimleri yukarıda ki alıntıda mantıksal bir dizgede ifade ederek birden fazla belirli betimleyiciyle ifade edilme imkânı olan değişkenleri sembolik bir biçimde tanımlamaktadır. Diğer taraftan bir önermenin doğruluğunu ve yanlışlığını da “her zaman” ve “kimi zaman” doğru olmaları cinsinden ifade etmektedir. Sembolik dilde $C(x)$ şeklinde ifade ettiği önerme de Russell “C” işareti ile; “x” in bir değişken olarak tanımlandığı önermeyi kastetmektedir. X değişkeni aynı zamanda C’nin bir özelliğini içerdiğinden C önermesi x değişkeni üzerinden tanımlanmaktadır.

“F özelliği olan terim’ şeklinde bir gönderim deyimimiz var olsun ve buna “C” diyelim. O zaman C’nin Φ özelliği vardır.”ın anlamı “Bir ve yalnızca bir terimin F özelliği vardır ve o şeyin Φ özelliği bulunur.” Olur. Buna göre F özelliği hiçbir terime ait değilse ya da birçok terime aitse, “C”nin Φ özelliği vardır”ın Φ ’nin bütün değerleri için yanlış olduğu sonucu çıkar. Böylece “Fransa’nın şimdiki kralı keldir.” kesinlikle yanlıştır ve “Fransa’nın şimdiki kralı kel değildir.”ın anlamı “Fransa’nın şimdiki kralı olan bir varlık vardır ve kel değildir.” ise yanlıştır fakat “Fransa’nın şu anda kralı olan bir varlık olduğu ve onun kel olduğu yanlıştır.” ise doğrudur.”⁸⁴

Yukarıda Russell sembolik dilde ifade ettiği $C(\Phi)$ gibi mantıksal bir ifadeyi dilsel düzeyde açıklamaktadır. Russell bu açıklamasında “Fransa’nın şimdiki kralı keldir.”

⁸⁴ Age. s.68

önermesinde yer alan “Fransa’nın şimdiki kralı” gibi gönderimi olmayan kelime öbeklerinin aslında ne anlama geldiğini ve biçimsel mantık diline nasıl çevrilmesi gerektiğini açıklamaktadır. “Fransa’nın şimdiki kralı keldir.” önermesi ilk bakışta “Fransa’nın şimdiki kralı” gönderim deyiminin veya betimleyicisinin gönderim yaptığı kişi hakkında bir yargı içermektedir. Fakat gerçekte böyle bir kişi mevcut değildir. Mevcut olmayan bir nesnenin ya da kişinin nasıl gönderim yapacağı ve doğruluk değeri alacağı sorusu Russell’a göre dilin mantıksal yapısının çözümlenmesiyle giderilebilir.

“‘bir x vardır öyle ki x Fransa’nın günümüzdeki kralıdır ve x’ten başkası Fransa’nın günümüzdeki kralı değildir ve x keldir.’ Görüldüğü gibi bu ifade, bir tikel niceleyicinin etki alanında bulunan tümel evetlemeli bir önerme biçimidir. Önermenin ilk bölümü, ‘Bir x vardır öyle ki x Fransa’nın günümüzdeki kralıdır ve x’ten başkası Fransa’nın günümüzdeki kralı değildir.’ bir varlık ve biriciklik şartını içermektedir. Söz konusu varlık şartının sağlanıp sağlanmamasına bağlı olarak artık, bu önermenin doğru olup olmadığına karar verilebilir.”⁸⁵

Russell “Fransa’nın şimdiki kralı keldir.” önermesinin anlamlı olduğunu fakat varlık şartını sağlamadığı için yanlış olduğunu düşünmektedir çünkü Fransa krallıkla yönetilen bir ülke değildir. Böylece Russell gönderimi olmayan böyle terimlerin gerçekte mevcut olmadıkları için yanlış değeri aldığını fakat anlamlı bir önerme olarak ifade edilebileceğini ortaya koymaktadır. Aynı durum diğer bütün tekil terimler için de geçerlidir.

Russell *Gönderim Üzerine* isimli çalışmasında Meinong’un olgusal olarak var olmayan nesnelerin bile var olduğuna ilişkin görüşünü eleştirerek “yuvarlak kare”, “Pegasus” gibi nesnelerin var olmadığını, hatta belirli betimlemelerin bile bir şeye gönderimde bulunan (İng. *referring*) terimler olmadığını ifade etmektedir.

Russell’ın anlam kuramının temel dinamiği olan bu belirli betimlemeler bir yönüyle yüklemeler olarak da ifade edildiği için ve dil üzerinden nesnenin kuşatılmasını amaçladığı için Frege’nin nesne anlayışıyla temel bir benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz. Yani Kant ve Frege’de olduğu gibi Russell’da da bir adın nesneye doğrudan doğruya gönderimde bulunması mümkün değildir. Dolayısıyla Kant’dan beri gelen ve Frege’yle

⁸⁵ Çitil, “Çağdaş Felsefe”, s. 59-60

devam eden, nesnenin yargı veya dil gibi belli dolayimler üzerinden kurulması anlayışı Russell'da da devam etmektedir. Çünkü Russell'da da belirli betimlemeyi sağlayan her neyse o, nesne statüsü kazanmaktadır. Böylece nesneye erişim doğrudan olmadığı için belirli betimlemeler üzerinden nesne ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca belirtmek gerekir ki Russell ile Frege arasında da bazı görüş farkları bulunmaktadır. Russell'ın anlam kuramında Frege'de olduğu gibi bir anlam ve gönderim ayrımı bulunmamaktadır. Ona göre anlam ile gönderge aynı şeye karşılık gelir. Yani bir terimin anlamı ile gönderge yaptığı nesne aynı şeydir. Fakat aralarındaki bu farka rağmen bu iki filozofun anlam kuramları ve nesne anlayışları arasında, nesneye dil dolayımı üzerinden ulaşma bakımından temel bir benzerlik olduğu da söylenebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KRİPKE’NİN NESNE ANLAYIŞI

Kant ile birlikte başlayan, nesnenin özne tarafından kurularak ve saf görüde inşa edilerek bilinmesinin Frege ve Russell’da da benzer şekilde devam ettiğini daha önceki bölümlerde ifade ettik. Kant’ta tanrı, ruh gibi bütünleşik bir kavram olarak kendinde nesneden bahsedilemediği için nesnenin yargı verenin yargı fiili tarafından bir cihetinden kavranması ve böylece kendisine yönelen özne için var kılınması gerektiğini biliyoruz. Kant’ta bir şeyi nesne kılan koşullar imge oluşturma kurallarıyla meydana gelmektedir.

Frege ve Russell’a bakıldığında ise nesneyi mümkün kılan koşulların artık imge değil fakat önermesel yüklem olduğu görülmektedir. Russell ve Frege’de özel adların bir nesneye gönderimde bulunabilmesinin koşulu ise Russell’ın önermesel bir yüklem olarak adın yerine geçen belirli betimlemeleri olmaktadır. Bu belirli betimlemeler böylece yüklemelere dönüştürülerek adların bir nesneye gönderimde bulunmasını da mümkün hale getirmektedir.

Russell böylece belirli betimlemeler görüşüyle bir adın bir nesneye doğrudan gönderimde bulunamadığını, nesneyi betimleyen birtakım betimleyicilerle nesnenin Kant’ta olduğu gibi kurulması gerektiğini ifade etmektedir. Frege ve Russell böylece nesnenin Kant’ta olduğu şekle benzer biçimde fakat dilsel bir zemin üzerinden yüklem olarak ifade edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Yukarıda özet olarak ifade edilen tartışmaların seyri modal mantığın gelişmesiyle birlikte ciddi bir değişime uğramaktadır. Tam olarak bu noktada devreye giren Kripke, modal mantığın tamlığı ile ilgili bir teorem ispatlayarak felsefi tartışmalarda merkezi bir konuma yerleşmektedir. Modal mantığın tamlığı ile kastedilen şey küme kuramsal bir bakış açısıyla, herhangi bir önermenin belirli bir dünyadan erişilebilir tüm dünyalarda doğrusa zorunlu, en az bir dünya da doğrusa olanaklı olmasıdır. Bu konuyla ilgili daha detaylı bilgiyi “Mümkün Dünyalar Semantiği” alt başlığıyla ileride açıklayacağız.

Modal mantığın böylece ön plana çıkması Russell, Frege ve pozitivist mantık geleneginden bu yana gelen, zorunluluk-olanaklılık gibi modal operatörlerin aslında bir anlamı olmadığını ve bu operatörlerin önermelere yönelik psikolojik tutumlar olduğu yönündeki görüşlerin sorgulanmasına neden olmuştur.

Bu sorgulamalardaki baş aktörlerden biri olan Kripke herhangi bir modal mantık önermesi eğer doğruysa onun modal mantık dizgesinde teorem olarak ispatının da olduğunu göstererek modal mantığın tamlığını ortaya koymaktadır. Böylece bu ispatlar modal mantığın rolünü genişleterek dil felsefesi tartışmalarında daha etkin bir rol kazanmasını sağlamaktadır. Kripke modal mantık alanındaki çalışmalarını sadece biçimsel mantıkla sınırlandırmamaktadır. Modal mantığın biçimsel gösteriminden yola çıkarak ortaya attığı mümkün dünyalar fikri üzerinden mantık felsefesi alanında çok etkili çalışmalar ortaya koymaktadır. Bu çalışmalardan belki de en önemlisi Kripke'nin 1970 yılında Princeton Üniversitesi'nde verdiği üç dersten oluşan ve daha sonra kitap haline gelen *Naming and Necessity*⁸⁶ adlı eseridir.

Kripke bu çalışmasında, konuşmaların başlığından da anlaşılacağı gibi adlandırma (İng. *Naming*) adı altında gündelik dildeki adların ve özellikle de özel adların gönderimlerinin nasıl olması gerektiğini açıklamaktadır. Bu açıklamaları yaparken Frege ve Russell'dan kaynaklanan ve dönemin hâkim paradigmasını da oluşturan semantik kuramlarla da hesaplaşmaktadır. Bu anlamda Kripke, dönemin pozitivist felsefi görüşleri karşısında çok etkilenmediğini fakat Frege ve Russell'ın savunmuş olduğu özel adların betimlemeci kuramının baştan çıkartıcı gücünden kurtulmasının biraz zaman aldığını ifade etmektedir.

Kripke, Frege ve Russell tarzı özel adların belirli betimleyiciler (İng. *definite description*) kuramının etkisine işaret etse de bu kuramın birçok noktada yanlışlandığını ifade etmektedir. Böylece Kripke bir taraftan dolaylı gönderim kuramı olan betimlemeci gönderim kuramını çürütmeye çalışırken diğer taraftan da kendi semantik görüşleri bağlamında adların doğrudan gönderim yaptığına ilişkin kanıtlamalarını öne sürmektedir.

⁸⁶ Saul A. Kripke, *Naming and Necessity*, Oxford: Basil Blackwell Ltd. 1980

4.1. Özdeşlik Problemi

Kripke adlandırma ve zorunluluk isimli derslerinin ilkinde çok önemli bir hatırlatma ile başlamaktadır. Gerek analitik felsefedeki gerekse diğer felsefi sorunlar söz konusu olduğunda tüm tartışmaların aslında “zihin-beden” sorunu ve “özdeşlik” sorunundan kaynaklandığını öne sürmektedir. Günümüzdeki materyalist felsefi görüşler ve dil felsefesindeki betimlemeci gönderim kuramları bu sorunlara çözüm sunma konusunda başarısız oldukları için tartışmaların temelinde yer alan özdeşlik sorunuyla tekrar yüzleşmek gerektiğini ifade etmektedir.

“Dahası, gönderim ve zorunluluk içeren araçların günümüzde analitik felsefede kullanılmasından dolayı bu konularla ilgili görüşümüzün, felsefedeki zihin-beden sorunu veya ‘özdeşlik tezi’ denilen şey üzerine deliller gibi, geleneksel olarak çok uzakta olduğu düşünülebilen diğer sorunlara yönelik, gerçekten geniş kapsamlı delaletleri vardır.”⁸⁷

Kripke özdeşliğin (İng. *identity*) göndergeyle nasıl bir ilişki içinde olduğunu bir örnekle açıklamaktadır. Bu örnekte; iki insan uzakta gördükleri bir kişinin “Jones” isimli kişi olduğunu düşünürler. Jones olarak gördükleri kişi bulunduğu yerdeki ağacın yapraklarını tırmıklamaktadır. Kripke bu iki kişinin gördükleri kişinin “Jones” olduğu konusunda yanıldıklarını ve aslında o kişinin “Smith” olduğunu varsayar. Eğer uzaktaki yaprak tırmıklayan gerçekte “Smith” ise bu iki kişi “Jones” adını kullanmasına rağmen aslında “Smith”e göndermede bulunmaktadırlar. Kripke bu örnekteki iki kişiyi dikkate alarak bir konuşucunun kullandığı adın (Jones) gerçekte farklı bir ada (Smith) göndermede bulunsa bile konuşucunun ad tarafından adlandırılan şeyi (Jones) kastettiğini ifade etmektedir. Yani bu durumda konuşucunun kullandığı “Jones” adının semantik gönderimi (İng. *semantic reference*) “Smith” olmaktadır. Fakat konuşucu aslında Smith’i Jones zannederek, yanlış bir inanişaya bağlı olarak konuşucunun gönderimine (İng. *speaker’s reference*)

⁸⁷ Saul Kripke, *Adlandırma ve Zorunluluk*, çev. Berat Açıl, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005, s. 33-34

göndermede bulunmuş olur. Böylece göndergeler konuşucunun gönderimi (Jones) ve semantik gönderim (Smith) olarak ikiye ayrılmış bulunmaktadır.⁸⁸

Konuşucuların yanlış inanışlarına ve başka semantik sebeplere bağlı olarak göndergeler arasında ortaya çıkan bu ayrım adların gönderiminin nasıl gerçekleştiği ve özdeşliğin burada nasıl bir rol oynadığı gibi soruları beraberinde getirmektedir. Kripke'ye göre göndergeden bahsedebilmek için özdeşlik ilişkisinin doğru kurulması gerekmektedir. Çünkü bir nesne ile göndergesi arasında o nesnenin belli bir göndergeye karşılık gelmesini temin eden ilişkinin özdeşlik ilişkisi olduğunu düşünmektedir.

Kripke özdeşliği (İng. *identiy*) açıklarken bir nesnenin ancak kendisiyle özdeş olduğunu ifade etmektedir. Belirli betimleme kuramında ise betimlemeler ile bu betimlemelere karşılık gelen adlar arasında bir eş anlamlılık kurulamadığı için gönderim kuramının yanlış olduğunu ifade etmektedir.

Kripke adların gönderimi konusunu insan, şehir, ülke adı gibi özel adlar üzerinden tartışmaktadır. Burada öncelikle adların Frege-Russell tarzı betimleyici gönderim kuramına birkaç örnek gösterip hatırlatma yaptıktan sonra Kripke'nin mümkün dünyalar semantiğine ilişkin görüşlerini ele alacağız.

Russell belli bir insana gönderim yapmak için o insana göndermede bulunan, o insana ait önemli özellikleri kullanmaktadır. Böylece bu özellikler bir anlamda o insanı adlandıran özel adın da bir kısaltması olmaktadır. Örneğin; Aristoteles özel adı hakkında doğrudan tanışıklık yoluyla bilme imkânı olmadığından "metafiziğin yazarı" veya "Büyük İskender'in hocası" şeklinde betimleme yoluyla gönderim yapmak gerekmektedir. Böyle olduğunda özel ad, kendisi yerine konulan ve kendisiyle ilişkilendirilen betimlemelerin bir kısaltması olmaktadır.

Modern mantıkçıların, tam betimlemelerle; 'Hadleyburg'ü mahveden adam' gibi 'φx koşulunu sağlayan x' biçimindeki söz öbekleri ile yakından ilgili olduğu bilinmektedir. Şimdi, eğer şimdiye kadar sadece ve sadece bir

⁸⁸ Bu ayrım ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Kripke, "Speaker's Reference and Semantik Reference", *Midwest Studies in Philosophy*, II (1977)

adam, mantıkçı anlamıyla, bu betimin göndergesidir. ‘Ad’ terimini, bu tür tam betimleri içerecek biçimde değil, fakat sadece günlük dilde ‘özel ad’ denebilecek şeyleri içerecek biçimde kullanacağız.⁸⁹

Kripke burada açıkladığı üzere konuşucunun ifadesinde ‘ ϕx koşulunu sağlayan x ’ biçiminde bir betim varsa ve tam olarak x koşulunu sağlayan tek bir x varsa bunun betimin göndergesi olduğunu ifade etmektedir. Bu örnekte ‘ ϕx koşulunu sağlayan x ’ ifadesindeki x ’i “Joe Doakes” olarak düşündüğümüzde bu isim sadece “Hadleyburg’ü mahveden adam” betimlemesi için bir kısaltma ise bu betimleme “Joe Doakes” özel adının göndergesi olmaktadır.

Kripke betimleyici gönderim kuramını savunanların özdeşliği adlar arasındaki bir ilişki olarak ele aldığını Frege üzerinden açıklamaktadır.

Ve böylece bazı filozoflar, yazma sürecinin başında Frege bile, özdeşliği adlar arasındaki bir ilişki olarak ele almışlardır. Böylece onlar özdeşliğin bir nesne ve kendisi arasındaki bir ilişki değil, sadece aynı nesneyi işaret ettiklerinde iki ad arasında devam eden ilişki olduğunu söylerler.⁹⁰

Kripke özdeşliğin betimleme kuramında olduğu gibi adlar arasındaki bir ilişki değil, bir nesnenin kendisiyle arasındaki bir ilişki olduğunu düşünmektedir. Kripke özdeşliğin bir nesne ve o nesnenin kendisi arasında bir ilişki olduğunu ifade ederken bir anlamda nesne ile o nesnenin özelliğinden (İng. *essence*) bahsetmektedir. İleride özellik ve özcülük ile ilgili daha detaylı açıklama yapacağız fakat bir nesnenin kendisiyle özdeş olmasını Kripke’nin bir örneğiyle şimdilik kısaca ifade edebiliriz. Kripke’ye göre bir masanın özelliği o masanın ham maddesi olan, o masanın kendisinden yapıldığı ağaç değil-

⁸⁹ Kripke, *Adlandırma ve Zorunluluk*, s. 35-36

⁹⁰ Age. s.132

dir. Çünkü o ağaçtan vazo da yapılabilirdi. Yani nesnenin sahip olduğu özellikler o nesnenin özelliğini belirlemez. Bu yüzden Kripke masanın özelliğini “masa olmak” olarak ifade etmektedir.⁹¹

Kripkenin masa örneği üzerinden açıkladığı özellik ilişkisi ile özdeşlik ilişkisi doğrudan birbiriyle ilgilidir. Dolayısıyla Kripke, özdeşliğin bir nesnenin kendisiyle arasındaki bir ilişki olduğunu ifade ederken böyle bir durumu kastetmektedir.

Özdeşliğin bir nesnenin kendisiyle arasında olan bir ilişki olduğu düşünüldüğünde adların betim kuramını savunan filozoflarla ciddi bir ayrılık meydana gelmektedir. Çünkü betim kuramına göre özdeşlik nesnelere değil nesnelere gönderimde bulunan adlar arasındaki bir ilişkidir.

Özellikle, adların betim kuramına (karşı) olumlu olan filozoflar, sıklıkla, birisinin hiçbir zaman bir nesnenin var olduğunu söyleyemeyeceğini savunurlar. Bir varlığın ne olduğu hakkındaki farazî bir ifade, gerçekten, öyle iddia edilir, belirli bir betim veya özelliğin karşılanmış olup olmaması hakkındaki bir ifadedir. Zaten söylemiş olduğum gibi, buna katılmıyorum.⁹²

Betim kuramı gerçekten de bir nesnenin var olduğu hakkındaki soruyla ilgilenmemektedir. Çünkü Frege ve Russell gibi filozoflara göre nesnelere kendisi hakkında değil ancak onların betimleri hakkında konuşabiliriz. Bir nesnenin varlığının ne olduğu sorusu o nesne hakkındaki betimlerin ve özelliklerin nesneye gönderimde bulunmasıyla cevaplanmaktadır. Böyle olduğunda da nesnenin kendisi odak noktasından çıkıp, nesneye gönderimde bulunan betimlemelerle ilgilenilmiş olur.

Böylece Kripke’de özdeşliğin bir nesnenin kendisiyle arasındaki bir ilişki olduğunu ifade etmiş olduk. Bu ilişkinin Kripke’de adların doğrudan gönderimde bulunmasını temin etme de önemli bir rol oynadığını birazdan ifade edeceğiz.

⁹¹ Masa örneği için Bkz. Kripke, *Adlandırma ve Zorunluluk*, s.141’de 78. dipnot

⁹² Age. s. 136

Betimleyici kuramın özdeşlikle böyle bir ilişki kurmadığını ve bu yüzden nesneyi hep ıskaladığını, elinden kaçırdığını söylemek mümkündür. Yukarıda Kripke'nin masa örneğini açıklarken masanın özelliğinin, kendisinden yapıldığı ağaç olmadığını ifade etmiştik. Masanın özelliğini belirleyen şeyin onun özellikleri olmadığını, çünkü farz edelim onun masa değil de vazo olabileceğinin imkân dahilinde olduğunu Kripke açıklamaktadır. Nesnenin özelliği ve özdeşliği konusunda masa nesnesinin özelliğinde başka bir nesne olabilme imkânı Kripke'yi mümkün dünyalar semantiği fikrine götürmektedir. Böylece bir nesnenin o nesne olmasının imkanını, olasılığını veya zorunluluğunu mümkün dünyalar semantiğinde tartışma zemini bulmaktadır.

4.2. Mümkün Dünyalar Semantiği

Kripke modal bir dizgede olanaklılık, zorunluluk gibi operatörleri kullanarak sembolik dilde modal mantığın tamlığını ispatlamaktadır. Fakat yine de Kripke'nin ortaya attığı mümkün dünyalar görüşünün mahiyeti hakkında soru işaretleri ortaya çıkmaktadır. Kripke, ifade ettiği olanaklı dünyalar görüşü ve bu dünyalarda farklı nesnelere var olmasının ne anlama geldiği gibi sorulara birtakım cevaplar vermektedir.

Öncelikle mümkün dünyaların, içinde yaşadığımız dünyadan farklı bir takım yeni dünyalar veya gezegenler olduğu anlaşılmalıdır. Bu yüzden mümkün dünyalarla kastedilen şey bir nesnenin olgusal ya da fiili durumunu muhafaza ettiği durumun farklı bir şekilde de gerçekleşebilmesinin semantik açıdan mümkün olmasıdır. Kripke bu ayrımı gerçek dünya (İng. *actual world*) ve mümkün dünya (İng. *possible world*) ayrımıyla ifade etmektedir. Bir nesnenin mevcut fiili ya da olumsal olarak gerçekleşen durumu gerçek dünya ile ilişkilidir. Fakat nesnenin olumsal durumunun ne kadar mümkün olduğu sorulduğunda ise aslında nesnenin gerçek dünya dışındaki olanaklı durumlarına geçilmiş olmaktadır.

Kripke mümkün dünyalar fikrinin kolay anlaşılması için adlandırma ve zorunluluğun ön-söz kısmında konuyu açıklamaya yardımcı olacak güzel ve basit bir örnek vermektedir.

Normal iki zar (A zarı be B zarı diyelim) yüzeylelerinde iki rakam gösterir halde atılır. Her bir zar için, altı olası sonuç vardır. Bu nedenle, yüzeyde gösterilen numaralar söz konusu olduğu sürece, zar çifti için otuz altı mümkün durum vardır, buna rağmen bu durumlardan sadece biri, zarların gerçekten geleceği şekle uygunluk gösterir. Hepimiz okulda, (durumların eş olasılıklarını farz ederek) değişik olayların olasılıklarını hesaplamayı öğrendik. Örneğin toplam on bir atışını sağlayan sadece iki sonuç -(A zarı, 5; B zarı, 6) ve (A zarı, 6; B zarı, 5)- olduğundan, on bir atma olasılığı $2/36=1/18$ 'dir.⁹³

Kripke verdiği zar örneğinin aslında mümkün dünyalar fikrinin küçük bir minyatürü olduğunu ifade etmektedir. Bu mümkün dünya minyatürünü bir düşünce deneyiyle daha somut hale getirebiliriz. Diyelim ki elimizdeki bu iki zarı yere attık. Zarların birinde 5 rakamı, diğesinde de 2 rakamı geldi. Bu gelen rakamlar zarların olumsal (İng. *contingent*) ve fiili (İng. *factual*) durumlarını ifade eden gerçek dünyaya ilişkin varlıklarını göstermektedir. Bu durumda zarlar eğer bu şekilde gelmemiş olsaydı hangi rakamların gelme ihtimali vardı, sorusu zarların mümkün dünyalardaki varlıklarına ilişkin sorulmuş olur. Matematikte yapılan olasılık hesapları bir anlamda bu örnekte ki gibi gerçek durumun göz ardı edilmesiyle yapılmaktadır.

Kripke eğer mümkün dünya ifadesi yerine aynı işlevi karşılayacak kullanımlar bulmak gerekirse; mümkün durum (İng. *possible state*) veya olgu karşıtı (İng. *counterfactual situation*) durum gibi ifadelerin de kullanılabileceğini söyler. Bu durumda az önceki düşünce deneyine dönersek gerçek dünyada A zarı; 5 ve B zarı; 2 olarak geldiği için zarların bu durumunu göz ardı ettiğimizde olgu karşıtı veya karşı olgusal durumlar dik-kate alındığında 35 farklı olasılık mümkün olmaktadır.

Kripke “mümkün dünyalar”ın zar örneğindeki 36 mümkün dünya gibi sınırlı olmadığını ifade ederek bu örneğin sorunlu bir tarafına da dikkat çekmektedir.

⁹³ Age. s.25

Minyatür dünyalar, hem içerilen nesnelere (iki zar), ilgili özellikler (yüzeyle gösterilen numaralar) hem de (sonuçta) ilgili olanak özellikleri olarak sınıksıkı kontrol edilir. ‘Mümkün dünyalar’, ‘dünyanın olmuş olabileceği yollar’ toplamıdır veya bütün dünyanın durumları ve tarihidir.

Yukarıdaki zar örneğinde mümkün dünyaların bütün karşı olgusal durumları betimlenemese de ve örnek, mümkün dünyaları sınırlı bir bütünmüş gibi gösterse de Kripke’nin mümkün dünyalar fikrinin mahiyetini anlamak için yeterli işlevi görmektedir. Kripke bu fikirle modal mantığın, işlemsel mantığa uygulandığında çok başarılı bir şekilde kanıtı verilen model kuramını geliştirmesini mümkün kılmaktadır.

Kripke böylece olasılık veya olanaklılık kavramı üzerinden mümkün dünyalar fikrini geliştirmektedir. Olanaklılık fikri özel adların gönderimi konusunda karşı olgusal (İng. *counterfactual*) durumlar dikkate alındığında önemli bir işlev görmektedir. Kripke bu olanaklılık fikri üzerinden Frege-Russell tarzı betimlemeci gönderim kuramını eleştirmektedir. Betimlemeci ya da betimleyici kuramda özel adların kısaltması olarak ifade edilen betimlemelerin nesneye gönderimde bulunduğunu artık biliyoruz. Kripke bu betimlemelerin karşı olgusal betimlemeleri dikkate alındığında gönderimin yanlışlandığını ifade ederek belirli betimleme (İng. *definite description*) kuramına ciddi bir eleştiri getirmektedir. Birazdan Kripke’nin betimleme kuramı eleştirisi ile ilgili bölümde bu konuyu daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

Kripke nasıl karşı olgusal durumları ifade eden olanaklılık fikrini Russell’in gönderim kuramını eleştirirken kullanıyorsa doğru gönderim fikri için de kendisi birtakım görüşler ortaya koymaktadır. Bu görüşlerini de “zorunluluk” (İng. *necessity*) ve katı belirleyiciler (İng. *rigid designators*) terimleri üzerinden geliştirip özel adların doğrudan gönderimde bulunduğunu ifade etmektedir. Doğrudan gönderim kuramını ve adların katı veya sabit (İng. *rigid*) gönderimde bulunmasını bu bölümün sonunda tekrar ele alacağız fakat Kripke’nin zorunluluğa ve katı belirleyicilere ilişkin görüşlerini burada kısaca açıklayabiliriz.

Kripke bir ifadeyi zorunlu (İng. *necessary*) olarak adlandırdığında öncelikle onun doğru olduğunu ve başka türlü olamayacağını kastetmektedir. Bir şeyin olumsal (İng.

contingent) olarak doğru olduğunu ifade ettiğinde ise o şeyin öyle olduğunu ama başka bir durumda da olabilmemesinin mümkün olduğunu kastetmektedir.

Zorunluluk ile olumsuzluk arasındaki fark anlaşıldıktan sonra Kripke'nin zorunluluk ile *a priori*'lik arasında nasıl bir ilişki ortaya koyduğunu görelim. Kripke'ye göre pek çok felsefeci zorunluluk ve *a priori*'liği eşanlamlı olarak görmese de bunları birbirinin yerine geçecek şekilde kullanmaktadır. Bu alışkanlık Kant'ın *a priori*'liğe yüklediği anlamla da doğrudan ilgilidir. Kant *a priori* bilgiyi deneyimin tümünden bağımsız olarak, *a posteriori* bilgiyi de deneyime bağlı ortaya çıkan bilgi olarak tanımlamaktadır. Bu durumda Kant'a göre *a priori* bilgiler zorunlu olurken *a posteriori* bilgiler ise olumsal olmaktadır. Kripke ortaya koyduğu örneklerle *a priori* olan bir şeyin zorunlu olmayabileceğini ve ilginç bir şekilde *a posteriori* olan bir şeyin de zorunlu olabileceğini iddia etmektedir.

Kripke Paris'te bir uzunluk birimini belirlemek için demir bir çubuğun bir metre olarak tanımlanması olayını anlatmaktadır. Bu demir çubuğun isminin "Ç" olduğu düşünüldüğünde bir metrenin uzunluğu da Ç'nin uzunluğu olmaktadır. Bu durumda hepimizin 100 cm veya 1 metre olarak tanıdığı Ç'nin uzunluğunun 1 metre olması zorunlu mudur? Kripke Ç'nin uzunluğunun bir metrenin tanımı olduğunu fakat bu uzunluğun 'metre'nin ne olduğunu açıklamadığını düşünmektedir.

Çünkü o, 'metre' diye adlandırdığı şeyin *anlamını vermek* için değil, fakat *gönderimi sabitlemek* için bu tanımı kullanır. -- Onun işaret etmek istediği belirli bir uzunluk vardır. O, buna arazî bir özellik yoluyla işaret eder, yani ortada bu uzunlukta bir çubuk vardır. Fakat herhangi bir durumda o, bunu kendi standart uzunluğunun, bir metrenin gönderimini sabitlemek için kullanmasına rağmen, hâlâ 'eğer bu Ç çubuğuna zo zamanında ısı uygulanmış olsaydı, o zaman Ç çubuğu zo zamanında bir metre uzunluğunda olmazdı' diyebilir.

"Ç"nin uzunluğunun 1 metre olması *a priori* olarak deneyimden bağımsız biçimde bilinebilir. Fakat bu çubuğun uzunluğunun 1 metre olduğu bilgisinin *a priori* olması, onu zorunlu bir bilgi yapmamaktadır. Bu yüzden "Ç çubuğu 1 metredir." önermesi zorunlu

bir önerme değildir. Çünkü Ç çubuğunun uzunluğu kendisine ‘metre’ diye gönderimde bulunulan şeyin anlamını vermemektedir. Kripke’ye göre bu önerme bu yüzden metrenin gönderimini sabitlemek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla Kripke’nin görüşüne uygun olarak ifade edecek olursak “Ç çubuğu 1 metredir.” önermesi “metre”nin gönderimini sabitlemek için kullanılan bir betimleme durumundadır. Gönderimi sabitleme fikri aynı zamanda Kripke’nin Russell’ın betimlemelerine de yönelttiği temel eleştirinin dayanak noktalarından birisi olacaktır.

Kripke’nin Russell’a yaptığı belki de daha büyük ve yıkıcı eleştiri ise *a posteriori* bir bilginin zorunlu olabileceği hakkındaki görüşleridir. Bu konuda “Phosphorus” ve “Hesperus” adlarıyla karşılanan ‘Venüs’ gezegeninin zorunlu *a posteriori* olduğuna ilişkin meşhur bir örnek vermektedir. Kripke Russell’ın belirli betimleme teorisini esas olarak onu bu örnek üzerinden eleştirdiği için bu örneği ve zorunlu *a posteriori*’yi burada açıklamayıp bir sonraki bölümde ele alacağız.

Kripke zorunluluk ile olumsuzluk arasındaki ilişkiyi gezegenlerin sayısı ile ilgili başka bir örnek üzerinden ele almaktadır. Bu anlamda; “9’un 7’den büyük olması” ile “gezegenlerin sayısının 7’den büyük olması” ifadelerinin zorunluluk açısından farklı olduklarını düşünmektedir. Çünkü bu ifadelerden sadece ilki “mümkün dünyalar arası özdeşlik (identity across possible worlds)” kuralını karşıladığı için ikinci ifadeye kıyasla daha özsel (İng. *essence*) bir şeyi göstermektedir.

Sezgisel olarak buna cevap, şu olabilir: ‘pekâlâ, bakın, gezegenlerin sayısı, aslında olduğundan daha farklı olabilirdi. Ama dokuz, aslında olduğundan daha farklı olabilirdi, demenin ise hiçbir anlamı yoktur.’—Eğer mümkün her dünyada aynı şeyi belirtiyorsa, bir şeye katı/kesin belirleyici, eğer durum böyle değilse, katı-olmayan veya tesadüfi belirleyici diyelim.⁹⁴

Kripke zorunluluk ile ilgili açıklamalar yaparken zorunluluğun bir nesnenin kendisinde mi yoksa onun betiminde mi olduğunu sorgulamaktadır. Bu soru aynı zamanda bir nesnenin Frege ve Russell’da olduğu gibi özellikleri üzerinden mi tanımlanacağı

⁹⁴ Age. s. 62

yoksa nesnenin doğrudan kendisi üzerinden mi tanımlanacağı sorusuyla iç içedir. “Bir nesnenin önemli özellikleri, “önem” öz için eş anlamlı olarak kullanılmadığı sürece, özsel olmak zorunda değildir.”⁹⁵

“9” sayısı kendisiyle özdeş ve bütün mümkün dünyalarda doğru ve zorunlu bir katı belirleyicidir. Fakat “gezegenlerin sayısı” olumsal olarak farz edelim ki gerçek dünyada 2018 yılında teleskopla yapılan bir gözlemde yeni bir gezegenin keşfiyle 10 olabilmektedir. Ya da en az bir mümkün dünyada 8 ya da 7 olan karşı olgusal bir durum düşünölebilmektedir. Mümkün dünyalar arası özdeşlik, katı belirleyici olan bir adın tüm mümkün dünyalarda doğru ve zorunlu olduğunu yani kendisiyle özdeş olduğunu ifade eden bir kullanımdır.

Böyle düşünöldüğünde Kripke’nin özdeşlik tanımının bir nesnenin kendisiyle özdeş olması ve katı belirleyicilerin de mümkün dünyalar arası özdeşlikler olması gayet manidar olmaktadır. Çünkü Kripke’ye göre özel adlar katı belirleyicidir.”Aristoteles” adı kendisiyle özdeş (İng. *self identity*) olduğu için ve tüm mümkün dünyalarda doğru ve zorunlu olduğu için katı belirleyici olmaktadır. Betimleme kuramının savunduğu gibi “Aristoteles” özel adını karşılayacak olan “Büyük İskender’in hocası” betimleyicisi ise kendisiyle özdeş olmadığı için ve en az bir mümkün dünya da karşı olgusal bir durum (İskender’in hocası olmadığı) düşünölebildiği için katı belirleyici değildir.

“Başka yerlerde Kripke farklı bir kesinlik (İng. *rigidity*) görüşüne sahip görünmektedir. Buna göre katı belirleyici, belirleyicisi (İng. *designatum*) o dünya da var olsun ya da olmasın, nesnesini tüm mümkün dünyalarda belirlemektedir. Bu yüzden Kripke, eğer ‘Hitler’in hiç doğmadığını varsay’ dersen burada ‘Hitler’ halen katı bir şekilde olgu karşıtı durumun tasvir ettiği durumda var olmayan bir şeye gönderim yapmaktadır”⁹⁶

⁹⁵ Age. s. 98

⁹⁶ Joseph La Porte, “Rigid Designators”, Stanford Encyclopedia of Philosophy içinde, ed. Edward N. Zalta, Spring 2018 (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2018), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/rigid-designators/>.

Özel adların gönderimi söz konusu olduğunda katı belirleyiciler sadece gerçek dünyada var olan bir nesnenin tüm dünyalarda doğru ve zorunlu olduğunu göstermemektedirler. Aynı zamanda gerçek dünyada var olan bir nesnenin olmadığı varsayıldığı olgu karşıtı bir durumda da katı belirleyici olan özel ad yine kendisiyle özdeş olmaktadır. Yani Hitler hiç olmasaydı şeklinde Hitler'in olmadığı olgu karşıtı bir durum varsayıldığında bile yine "Hitler" adı bu olgu karşıtı durumda var olmayan bir şeye (Hitler adına) gönderimde bulunmaktadır.

Dolayısıyla Kripke özel adların herhangi bir belirli betimlemeye ihtiyaç duymaksızın hem gerçek dünyada hem de mümkün dünyalarda katı belirleyici olarak zorunlu bir biçimde gönderimde bulunduğunu ifade etmektedir. Kripke adların katı belirleyici olduğunu savunarak Russell'ın belirli betimleyicilerinin katı belirleyici olmadığı için olgu karşıtı durumlarda gönderim yapmadığını ve yanlışlandığını ifade etmektedir.

4.3. Kripke'nin Frege ve Russell Eleştirisi

Belirli betimleyiciler kuramı adların, betimlerin birer kısaltması olduğunu ve ada gönderimde bulunan betimlemelerin bu adın belli açılardan belirlenmiş özellikleri olduğunu ifade etmektedir. Russell'ın bilgiye erişimle ilgili iki temel yol olduğu yönündeki görüşünü hatırlayalım. Şu hâlde bir nesneyi ya doğrudan aşına (İng. *knowledge by acquaintance*) olarak bilebiliriz ya da betimleme yoluyla (İng. *knowledge by description*) bilebiliriz. Bu durumda Russell'a göre özel adların bilinmesi de yine aynı şekilde gerçekleşmektedir.

"Fatih" özel adının gönderim yaptığı kişiyi nasıl bilebileceğimizi betimleme kuramına göre açıklayalım. Russell'a göre doğrudan tanışık olduğumuz şeyler zihnimizdeki duyu verileri ve tümellerdir. Öncelikle "Fatih" özel adı ile duyu verileri ve tümeller bakımından doğrudan tanışık olmadığımız için betimleme yolunu kullanmamız gerekmektedir. Bu kişinin önemli bir özelliğini tasvir eden bir betimleme olarak "İstanbul'u fetheden meşhur komutan" belirli betimlemesini varsayalım. Böylece "Fatih" adını "İstanbul'u fetheden meşhur komutan" belirli betimlemesiyle karşılamış olduk. Russell aslında bu

önermede geçen terimlerin hiçbirisinin Fatih'e gönderim yapmadığını, bu terimlerin tamamen kavramlardan oluştuğunu ifade etmektedir. Peki nedir bu kavramlar?

“Öyle bir x vardır ki, x İstanbul'u fetheden kişidir ve her y için eğer ki y İstanbul'u fetheden meşhur komutan ise, y ile x aynıdır.” Bu sembolik ifadedeki; “öyle bir x vardır ki” *varlık* kavramına gönderme yapar; “x İstanbul'u fetheden meşhur komutan” terimi ise *İstanbul'u fetheden meşhur komutan olma* kavramına gönderme yapar; “her y için” terimi *heplik* kavramına gönderme yapar; “y ile x aynıdır” terimi de *özdeşlik* kavramına gönderme yapar.

Böylece kendisiyle doğrudan tanışık olmadığımız “Fatih” hakkında dolaylı yoldan, örtük betimlemelerle bir yargıda bulunmak ve onun hakkında düşünmek mümkün olmaktadır. Çünkü varlık, özdeşlik ve heplik gibi tümel kavramları doğrudan aşinalık yoluyla bildiğimiz için bu kavramlar yoluyla oluşturulan önermesel bir fonksiyonda Fatih adının gönderimini dilsel bir imkân olarak belirleyebiliriz.

Kripke Russell'in betimleme kuramının göndergeyi belirleme konusunda başarısız olduğunu ve bu kuramın aşağıda belirtmiş olduğumuz dört temel hususta yanlışlandığını savunmaktadır.

- Kripke, Russell'in kuramının özdeşlik ilişkisini yanlış kurduğunu savunmaktadır.
- Belirli betimlemelerin olgu karşıtı durumları dikkate almadığını ve bu durumlar dikkate alındığında kuramın yanlışlandığını savunmaktadır.
- Frege ve Russell'in anlam kuramlarının anlamın ne olduğunu açıklamayıp sadece gönderimi sabitlemekle uğraştığını savunmaktadır.
- Belirli betimleme kuramının dögüselsizlik koşullarını (İng. *noncircularity condition*) ihlal ettiğini savunmaktadır.

Kripke olanaklılık, zorunluluk gibi modal operatörleri kullandığımızda bir nesnenin olanaklı bir diğer durumda da aynı nesne olması gerektiğini ifade etmektedir. Aksi halde modal operatörlerin işlevinin kalmayacağını bu yüzden olgu karşıtı durumların var olduğunu düşünmektedir.

Yukarıda Kripke'nin betimlemeci gönderim kuramına yaptığı dört maddelik eleştiriyi kendi verdiği meşhur örnek olan “Hesperus Phosphorus'dur” örneği üzerinden ele alabiliriz.

İlk defa Frege'nin kullandığı bu örneğe göre Babilliler, akşamleyin gökyüzünde gördükleri gök cismine “Hesperus”, sabahleyin aynı konumda gördükleri gök cismine de “Phosphorus” adını vermişlerdir. Babilliler ayrı vakitlerde gördükleri bu cismin iki ayrı gök cismi olduğunu düşünerek böyle iki farklı isim vermişlerdir. Babilliler bu isimleri uzun yıllar kullanmış fakat yüzlerce yıl sonra aslında bu iki ismin tek bir gök cismi olan Venüs gezegenine gönderme yaptığı ortaya çıkmıştır. Bu durumda “Hesperus Phosphorus'la özdeştir” önermesi nasıl anlaşılmalıdır?

Öncelikle bu önermenin belirli betimleme kuramı tarafından nasıl anlaşılacağını inceleyelim. Bu iki cismi ilk adlandıran kişi bu cisimleri betimleme yoluyla tasvir etmektedir. Bu kişi akşamleyin göğün belli bir noktasında gördüğü cisme “Hesperus” diyerek bu cismin gönderimini onun konumundan yola çıkarak sabitlemektedir. Aynı şekilde sabahleyin göğün belli bir noktasında görünen cisme de “Phosphorus” ismini koyarak onun da gönderimini sabitlemektedir. Bundan sonra başka bir kişi ona akşamleyin göğün belli bir noktasındaki cismin ne olduğunu sorduğunda cevap olarak “Hesperus” demektedir. Bu durumda bu iki gök cismi isimlerinin böyle kullanıldığı zamanda Hesperus'un akşamleyin göğün belli bir noktasında görünen cisim olma özelliğinin “Hesperus” adının anlamının bir parçası olduğu söylenebilir mi?

“Anlam ve Gönderim” adlı eserinde Frege bu soruyu olumlu cevaplamaktadır. Frege'ye göre insanlar iki isimle isimlendirdikleri bu gök cisminin Venüs olduğunu keşfetmedikleri için bu cismin gönderimini bilmediklerini ifade etmektedir. Çünkü insanlar bu iki betimlemenin aynı cisme gönderimde bulunduğunu bilselerdi tek bir cisme gönderimde bulunurlardı. Dolayısıyla Frege'ye göre bir gönderimi birden fazla anlamla karşılamak mümkündür. Diğer taraftan bir ifadenin anlamını bilmenin gönderimini de bilmeyi gerektirmediğini ifade etmektedir. Bu durumda Frege'ye bu insanların yaptıkları bu betimlemeler “Hesperus” ve “Phosphorus” isimlerinin anlamının bir parçası olmaktadır.

Russell, Frege gibi anlam ve gönderim arasında ayırım yapmadığı için bu insanların yaptıkları betimlemelerin betimlenen cisme gönderimde bulunduğunu düşünmektedir. Yani Russell'ın belirli betimleme kuramına göre bu insanların yaşadığı dönemde "Hesperus" özel adına gönderimde bulunmak için; "akşamleyin göğün belli bir noktasında görünen cisim" gibi bir betimleme yapmak gerekmektedir. Fakat Russell'ın kuramına göre "Phosphorus" içinde "sabahleyin göğün belli bir noktasında görünen cisim" gibi bir betimleme yapmak gerekmektedir. Bu durumda Russell'ın betimleme kuramı aslında aynı cisim olan Venüs gezegeni için iki farklı cisme gönderim yaparcasına betimleme yapmış olmaktadır.

Hem Russell'ın gönderim kuramını hem de Frege'nin anlam-gönderim ayırımına bağlı olan gönderim kuramı bu insanların yapmış olduğu betimlemenin "Hesperus" ve "Phosphorus" isimlerinin anlamlarının bir parçası olduğunu savunmaktadırlar. Yani ne Frege ne de Russell'ın kuramı bu iki ismin ve betimin, aynı cisim olan "Venüs" gezegenine gönderimde bulunmasını temin edememektedir.

Kripke ise bu iki betimlemenin söz konusu iki ismin anlamının bir parçası olmadığını savunmaktadır. Kripke "Hesperus" isimli cisim bulunduğ konuma ve zamana göre betimlemenin yanlış olduğunu söylemektedir. Çünkü Hesperus'a bir başka yıldız çarpmış olsaydı ve Hesperus'un yörüngesi değişmiş olsaydı o zaman belki farklı bir konumda görünecekti. Bu durumda "akşamleyin belli bir vakitte görünen cisim" olarak betimlenen Hesperus artık o aynı Hesperus olmayacak mıydı? Kripke hala aynı cisim olarak kalacağını ama betimlemenin değişeceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla betimler gönderimde bulunulan cismin anlamının bir parçası olmamaktadır.

Sebepler şudur: 'Hesperus, katı olarak belli göksel bir cisim' belirtir ve 'oradaki konumda bulunan cisim' ise belirtmez; farklı bir cisim o konumda olabilir veya hiçbir cisim olmayabilirdi. Fakat başka hiçbir cisim Hesperus olamazdı (yine de Hesperus değil farklı bir cisim, 'Hesperus' diye adlandırılabilirdi). Gerçekten, dediğim gibi adların daima katı/kesin belirleyiciler olduğunu elde tutacağım.⁹⁷

⁹⁷ Kripke, *Adlandırma ve Zorunluluk*, s. 74

Bu örnek üzerinden Kripke'nin belirli betimleme kuramına yönelik özdeşlik eleştirisine değinecek olursak Kripke Russell'in betimlemeler ile bu betimlemelere karşılık gelen ad arasında eş anlamlılık ilişkisi kurmasının yanlış olduğunu düşünmektedir. Çünkü Kripke'ye göre özel adlar kendisiyle özdeş (İng. *self identity*) olduğu için betimlemelerle özdeş kılınamaz.

Yine aynı şekilde betimleme kuramının bu örnek üzerinden düşündüğümüzde olgu karşıtı durumlarda yanlışlandığını söylemek mümkündür. Hesperus'un akşamleyin belli bir vakitte gökte görülen cisim olarak betimlenmesi olgu karşıtı bir durumda değişebilmektedir. Çünkü Hesperus yörüngesinin değişmesine sebep olacak çeşitli sebeplerle akşamleyin değil de öğle vakti gökte görüldüğü durum mümkün dünyalar semantiği bakımından vardır. Bu durumda Russell'in kuramının kendisine dayanak yaptığı betim başka bir mümkün durum da değişiklik gösterecek ve artık "Hesperus" akşamleyin göğün belli bir yerinde görülen cisim olmayacaktır.

Kripke'nin üçüncü bir eleştirisi de betimleme kuramının anlamın ne olduğunu açıklamayıp gönderimi sabitlemekle yetinmesidir. Russell'in kuramı akşamleyin gökte görünen cismin kendisiyle ilgilenmemektedir. Cismin belli bir özelliğiyle (Hesperus'un şöyle şöyle bir konuma sahip olması durumu) ilgilenmektedir. Bu yüzden Kripke bir nesnenin önemli özelliklerinin o nesne için özsel (İng. *essence*) olmak zorunda olmadığını ifade etmektedir. Çünkü o nesne kendisini tanıtmak için kullandığımız özelliklerden çok farklı özelliklere sahip olmuş olabilir.

Yukarıda dört madde halinde sıraladığımız eleştirilerin sonuncusu da döngüsel-sizlik koşulu'nun (İng. *noncircularity condition*) ihlalidir. Kripke bu eleştiriye farklı bir örnek üzerinden yapmaktadır. Kripke birçok kişinin doğru olduğunu düşündüğü; "Gödel cebirin eksikliğini kanıtlayan kişidir." Önermesini ele almaktadır. Daha sonra Kripke olgu karşıtı bir durum kurgulamaktadır. Gödel'in aslında cebirin eksikliğini kanıtlamadığını, aslında "Schmidt" adında bir adamın söz konusu çalışmayı yaptığını varsaymaktadır. Fakat Gödel onun arkadaşı olduğu için bir ziyareti sırasında söz konusu çalışmayı ele geçirir ve bundan sonra o çalışma Gödel'e isnat edilir.

Dolayısıyla herhangi birisi Gödel için; “cebirin eksikliğini kanıtlayan adam” dediğinde aslında Schmidt’e göndermede bulunmayı kastetmektedir. Kripke bu sorunu betimleme kuramının yöntemiyle çözüme girişiminde bulunmaktadır. “Gödel” adı ile “cebirin eksikliğini her kim kanıtladıysa işte o adam” şeklinde bir betimleme yapılabildiğini ifade eder. Fakat Kripke bu çözüm yönteminde “cebirin eksikliğini her kim kanıtladıysa işte o adam” betimlemesinin kanıtlamayı yapan adama (Gödel veya Schmidt) değil kanıtlanan şeyi merkeze aldığını ifade etmektedir. Bu durumda kanıtlamayı yaptığı düşünülen kişiler arasında bir döngüsellik meydana gelmektedir. Kripke’ye göre “Gödel cebirin eksikliğini kanıtladı” denildiğinde Gödel’e gönderme yapmak gerekmektedir. Betimleme kuramının bakış açısından önerilen çözümde kime gönderim yapıldığı konusu belirsizdir.

“Cebirin eksikliğı genellikle isnat edilen adam”dan başka adın gönderiminin bağımsız kimi ölçütleri yoksa hiçbirimiz herhangi bir isnatla başlamayacaktır. Aksi takdirde bütün söyleyeceğimiz, bu adamın kim olduğunu söylemeksizin, gönderimin herhangi bir bağımsız ölçütünü vermeksizin, “Bu başarıyı, isnat ettiğimiz adama isnat ediyoruz.” (cümlesi)dir ve bu yüzden, belirleme döngüsel olacaktır.⁹⁸

Böylece Kripke’nin Russell’a ve belirli betimleme kuramına karşı yönelttiği temel eleştirileri sırasıyla açıklamış olduk. Kripke betimleme kuramının bu saydığımız problemlerinden dolayı yanlış bir gönderim kuramı olduğunu ve kullanılmaması gerektiğini ifade etmektedir. Kripke gerek Russell ve Frege gerekse başka filozofların gönderim kuramlarının tam olarak doğru gönderim kuramı için yeterli koşullar veremeyeceğini düşünmektedir. Bu yüzden kendisi de yeni bir gönderim kuramı ortaya atmamaktadır. Fakat özel adların gönderimi ile ilgili sorunları böylece ortaya koyduktan sonra gönderimin nasıl olması gerektiğine dair bir resim çizdiğini ifade etmektedir. Bu resim özel adların katı belirleyici olduğu ve mümkün dünyalar semantiğine bağlı olarak adların doğrudan gönderim yapması gerektiğine ilişkin bu bölümde ortaya koymaya çalıştığımız görüşleridir.

⁹⁸ Age. s. 112

4.4. Nedensel Gönderim Kuramı

Kripke'ye göre belirli betimleme kuramında adları betimleyen betimler sürekli değişse ve olgu karşıtı durumlar ortaya çıksa bile adlar katı belirleyici olarak aynı nesneye gönderimde bulunmaya devam etmektedir. Böylece Kripke dolaylı gönderim kuramının yerine doğrudan gönderim kuramını getirmektedir.

Kripke'nin adların katı belirleyici olması ve doğrudan gönderim yapması gerektiği görüşü daha sonra bazı filozoflar tarafından da geliştirilerek nedensel gönderim kuramı (İng. *causal reference theory*) olarak isimlendirilmiştir. Doğrudan gönderim kuramı adların semantik açıdan katı belirleyici olarak gönderimde bulunmasını ifade ederken nedensel gönderim kuramı bunun bir adım ötesine geçip adların epistemolojik ve metafizik açıdan da gönderim yaptığını ortaya koymaktadır.

Hatırlanırsa Kripke “Ç çubuğunun uzunluğu 1 metredir.” ifadesini olumsal *a priori* olarak değerlendirmişti. Fakat nedensel gönderim kuramı çerçevesinde ‘Su=H₂O’ dur gibi bir önermenin zorunlu ve *a posteriori* bir önerme olduğunu düşünmektedir. Çünkü Kripke'ye göre ‘Su=H₂O’ ifadesi aynı nesneye olanaklı tüm durumlarda gönderimde bulunan doğal tür adıdır. Kripke eğer ‘Su=H₂O’ ifadesi doğruysa, zorunlu olduğunu ifade etmektedir. Kripke'ye göre buradaki doğruluk artık semantik anlamda değil epistemolojik ve metafizik anlamda doğruluktur.

Bizim için işlevselliği suyla aynı olan bir sıvı düşünelim; içtiğimiz, yıkanmak için kullandığımız, deniz ve okyanusların oluşmasını sağlayan bir sıvı olsun bu. Ancak kimyasal yapısı bizim sudan farklı olsun. Bu düşündüğümüz şey su olur mu? Kripke'ye göre olmaz. Suyu çok benzeyen, onunla aynı işlevleri olan ama başka bir sıvı olur bu. Yani su eğer gerçekten H₂O ise bu onun değişmez özsel bir niteliği olmalıdır. Bu anlamda “Su H₂O'dur” önermesi sadece fiziksel açıdan değil metafiziksel açıdan da zorunlu bir doğru dile getirir.⁹⁹

⁹⁹ İlhan İnan, *Dil Felsefesi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 92

Bunun anlamı; bilimsel olarak suyun yapısının 2 hidrojen ve 1 oksijenden oluştuğu tespit edildikten sonra suya “H₂O” adı verilmekte ve bu ad bilimsel olarak tespit edilen bulgularla örtüşmektedir. Yani bu durumda suyun kimyasal yapısının gerçekten 2 hidrojen ve 1 oksijenden oluştuğu doğruysa “Su=H₂O” önermesi epistemolojik anlamda doğru olmaktadır. Kripke’ye göre su gerçekten de epistemolojik olarak “H₂O” dan oluşuyorsa bu onun değişmez ve özsel niteliği olmak durumundadır. Kripke suyun H₂O’dan oluşup oluşmadığını epistemolojik anlamda hiçbir zaman bilemeyeceğimizi ama bilimsel çalışmaların bunu bilmek adına devam edeceğini düşünmektedir. Fakat burada Kripke’nin ifade ettiği önemli bir noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. “H₂O” eğer bilimsel olarak, zorunlu *a posteriori* olarak “su” ile özdeşse bu onun özsel bir niteliği olmaktadır. Kripke, “Adlandırma ve Zorunluluğun” ikinci konuşmasında bir kişinin hiçbir zaman bilimsel anlamda zorunlu ve yeterli koşullar demetine ulaşamayacağını söyler ve ardından özcülüğe ilişkin temel yaklaşımını şu cümleyle özetler; “Bilmiyorum, ben daima Bishop Butler’in “Her şey ne ise odur ve başka bir şey değildir.” (cümlesine) olumlu yaklaşırım”.¹⁰⁰ Yani Kripke özcülüğün yolunda çalışmalar yapan bir bilimsel faaliyet ve epistemolojiyi öngörmektedir. Böylelikle bir taraftan epistemolojik bilme süreci devam ederken diğer taraftan da aslında bilimsel çalışmalarla ulaşılabilecek olan idealin sınırı net bir şekilde ortaya koyulmuş olmaktadır.

¹⁰⁰ Kripke, *Adlandırma ve Zorunluluk*, s.117

SONUÇ

Felsefe tarihinin en temel sorularından birisi olarak dil ile gerçeklik arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı sorusu antik Yunandan bu yana pek çok filozof tarafından ele alınmıştır. Klasik mantığın kurucusu olarak kabul edilen Aristoteles genel mantık ilkeleri üzerinden dil-gerçeklik ilişkisini kurmaya çalışmaktadır. Özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkansızlığı gibi üç mantık ilkesi ile tanınan Aristoteles bu mantık ilkeleri ile varlık ilkelere bir ve aynı görmektedir. Örneğin, çelişmezlik ilkesine göre bir şey kendisi ile aynı, diğer şeylerden de farklı olmaktadır. Böylece bu ilkeye bağlı olarak çelişmezlik ilkesinin temsil edildiği dil ile bu ilkenin tatbik edildiği alan olan gerçeklik arasında doğruluk veya yanlışlık ilişkisi kurulmaktadır.

Kant ise Aristoteles'in mantık ilkelerinin gerçeklik hakkında doğrudan bir ilişki kurmadığını düşünmektedir. Kant, Aristoteles'ten bu yana gelen klasik mantığın sadece önermeler arasındaki mantıksal ilişkileri açıkladığını ve önermelerin anlamına dair herhangi bir açıklama yapmadığını düşünmektedir. Kant bu yüzden Aristoteles'in mantığının genel mantık düzeyinde kaldığını ve nesnelerin reel varlıklarıyla herhangi bir ilişki kurmadığını ifade etmektedir. Genel mantık düzeyinde kalan klasik mantığın az önce ifade ettiğimiz üç ilkesinin reddedilmesine gerek olmadığını fakat bu ilkelerin dışında doğrudan nesnelerle temas etmeyi mümkün kılan bir mantığa ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir. Çünkü Kant'a göre esas önemli olan şey mantığın genel düşünme ilkelerinin nasıl belirlendiğinden ziyade bu ilkelerin nesnelerin varlığını düşünürken nasıl bir rol oynadığıdır.

Kant klasik mantığın yetersizliğine bir çözüm olarak transendental mantığı önermektedir. Kant'a göre bu mantık klasik mantığın eksik bıraktığı, zaman-mekâna tâbi, görsel alandaki nesnelerin varlıkları ile ilgili de bilgi vermektedir. Kant klasik mantıkta düşünme yetisinin saf ve ampirik bilgisi arasında ayırım yapılmadığını düşünmektedir. Bu yüzden Kant'a göre tecrübeden gelen bilgi ile bu bilginin saf akıldaki değişmez *a priori* zeminini tesis etmek gerekmektedir. Yani bu bilgi bir tarafla düşünmenin genel ilkeleri (klasik mantık) ile uyumlu olmalı, diğer tarafla da tecrübeye dönük bir içeriği bulunmalıdır. Kant bu projeyi kısaca sentetik *a priori* bilginin kurulması projesi olarak ifade

etmektedir. Böylece bu projenin mantıksal zeminini oluşturmak adına genel mantığın yanında bir de transendental mantığı inşa etmiştir.

Kant'ın klasik mantığa karşı yaptığı bir diğer önemli eleştiri ise klasik mantığın varlığı, yüklemel olarak ele almasıdır. Aristoteles tikellerin bireysel cevherler olduğunu, diğer yüklemelerde bu cevherin bir niteliği olduğunu ifade ederek tek başına özne olabilen tikellerin varlık olduklarını ifade etmektedir. Kant ise duyusal temsiller alanındaki tikel nesnelere nesne (Alm. *Object*) olarak varlık kazanmalarının ancak yargı yetisinin fiili aracılığıyla olacağını düşünerek Aristoteles mantığına ciddi bir itirazda bulunmuştur. Kant'a göre duyusal nesnelere algılayan olarak öznenin yargı faaliyetini hesaba katmadan bireysel nesnelere mahiyetinden bahsetmek mümkün değildir. Böylece Kant'ın nesne anlayışında Aristoteles de olduğu gibi insanın dışında bireysel cevherlerin var olduğu fikri ortadan kalkmış, onun yerine insanın yargı melesine bağlı olarak kurulan ve inşa edilen nesne fikri gelmiştir. Felsefe tarihinde akli görünümün ortadan kalkması veya metafiziğin elenmesi olarak ifade edilen bu sürecin Kant'ta nasıl bir görünüm kazandığını birinci bölümde ifade etmeye çalıştık.

Kant'ın klasik mantığa karşı yapmış olduğu bu eleştiri ve ortaya koyduğu transendental mantık görüşü kendinden sonraki filozofların dil ve gerçekliğe bakışını da doğrudan etkilemiştir. Dil felsefesinin de kurucusu sayılan Frege ve Russell gibi filozoflar Kant'ın bu görüşlerinden sonra mantığın reel varlıklarla ilişkiye girmesi gerektiği görüşünü devam ettirmişlerdir. Bu gelişme mantığın semantik yönden incelenmesini beraberinde getirirken modern mantığında kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır.

Kant'ın algı düzeyinde görüsel faaliyet üzerinden ifade ettiği ve başlattığı bu dönüşümün Frege'de benzer biçimde fakat dil düzeyinde ve önermeler üzerinden devam ettiğini tezimizin ikinci bölümünde ortaya koymaya çalıştık. Frege'de gerek matematiksel bir nesne olarak sayı olsun gerekse de dilsel nesnelere sözcükler olsun nesnenin yargı düzeyinde tanımlandığını açıklamaya çalıştık. Frege'de yargı düzeyinde açıklama yapmak için nesneye işaret eden adın anlamı ve gönderimi arasında ayırım yapmak gerektiğini ortaya koyduk. Böylece Frege'nin nesne anlayışına göre nesne kendinde varlığa sahip olmadığı için dilsel dolayım üzerinden Kant'a benzer biçimde kurulması gerekmektedir. Kant'ta tasavvurların birliği sayesinde kavrama ve nesneye nasıl ulaşıyorsa Frege

açısından da düşünce, düşünce içeriği ve doğruluk değeri gibi terimlerle ilişkili olarak yargı içerisinde kavram ve nesne tanımlanmaktadır. Sonuç olarak Kant'ta olduğu gibi Frege'de de nesnenin mekanının yargı olduğunu göstermeye çalıştık.

Tezimizin üçüncü bölümünde ise Russell'ın nesne kuramına ve Kantçı metafizikle ilişkisine kısaca değinmeye çalıştık. Russell'da Kant ile başlayan ve Frege ile devam eden nesneye ulaşımın dolaylı yoldan olması gerektiği görüşünün devam ettiğini açıklamaya çalıştık. Russell'ın da ifade ettiği gibi bir adın işaret ettiği ya da gönderimde bulunduğu nesneye doğrudan doğruya gönderim yapmasının mümkün olmadığını bu bölümde kısaca ele almaya çalıştık. Dolayısıyla Russell'a göre doğrudan gönderim mümkün olmadığı için belirli betimleme koşullarını sağlayan şey olarak nesnenin dolaylı gönderimde bulunması gerektiğini ifade ettik. Russell'ın nesne anlayışı ile ilgili özellikle "Gönderim Üzerine" (İng. "On Denoting") isimli makalesinden de yola çıkarak nesnenin dil aracılığıyla, kurularak bilme faaliyetine konu olduğunu açıklamaya çalıştık. Böylece nesneye ulaşım bakımından Kant'ta ve Frege'de nasılsa Russell'da da aynı çizginin devam ettiğini tezimizde göstermeye çalıştık.

Nesneye erişimin dolaylı yoldan olması gerektiği fikri modal mantığın ortaya çıkmasıyla birlikte ciddi bir değişime uğramıştır. Kripke'nin en önemli başarısı modal mantığın tamlığı ile ilgili bir teorem ispatlamış olmasıdır. Yani diğer incelediğimiz filozoflarda olduğu gibi küme kuramsal bakış açısından yola çıkarak ama onlardan çok farklı bir biçimde önermelerin olanaklılığı ve zorunluluğu gibi operatörleri mantıksal bir dizgenin konusu haline getirmiştir. Böylece erişilebilirlik bağıntısı üzerinden herhangi bir önermenin belirli bir dünyadan erişilebilir tüm dünyalarda doğruysa zorunlu, en az bir dünyada doğruysa olanaklı olduğunu ifade etmektedir.

Kripke'nin modal mantık önermelerini teorem olarak ispat etmesi o zamana kadar süregelen, modal mantığın nesnellikten uzak olduğu yönündeki görüşlerin de geçerliliğini ortadan kaldırmıştır. Yani Russell'ın, Frege'nin ve pozitivism'in modal mantık terimlerinin sözde terimler olduğu ve bu terimlerin önermelere yönelik psikolojik tutumlar olduğu yönündeki görüşlerinin Kripke ile birlikte büyük bir yara aldığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla Kripke ile birlikte modal mantık, felsefi tartışmalardaki meşruiyetini kazanmıştır.

Kripke geliştirdiği mümkün dünyalar semantiği ile olanaklı dünyalarda farklı nesnelere nasıl var olduğunu modal operatörler üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Kripke'ye göre bir önerme belirli betimleyiciler tarafından kesin bir biçimde kuşatılmamaktadır. Çünkü önermeyi betimleyen betimleyiciler karşı olgusal önermeler dikkate alındığında yanlışlanmaktadır. Karşı olgusal önermelerin bu konuda nasıl bir rol oynadığını dördüncü bölümde yeterince açıkladık. Böylece Kripke'ye göre adların nesneye belirli betimleyiciler üzerinden gönderimde bulunması geçerli bir gönderim kuramı olmaktadır.

Belirli betimleme kuramının yanlışlandığını ortaya koyan Kripke buradan adların nesneye doğrudan gönderimde bulunduğu sonucuna varmıştır. Bu konuda Kripke'nin adların doğrudan gönderim de bulunmasına ilişkin ortaya koyduğu nedensel gönderim kuramını da dördüncü bölümde açıklamaya çalıştık.

Kripke'nin ortaya koyduğu adların doğrudan gönderimde bulunması görüşü Frege ve Russell tarzı betimleme kuramına yöneltilmiş büyük bir eleştiri olmuştur. Fakat burada eleştirinin sınırlarını sadece bu iki filozofla sınırlı tutmamak gerektiği kanısındayız. Bu eleştirinin esas yöneldiği yer, nesnenin belirli kuralların altına düşürülerek kurularak kavrandığını iddia eden Kant'ın metafizik düşüncesidir. Hatırlarsak Kant klasik metafizikte nesnenin tanrı, ruh, kozmos gibi idealarla veya mutlak btnlklerle ilişkisi içerisinde tanımlandığını ifade etmiş ve bunu reddetmişti. Böylece tanrı, ruh gibi kendinde mutlak nesnelere var olduğunun da iddia edilemeyeceğini söylemişti. Dolayısıyla Kant kendinde nesnenin olmadığını ve nesnenin ancak yargı faaliyetinin inşa fiili aracılığıyla ortaya çıkabildiğini düşünmekteydi.

Kripke'de aslında klasik metafizikte olduğu gibi nesneyi mutlak btnlklerle ilişkisi içinde açıklamamaktadır. Fakat nesnenin Kant'ın düşündüğü gibi yargı fiili veya dil felsefesindeki belirli betimleyiciler gibi dolayimler aracılığıyla kurulduğu görüşüne de karşı çıkmaktadır. Kripke adların ne Kant'ta ne de dil felsefesindeki dolayimlere gerek duymadan tekil nesnelere doğrudan gönderim yapabildiğini düşünmektedir. Bu düşüncesi Kripke'yi Kant'ın metafizik düşüncesinden tamamen uzaklaştırıp klasik metafizikten de daha farklı bir biçimde özcü bir metafiziğe gtrmştir diyebiliriz.

Kant'ta "özcülük" fikrinin olmadığını, doğanın sentetik *a priori* düzenliliği sayesinde insan bilgisinin arttığını ve gittikçe ucu açık ve belirsiz bir biçimde daha ayrıntılı bir bilgiye ulaşıldığını söyleyebiliriz. Böylece Kantçı metafiziğin özcülüğü dışlayan bir epistemolojiye dayandığını ifade etmek mümkündür. Çünkü Kant yargı fiili aracılığıyla kurulan nesnenin doğanın sentetik *a priori* düzenliliği sebebiyle sürekli olarak değişime ve yeni kurma faaliyetlerine açık olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla bu kurma faaliyetlerinin dışında söz konusu nesnenin bir özünün olduğu düşüncesini Kant kabul etmemektedir.

Kantçı metafizikte nesneye dair söz konusu olan ucu açık ve belirsiz bir biçimde ilerleyen bilgiyi Kripke'nin ulaşılabilir bir ideal olarak sabitlediğini söyleyebiliriz. Kripke bu idealin zorunlu *a posteriori* önermeler olduğunu ifade etmiştir.

Kripke zorunlu *a posteriori* önermelerin var olduğunu ve "Su, =H₂O' dur" gibi bir önermenin de böyle bir önerme olduğunu ifade etmektedir. Çünkü su "Su, =H₂O' dur." un, aynı nesneyi olanaklı tüm durumlarda tutan doğal tür adları olduğunu düşünmektedir. Kripke "Su, =H₂O' dur." ifadesinin doğrusa zorunlu olduğunu ifade ederek tartışmayı epistemolojik düzleme de çekmeyi başarmıştır. Yani Kripke bu durumda yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda suyun yapısının 2 hidrojen ve 1 oksijenden oluştuğu doğru olarak bulunursa bu ifadenin de zorunlu olacağını kastetmektedir. Fakat Kripke bunun doğruluğunu bir ideal durum olarak düşünmektedir. Çünkü suyun yapısının gerçekten böyle olup olmadığı hiçbir zaman bilinemeyecektir. Yani Kripke ulaşılacak olan idealin sınırını net bir biçimde koymuş olmaktadır. Böylece Kripke bilimin zorunlu *a posteriori* önermelere ulaşmaya çalıştığını ve bu anlamda bir özcülüğün peşine düştüğünü savunmaktadır.

Kripke'nin ortaya attığı doğrudan gönderim hakkındaki görüşün, nesnenin klasik metafizikte olduğu gibi kendinde varlığa sahip olduğu yönündeki görüşle paralellik gösterdiğini düşünüyoruz. Fakat yine de Kripke nesneyi klasik metafizikte olduğu gibi ideallara bağlı mutlak bütünlüklerle ilişkisi içinde açıklamamaktadır. Bu yönüyle de Kripke'yi klasik metafizikten ayırmak gerektiğini düşünüyoruz.

Aslında Kripke’yi klasik metafizikle birlikte anmamıza neden olan en temel yönün bir çeşit özcülüğü savunması olduğunu söyleyebiliriz. Zorunlu *a posteriori* önermelerin var olduğunu ve kendinde nesnenin olduğunu savunması onu klasik metafiziğe yaklaştırmaktadır. Fakat diğer taraftan da özcülüğü klasik metafizikte olduğu gibi mutlak idealar üzerinden değil de bilimsel çaba üzerinden açıklamasının da onu klasik metafizikten uzaklaştırdığını düşünüyoruz. Böylece Kripke’nin klasik mantığın ilkeleri üzerinden sadece mantıksal doğruluk düzeyinde ortaya çıkan özcülüğü savunmadığını söylememiz mümkündür. Bunun yerine modal mantığın operatörlerini kullanarak semantik anlamdaki doğruluktan epistemolojik doğruluğa uzanan farklı bir özcülüğü savunduğunu düşünüyoruz. Yani klasik metafiziğin mutlak idealarının getirdiği insana rağmen, insanı aşkın bir özcülük yerine insanın bilimsel çabasının kontrolünde ve insanla birlikte bir özcülükten bahsedilebilir.

Kripke’nin savunduğu özcülüğün klasik metafizikle arasında böyle farklar oluşmasında Kantçı metafiziğin etkisinin de olduğunu düşünüyoruz. Kant’ın metafizik anlayışında nesnenin yargı fiili üzerinden kurulması, klasik metafizikte ki insanı aşkın nesne anlayışını ortadan kaldırmıştır. Böylece Kant nesnenin varlığını insanın yargı yetisine tabi kılmıştır. Kripke her ne kadar nesnenin özcü bir temelini olduğunu düşünse de bu özcülüğü adların doğrudan gönderim yapması fikri üzerinden açıklamaktadır. Yani özcülüğün teminatını ve meşruiyetini adların doğrudan gönderim yapması fikri üzerinden sağlamaktadır. Bu yönüyle bakıldığında da Kripke’nin özcülüğünün “üretmiş” bir özcülük olduğunu ya da Kantçı anlamda ifade edersek “kurulmuş” bir özcülük olduğunu söylememiz mümkündür.

Sonuç olarak Kantçı metafizik Kripke semantiği tarafından pek çok noktada eleştiriye uğramış ve geçerliliği sorgulanır hâle gelmiştir. Fakat Kripke’nin özcülüğünün ayrıntılarına ve ortaya çıkış saiklerine bakıldığında da hâlâ Kant’a dair etkiler görmek mümkündür. Bu durumda Kripke’nin klasik metafizik ile Kantçı metafiziği karşılaştırmak isteyenler için çok zengin dinamikler taşıdığı şüphesizdir. Kantçı metafiziğin Kripke tarafından çok yapısal eleştirilere maruz kaldığını ama diğer taraftan da Kripke’nin dil felsefi üzerinde Kant’ın hâlâ etkisinin sürdüğünü düşünüyoruz.

KAYNAKLAR

- Aristoteles, *Metafizik*, Çev. Ahmet Arslan, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1985.
- Coffa, Alberto. *The Semantic Tradition From Kant to Carnap: to the vienna Station*, ed. Linda Wessels. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1991.
- Çitil, Ahmet Ayhan. *Çağdaş Felsefe-I*. Ed. Semiha Akıncı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Çitil, Ahmet Ayhan. "Matematik ve Felsefe". *Felsefelogos*, sayı 49 (2013): 23-52.
- Çitil, Ahmet Ayhan. *Matematik ve Metafizik, Kitap 1: Sayı ve Nesne*. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2012.
- Dursun, Yücel. *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*. Ankara: Kesit Tanıtım Yayınları, 2004.
- Frege, Gottlob. "Über Begriff und Gegenstand", Çev. Kleine Schriften, Darmstadt, George Olms, 1967.
- Frege, Gottlob. *Aritmetiğin Temelleri*, Çev. H. Bülent Gözkan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Frege, Gottlob, "Anlam ve Yönetim Üzerine", Çev. H. Şule Elkâtip. *Felsefe Tartışmaları* 5. Kitap 1987.
- Frege, Gottlob, "Kavram ve Nesne", çev. İlhan İnan-Bahadır Turan, *Felsefe Tartışmaları*, sayı 44, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Frege, Gottlob, "Fonksiyon ve Kavram", Çev. H. Şule Elkâtip, *Felsefe Tartışmaları*, 2. Kitap, Panorama Yayınevi, İstanbul, 1988.
- Garson, James. "Modal Logic". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* içinde, ed. Edward N. Zalta, Spring 2016. Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2016 <https://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/logic-modal/>.
- Gözkan, Bülent. *Anlam Kavramı Üzerine Yeni Denemeler*, derleyenler; Sibel Kibar, Selma Aydın Bayram, Ayhan Sol, Ankara, Legal Kitabevi, 1988.
- Grünberg, Teo. *Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları*, Yapı Kredi Yayınları, 2005 İstanbul.
- Güven, Özgüç. "Kant, Bolzano ve Frege'de Yargıların Temellendirilmesi ve A Priorilik Sorunu", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- İnan, İlhan. *Dil Felsefesi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013 Eskişehir.

Kant, Immanuel. *Critique of Pure Reason*, Translated and Edited By Paul Guyer and Allen W. Wood, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Kant, Immanuel. *Critique of Judgment*, Translated by Werner S. Pluhar, Hackett, Publishing Company, USA.

Kant, Immanuel. *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her metafiziğe Prolegomena*. Çev. İonna Küçükardı, Yusuf Örnek. Türkiye Felsefe Kurumu Çeviri Dizisi: 5. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2011.

Kant, Immanuel. *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 2006.

Kant, Immanuel. *Prolegomena*, Çev. İonna Kuçuradı-Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları 1995 Ankara.

Koç, Yalçın. "Matematiğin Ontolojisi Bakımından Kant ile Frege Karşılaştırması", *Felsefe Arkivi*, Sayı 30, 1997.

Kripke, Saul. *Naming and Necessity*, Oxford: Basil Blackwel Ltd. 1980.

Kripke, Saul. "Speaker's Reference and Semantik Reference", *Midwest Studies in Philosophy*, II, 1977.

Kripke, Saul. *Adlandırma ve Zorunluluk*, Çev. Berat Açıl, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.

La Porte, Joseph. "Rigid Designators", *Stanford Encyclopedia of Philosophy* içinde, ed. Edward N. Zalta, Spring 2018, Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2018
<https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/rigid-designators/>.

Öztürk, Ümit. "Kant'ta aklın teorik kullanımından pratik kullanımına geçişin koşulları üzerine eleştirel bir irdeleme", Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Öztürk, Ümit. "Eleştirel Felsefesi Bağlamında Kant'ın Transendental Estetik'i", *Kaygı Dergisi*, sayı 20, 2013.

Pereboom, Derk, "Kant's Transcendental Arguments", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* içinde, ed. Edward N. Zalta, Spring 2018. Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2018
<https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/kant-transcendental/>.

Russell, Bertrand. "On Denoting", *Mind*, New Series, Vol.14. No. 56 (1905), Oxford University Press.

Wood, Allen W. *Kant*, Çev. Aliye Kovanlıkaya, Ankara: Dost kitabevi Yayınları, 2009.

ÖZGEÇMİŞ		
Adı, Soyadı	Ümit TAŞTAN	
Doğum Yeri ve Yılı	Bursa/İnegöl 1991	
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce İyi	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	2005 - 2009	Nuh Mehmet Küçükçalık Lisesi
Lisans	2010 - 2014	İstanbul Üniversitesi, Felsefe
Yüksek Lisans	2015 - 2018	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Felsefe
Doktora	2018 - -	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Felsefe
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.		
2.		
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	İstanbul Üniversitesi Felsefe Topluluğu Öğrenci Sempozyumu Bilim ve Sanat Vakfı 26. Öğrenci Sempozyumu	
Yayımlar:		
Diğer:		
İletişim (e-posta):	umit16tastan@gmail.com	
	Tarih	20.09.2018
	İmza	
	Adı Soyadı	Ümit TAŞTAN

